

Verdensmestre på likestilling uten likelønn

En sammenligning av norsk og svensk likelønnspolitikk og -debatt fra 1950 frem til 2002

Victoria Heleen Ciobanu Austveg

Masteroppgave i historie for lektorprogrammet

60 studiepoeng

Våren 2023

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Det humanistisk fakultet

Verdensmestre på likestilling uten likelønn

En sammenligning av norsk og svensk likelønnspolitikk og -debatt fra
1950 frem til 2002

*Kvinnokravet på lika lön för lika arbete syftar
djupast sett till att få slut på exploateringen av
kvinnorna som billig arbetskraft.*

- Solveig Rönn-Christiansson, Riksdagen 1948

*Motionärernas hemställan får ses mot bak-
grunden av att vissa tjänster, som huvudsakli-
gen eller uteslutande rekryteras med kvinnor,
är placerade i lägre lönegrad än den s. k. bot-
tenlönegraden för tjänster som huvudsakligen
rekryteras med män.*

- Axel Strand, Riksdagen 1962

*Även när principen om lika lön för lika arbete
skall tillämpas får den ofta liten betydelse i
praktiken, eftersom kvinnor och män i allmän-
het utför olika arbeten. De arbeten kvinnorna
utför är ofta lågt värderade.*

- Ingela Thalén, Riksdagen 1987

*Så lenge kvinnene må betale det samme som
mennene for det daglige brød, (...) er det en
sosial urettferdighet å lønne kvinner lavere enn
menn.*

- Aase Lionæs, Stortinget 1956

*Likelønsspørsmålet har likevel fleire sider
som det på ingen måte er lett å kasta ljøs over
eller å finna løysning på. Det viser seg at yrke
der det tradisjonelt er mange kvinnelege ar-
beidstakarar, har lett for å bli låglønnsyrke.*

- Bergfrid Fjose, Stortinget 1971

*Vi har aldri hatt likelønn i Norge, og fortsetter
det i det tempoet vi har sett de siste 15 årene,
vil det ta i hvert fall 40 år før vi når målet.*

- Jorunn Hageler, Stortinget 1995

© Victoria Heleen Ciobanu Austveg

2023

Verdensmestre på likestilling uten likelønn

En sammenligning av norsk og svensk likelønnspolitikk og -debatt fra 1950 frem til 2002

<https://www.duo.uio.no>

Førord

Å ha muligheten til å skrive en masteroppgave tar jeg som alt annet enn en selvfølge, og at det i tillegg skulle være noe jeg elsket – i hvert fall for det meste – er jeg enormt takknemlig for. Jeg vil aller først takke alle ansatte ved UiO, og særlig IAKH, for fem år med kunnskap, tillit, trygghet og spennende muligheter. Tusen takk til mine medstudenter fra lektorprogrammet, i Fortid og på masterlesersalen for historie for et fantastisk sosialt og faglig miljø. Og til alle venner jeg har fått gjennom studiet; hjertelig takk for helt uforglemmelige år med utallige kaffepauser, forelesninger, praksisperioder, uteliv, en pandemi, middager og bokklubber. Jeg vil også rette en generell takk til min fine familie og gode venner for ukritisk støtte, og helt nødvendige avbrekk fra skrivingen det siste året.

Jeg ønsker også å sende en takk til den andre siden av grensen, mer konkret til Eva Blomberg, Christina Florin, Yvonne Hirdman, Silke Neusinger, Sofie Rehnström og Ylva Waldemarson som gjennom hyggelig mailutveksling har bistått med nyttige litteraturtips til denne oppgaven. En noe mer ukonkret takk gis til alle ansatte ved Oslo- og Stockholms Riksarkiv, og Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i begge byer for lærerike besøk og god hjelp. Ikke minst takk til alle som noensinne har digitalisert litteratur og arkivmateriale i både Norge og Sverige. Uten deres arbeid ville denne oppgaven vært umulig! Tusen takk til Berit Austveg og Øyvind Nordbotten for gjennomlesning på tampen – det var en betryggelse uten like.

Mest av alt vil jeg takke min veileder professor Eirinn Larsen. Det har vært uvurderlig, men først og fremst en ære å bli veiledet av et av mine største historiefaglige forbilder. Takk, takk og atter takk for at du har utfordret meg, vært oppløftende, konkret, interessert, ærlig og tatt meg på kornet. Og ikke minst tusen takk for at du har dratt meg tilbake på riktig spor gang etter gang. Fra mitt ståsted finnes det ingen over, og ytterst få ved siden av.

Victoria Austveg
Oslo, 2023

Sammendrag

Denne masteroppgaven undersøker hvordan den norske og den svenske staten har diskutert og håndtert likelønn mellom kjønn fra 1950 til 2002. Med Mary Hilson sitt perspektiv om «Én nordisk modell, fem unntak» tar oppgaven sikte på å undersøke hvem som reiste spørsmålet om likelønn, samt hvilke forskjeller og likheter det var mellom Norge og Sverige sine politiske debatter og håndteringer. Oppgaven undersøker videre interaksjon og samarbeid mellom de to landenes politiske organer, og hvordan likelønnspolitikken endret seg over tid. Med disse spørsmålene bidrar oppgaven også til å kaste lys over hvorfor likelønn har blitt ekskludert fra den såkalte nordiske likestillingsmodellen.

Etter andre verdenskrig ble likelønn for alvor et politisk tema etter at Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) vedtok konvensjon nr. 100 om lik lønn for arbeid av lik verdi mellom kvinner og menn i 1951. Av de to landene var det Norge som var først ute med å ratifisere konvensjonen i 1959, og Sverige fulgte etter i 1962. At den norske staten agerte først og mest av de to landene på likelønn, skulle komme til å bli en politisk gjenganger de neste førti årene. Likevel viser denne oppgaven først og fremst at det var internasjonale påtrykk, impulser, og krav som var utslagsgivende for begge land da det kom til statlig involvering på likelønnsproblematikken. Videre kommer det frem at maktforholdene i de to landenes trepartssystemer, samt arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjonene sin rett til fri lønnsdannelse, skulle komme til å stå sentralt under hele perioden. Oppgaven omfatter tiden frem til 2002, da både det norske Stortinget og den svenske Riksdagen hadde harmonisert sin likelønnspolitikk med Den europeiske unionen (EU) sin juridiske likelønns håndtering.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Introduksjon	1
Tidligere forskning	2
Én nordisk modell, fem unntak	7
Sammenligning som metodisk grep	9
Kilder og struktur	10
Kapittel 2: Ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon gjennom trepartssamarbeid.....	13
Nye likelønnsargumenter med andre verdenskrig.....	14
Splittet i synet på ILOs likelønnskonvensjon.....	19
Voksende, men ulik industri.....	22
Likelønn – først et kvinnekrav	25
I strid med partene i arbeidslivets rett til frie forhandlinger	28
Norge ratifiserer likevel	31
Sverige følger etter	35
Konklusjon	39
Kapittel 3: Likelønn, statsfeminisme og nordisk likestillingspolitikk	41
Et statsfeministisk apparat bygges ut	43
Kjønnsroller i utdanning, en nordisk fellesnevner	46
Likestillingspolitikk får fotfeste	50
Likelønn i limbo	55
Økonomiske nedgangstider, likestillingspolitiske oppgangstider	58
Lovfestet rett til likelønn i konflikt med LO	60
Kompromiss til forsvar for tradisjonen	63
Konklusjon	68
Kapittel 4: Likelønn som nyliberal lønnspolitikk og EU-tilpasning.....	70
Likestillingslover tuftet på en tanke om frivillighet.....	71
Problemet med å etablere bevis.....	72
Handlingslammede etater	75
Forskning om likelønn fremfor nye likelønnsiltak.....	77
«PRIORITER KVINNER I LØNNSOPPGJØRET!»	80
EU som nordisk oppdrager på likelønn.....	84

Svensk likestillingslovgivning strengere enn den norske	89
Lovendringer og -justeringer som ny likelønnspolitisk norm	92
Konklusjon	94
Kapittel 5: Konklusjon – Likelønnspolitikk fra ILO til EU	96
Kilde- og litteraturliste.....	101

Kapittel 1: Introduksjon

Kjønnslikestilling er et tema som stadig har vært tilbakevendende i nordisk politikk og samfunnsdebatt. For Sverige og Norge, to land som denne oppgaven studerer og sammenligner, har likestilling mellom kvinner og menn vært på den politiske agendaen siden slutten av 1960- og tidlig 1970-årene, og det med stort hell.¹ Særlig har sysselsettingen av kvinner, permisjonsordninger, barnehageutbygging, sexkjøpsreguleringer og kvoteringsystemer i det offentlige vært viktige områder i norsk og svensk likestillingspolitikk. Dette har både satt spor i det nasjonale verdsettet og i identiteten, samt preget måten Norge og Sverige har fremstilt seg selv internasjonalt. Begge land har nemlig aktivt merkevarebygget sin stat som en kvinnevennlig nasjon. Dette vil si at Norge og Sverige har vektlagt et narrativ om at de fører, og har ført, en progressiv likestillingspolitikk i den internasjonale fremstillingen av seg selv. Likevel er det klare nasjonale forskjeller. I samfunnsviterne Katarzyna Jezierska og Ann Towns sine ord er Sverige Nordens «gender-equality branding champion».² Norge er en mer forsiktig, men klart opportunistisk, merkevarebygger på likestillingsfeltet.³ Samfunnsforskerne Inger Skjelsbæk, Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Torunn Tryggestad forklarer dette med at det er fredsnasjonen som har vært Norges viktigste internasjonale merkevare. I Sverige er det derimot selvbildet som verdens mest progressive stat som har dominert merkevarebyggingen.⁴

Ett aspekt som ikke er blitt benyttet og mobilisert i Norge og Sveriges merkevarebygging av seg selv som likestillingspolitiske foregangsland, er deres arbeid for likelønn. Det betyr imidlertid ikke at de to landene har vært passive til denne politiske problematikken. Helt siden Den internasjonale arbeidsorganisasjonens (ILO) konvensjon nr. 100 om likelønn ble vedtatt i 1951, har likelønn vært på den politiske agendaen i Norge og Sverige. Likelønnsspørsmålet dannet også utgangspunktet for utbyggingen av det tidlige statsfeministiske apparatet i begge land – før den nye kvinnebevegelsen på 1970-tallet utvidet forståelsen av hva likestilling handlet om. Dette var delvis på bekostning av likelønn som politikkefelt.⁵

¹ Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Inger Skjelsbæk, *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region* (New York: Routledge, 2021), 1.

² Katarzyna Jezierska og Ann Towns, «Variations on shared themes,» i *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region* (New York: Routledge, 2021), 41.

³ Jezierska og Towns, «Variations on shared themes,» 46.

⁴ Inger Skjelsbæk, Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Torunn L. Tryggestad, «Dempet statsfeminisme?,» *Internasjonal Politikk* 81, nr.1 (2023): 32.

⁵ Statsfeminisme er en beskrivelse av hvordan kvinners krav har blitt institusjonalisert i de skandinaviske statene gjennom kompromiss over reformforslag. Se side kapittel 3.

Denne oppgaven ønsker å utvide vår innsikt i svensk og norsk likestillingspolitikk ved å trekke frem nettopp den siden av den såkalte «nordiske likestillingsmodellen» som *ikke* er blitt inkludert og merkevarebygget, eller sett som foregangsmodell av andre land. Det gjør jeg ved å undersøke og sammenligne hvordan likelønn ble diskutert og forsøkt politisk håndtert i de to landene fra 1950 til 2002. En periode som starter med at likelønn kom opp i Norge og Sverige gjennom påtrykk fra ILO, og ble avsluttet med at den Europeiske Unionen (EU) fungerte som likelønnspolitisk oppdrager for Norden gjennom 1990-tallet og tidlig på 2000-tallet.

Jeg er spesielt opptatt av de likelønnspolitiske tradisjonene som ble etablert i forkant og under landenes ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon, og dens møte med norsk og svensk lønnspolitikk og industristruktur. Videre ser jeg tradisjonene i sammenheng med statens likestillingspolitiske engasjement og arbeid fra og med 1970-tallet, for til slutt å undersøke hvordan dette sto seg i møte med mer nyliberale løsninger på lønn og arbeid. Hvem reiste spørsmålet om likelønn, og hvordan ble det diskutert og forsøkt politisk løst i Norge og Sverige? Hvilke likheter og forskjeller, men også interaksjoner og samarbeid, eksisterte mellom de to landene og internasjonale organisasjoner i arbeidet med å løse likelønnsproblemet? Hvordan kom det til å endre seg over tid? Og hvordan kan svarene på disse spørsmålene bidra til å kaste lys over at Norge og Sveriges arbeid for likelønn ikke har blitt en del av den såkalte nordiske likestillingsmodellen, og heller ikke blitt merkevarebygget for andre land som del av Norges og Sveriges likestillingspolitikk?

Dette er de overordnede spørsmålene jeg søker å belyse og besvare i denne oppgaven. Før jeg kommer tilbake til dette og oppgavens overordnede perspektiv, diskuterer jeg hva som så langt er blitt undersøkt og skrevet om likelønn i de to landene.

Tidligere forskning

Det er skrevet relativt mye om både nordiske kvinners likestillingskamp og om nordisk likestillingspolitikk. Likevel er faglitteraturen som omhandler økonomisk likestilling mager, særlig forskning skrevet av historikere. Dette hullet i historieforskningen er den gjeldende forskningsstatusen for både Norge og Sverige. Men det fins en del samfunnsvitenskapelig litteratur som delvis går inn på forhold om de historiske tradisjonene, og løsninger på problemer knyttet til likelønnsfeltet. En kan derfor med fordel dele forskningslitteraturen om likelønn i Norden generelt, og Norge og Sverige spesielt, inn i to. Den ene er ren historisk, mens den andre er mer normativ og anvendt.

Den historiske forskningen om likelønnspolitikk i Norge og Sverige etter andre verdenskrig viser hvordan tematikken ble aktuell på bakgrunn av ILO-konvensjon nr. 100 om lik lønn mellom kjønnene for arbeid av lik verdi. Historieforskningen på dette feltet har hovedsakelig blitt sett ut ifra et kollektivt aktørperspektiv, altså har det fortrinnsvis blitt undersøkt i lys av kvinne- og arbeiderbevegelsens kamp fremfor statenes politiske arbeid. I henhold til norsk historie er arbeiderhistoriker Inger Bjørnhaug den som i størst grad har rettet søkelyset mot likelønns-tematikken. Særlig relevant er forskningen hun har utført om Landsorganisasjonens (LO) arbeid for likelønn før, under og etter Stortingets ratifisering av ILO-konvensjon nr. 100 i 1959. I boken *LOs Historie 1935–1969 – Medlemsmakt og samfunnsansvar* utgitt i 2009, undersøker Bjørnhaug og historiker Terje Halvorsen likelønn med et særlig blikk på ledelsen i LO. Forskerne belyser tematikken fra noen av fortidens, og nåtidens, største makthavere i norsk lønns- politikk. Bjørnhaugs arbeid fra 2010, «Likelønn mellom marked, klasse og kjønn – LO, kvinnene og likelønna 1935–1970», har et annet perspektiv. Her belyser Bjørnhaug LO-kvinnenes arbeid for likelønn i perioden 1935 til 1979 gjennom å benytte LOs Kvinnenemnd sine arkiver.⁶ I denne perioden hadde kvinnene en liten og svak posisjon i LO-hierarkiet. Bjørnhaug forfekter dermed et kollektivt kvinneperspektiv, med et særlig blikk på kvinnebevegelsens kamp, fremfor LO-ledelsens stilling til likelønn.

Bortsett fra Bjørnhaug, har få norske historikere satt søkelyset mot likelønn. Likelønn har heller blitt nevnt i forbifarten i oversiktsverk eller i mindre artikler. Dette ses eksempelvis i forskningen utført av Kari Melby og Gro Hagemann. Begge har vært pionerer innen norsk kjønns- historie, som typisk har vært det forskningsfeltet hvor likelønn har blitt berørt, men fått liten plass. I boken *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* fra 2020, velger Melby i størst grad å vektlegge hvordan fagbevegelsen og den norske kvinnebevegelsen håndterte likelønn fremfor å undersøke den politiske diskusjonen og senere tiltak.⁷ Hagemanns artikkel «Fagbevegelsen og kvinnene» fra 1990 undersøker i likhet med Bjørnhaug likelønn fra kvinnene i fagbevegelsen sitt perspektiv.⁸

⁶ Inger Bjørnhaug, «Likelønn mellom marked klasse og kjønn,» *Tidsskrift for kjønnsforskning* 34, nr.2 (2010): 109.

⁷ Se eksempel: Kari Melby, «Arbeid og forsørgelse,» i *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Dam akademisk, 2020), 368–370.

⁸ Gro Hagemann, «Fagbevegelsen og kvinnene,» *Arbeiderhistorie* 4 (1990): 112–131.

Å benytte seg av et aktørperspektiv fra klasse- og kjønnshistorien ser også ut til å være en gjennomgående tendens i den svenske historieforskningen om likelønn. Historiker Yvonne Hirdman analyserer i sin bok fra 1998, *Med kluven tunga – LO och genusordningen*, det svenske LO og dets behandling av kjønn fra 1946 til 1998. Hirdman ser på fagforbundets holdninger og tiltak, samtidig som hun stadig trekker frem sentrale kvinner og kvinnebevegelsens arbeid. Gjennom å benytte sin egen teori utviklet gjennom kjønnshistorie forfekter Hirdman et perspektiv hvor «genuskontrakt» står sentralt.⁹ Hirdman anser at de sosialt skapte kjønnsnormene i alle samfunn er grunnleggende strukturer og ordninger, og at disse innehar reproduserende kraft.¹⁰ Dermed hevder hun også at kjønn legger grunnlaget for alle andre sosiale ordninger i det samfunnet man studerer.¹¹ I den betydelig slankere boken *Vad bör göras? – Jämställdhet och politik under femtio år* fra 2014, retter Hirdman blikket mot den svenske likestillingspolitikken som ble ført fra 1960 til 2010. Hirdman søker å fange opp de største tendensene og politiske skiftene, men på de drøye hundre sidene er behandlingen av likelønnspolitikk mager.

Hirdmans vektlegging av kjønn skiller seg fra hennes svenske kollega Ylva Waldemarson, som også har studert og publisert forskning om likelønn i Sverige. Waldemarson benytter også et kvinnelig aktørperspektiv, men hun legger betraktelig mer vekt på betydning av klasse i sammenheng med ratifiseringen av ILO konvensjon nr. 100 om likelønn. Slik som norske Bjørnhaug og Hagemann, fremviser Waldemarson hvilken rolle fagbevegelsens kvinner i Sverige hadde. I boken *Mjukt till formen, hårt till innehållet – LOs kvinnoråd 1947–1967*, utgitt i 1998, gir Waldemarson også innsikt i hvordan LO-kvinnene forholdt seg til ILOs likelønnskonvensjon.¹²

Den norske historikeren Mari Haugland har et annet perspektiv i sin masteroppgave fra 2018 «Tvetydig likelønn – Om Norges ratifisering av ILO-konvensjon nr. 100 i 1959». Haugland undersøker Norges ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon, og statens senere forpliktelser, gjennom å studere opprettelsen av Likelønnskomitéen og Likelønnsrådet. Disse etatene ble oppnevnt av staten som Norges svar på likelønnsproblematikken og ILOs oppfølgingskrav.¹³ Dette ligner forskningsperspektivet til svenske Eva Blomberg. I boken *Det går an –*

⁹ Yvonne Hirdman, *Med kluven tunga* (Stockholm: Atlas, 1998), 10.

¹⁰ Yvonne Hirdman, «Genussystemet,» *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 9, nr. 3 (1988): 51.

¹¹ Denne teorien har blitt kritisert av blant annet Gro Hagemann som hevder at teorien blir for fast, og derfor gir for lite plass til individets og samfunnenes variabler. Se: Gro Hagemann, *Feminisme og historieskriving* (Oslo: Universitetsforlaget, 2003), 80.

¹² Ylva Waldemarson, *Mjuk till formen, hårt till innehållet* (Uddevalla: Atlas, 1998), 109.

¹³ Mari Haugland, «Tvetydig Likelønn» (Universitet i Oslo, 2018), 68.

jämställdhetsombudsmannen i Sverige 1980–2008 utgitt i 2015, undersøker Blomberg hvordan forvaltningsapparatet til den svenske likestillingsloven fra 1979 håndterte blant annet likelønn. Med dette retter Blomberg blikket mot statsapparatet som ble bygd ut under institusjonaliseringen av likestilling, og gir samtidig verdifull innsikt i hvilken plass likelønn fikk i denne konteksten.¹⁴

Disse eksemplene viser at det peker seg ut to gjennomgående tendenser ved den historiefaglige fremstillingen av likelønnsutviklingen i Norge og Sverige. Den ene er at forskningen nesten utelukkende er gjort på tidsrommet fra 1950 til 1970 og nærmest stopper etter dette. Den andre er at det meste forfekter et aktørperspektiv gjennom arbeider- eller kvinnebevegelsens historie. Dette skiller seg fra den samfunnsvitenskapelige, og mer normative, litteraturen om likelønn. Særlig fra rundt 1980-tallet flyttet samfunnsvitere perspektivet bort fra massene på bakken og undersøkte i større grad makthavere, samt generelle kulturtrekk og samfunnsstrukturer som opprettholdt kjønnsforskjeller.¹⁵ Hva angikk likelønn søkte forskningen som regel å besvare *hvorfor* det ikke var lik lønn mellom kvinner og menn for arbeid av lik verdi. I denne masteroppgaven vil mye av den samfunnsvitenskapelige forskningen ha to formål. For det første gir forskningen uttrykk for hvordan likelønn ble forstått, ansett og diskutert av forskere i perioden da litteraturen ble skapt. Litteraturen blir med dette en berettende kilde. På den andre siden er forskningen nødvendig for å undersøke hvordan den politiske likelønnsdebatten utviklet seg, og på hvilken måte politiske beslutninger ble tatt. Altså vil jeg også benytte studiene som ordinær forskningslitteratur. Sistnevnte er essensielt i fraværet av historisk forskning som undersøker likelønn etter 1970-tallet.

Norske- og svenske offentlige utredninger er eksempler på litteratur som vil ha flersidige formål i denne oppgaven. Blant disse er den svenske utredningen *Jämställdhet i arbetslivet – Lag om jämställdhet* fra 1978, og Norges *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn* fra 1997. Disse utredningene ble primært utført av statsvitere og økonomer, og jeg vil benytte litteraturen som forskning. Dette kommer av at utredningene bidro med essensiell statistikk om likelønnens utvikling, forslag til tiltak for å minke likelønnsgapet og hadde innslag av historiske tilbakeblikk. Dette er nødvendig litteratur for å kunne fremstille den politiske håndteringen av likelønn, og med et historiefaglig blikk forteller dette oss samtidig hvilken retning debatten tok. På samme

¹⁴ Eva Blomberg, *Det går an* (Inowroclaw: Universus Academic Press, 2015), 33.

¹⁵ Se eksempel: Edmund Dahlström (red), *Kvinnors liv och arbete* (Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, 1962).

tid vil slike utredninger alltid ha et politisk bakteppe. Utredningenes mandat med utvalget av forskere, tematikk og mengden midler kom på bakgrunn av hvem som bestilte verket, og vil ha en påvirkning på det ferdigstilte produktet. Dermed gir forskningen også uttrykk for hva ulike politikere og regjeringer anså som viktig i likelønnsdebatten. Uavhengig av dette forfekter de norske og svenske utredningene, i samsvar med brorparten av den samfunnsvitenskapelige forskningen, statens perspektiv. Dette perspektivet har også gjort seg gjeldende i forskning med et internasjonalt blikk på likelønn.

De senere årene har forskning om nordisk likestilling i økende grad blitt undersøkt i en internasjonal kontekst. Det gjengse perspektivet har vært nasjonale stater, men interaksjoner mellom land og internasjonale organisasjoner har vært vel så viktige utgangspunkt. For Sverige og Norges del har særlig europeiseringen av Norden stått sentralt for utviklingen av det internasjonale blikket. I boken *Europeisering av nordisk likestillingspolitikk* utgitt i 2019, har redaktørene og samfunnsviterne Cathrine Holst, Hege Skjeie og Mari Teigen satt søkelyset på forholdet mellom EU og nordisk likestillingspolitikk. Holst, Skjeie og Teigen forfekter både et internasjonalt og landspesifikt perspektiv, og ser særlig til Norge, Sverige og Danmark. Fremfor å kun undersøke hvordan Norden har påvirket andre lands likestillingspolitikk, er forskerne også opptatt av å vise hvordan EU i flere likestillingspolitiske saker har vært pådrivere for de ulike nordiske landene.¹⁶ Ved at forskerne forfekter dette perspektivet belyser boken også utviklingen av like-lønn i Skandinavia, særlig fra 1990-tallet. Likevel blir landenes behandling av problematikken ikke satt opp imot hverandre. En komparativ analyse av den politiske håndteringen av likelønn er dermed fraværende.

Boken *Nordic Gender Equality policy in a Europeanisation perspective*, ble utgitt 2020 og redigert av historiker Knut Dørum. Boken undersøker i likhet med Holst, Skjeie og Teigen nordisk likestillingspolitikk og europeisering, men har et litt annet perspektiv. Dørum, med flere, setter hovedsakelig søkelyset på hvordan den nordiske likestillingspolitikken har hatt internasjonale konsekvenser. Da likelønn ikke har vært tema for nordisk politisk eksport, faller tematikken fra i forskningsarbeidet. Boken handler derimot om de mest kjente likestillingstiltakene fra de nordiske landene som barselpermisjon, barnehageutvikling og kvoteringer basert på kjønn, sett i et europeiseringsperspektiv.

¹⁶ Cathrine Holst, Hege Skjeie og Mari Teigen, «Likestillingspolitikk og europeisk integrasjon,» i *Europeisering av nordisk likestillingspolitikk* (Oslo: Gyldendal Akademisk, 2019), 5.

Den internasjonale forskningen fremviser altså likelønn i et globalt og internasjonalt perspektiv, med et særlig søkelys mot europeisering. Det som derimot er gjennomgående i den norske og svenske historieforskningen fra de siste tiårene, er at historien har blitt belyst fra klassekamp og kjønnskamp, fremfor statens- og politikernes arbeid. Ratifiseringen av ILO-konvensjon nr. 100, og oppfølgingen av den, har nesten ikke blitt forsket på. Heller ikke behandlingen av like-lønn da det ble ført inn i nasjonal rett i begge land på 70-tallet, eller den videre utviklingen etter dette har fått betydelig oppmerksomhet. I statsvitenskapelig forskning ligger tyngden på stats-maktenes arbeid og tiltak, og forskerne søker informasjon om hvorfor likelønn ikke er oppnådd i den norske og svenske velferdsstaten. Dette vil si at den nasjonalspesifikke forskningen for-fekter et velferdsstatlig perspektiv, og litteraturen mangler et historisk blikk for de lange like-lønnspolitiske linjene.

Ikke i noen av de ulike vitenskapsfeltene blir den norske og den svenske likelønnsbehandlingen sammenlignet, og heller ikke interaksjon og samarbeid blir undersøkt. I tillegg mangler forsk-ningen et blikk mot de lange historiske linjene.

Én nordisk modell, fem unntak

Som en motsats til den gjengse, og til dels utilstrekkelige, historiske forskningslitteraturen om likelønn har jeg valgt å undersøke tematikken fra to politiske kontekster – den norske og den svenske. Nordenforsker og historiker Mary Hilson er blant dem som viser at landspesifikk his-torieforskning, og nordenforskning gjort fra innsiden, vektlegger ulikhetene mellom de nor-diske landene.¹⁷ Dette kommer i stor utstrekning av at historiografi har stått sentralt i landenes ønske og behov for nasjonal identitetsdanning, og historieforskning har dermed vært essensielt for å skille landene fra hverandre.¹⁸ Dette er en motsetning til forskningen som har undersøkt nordisk likestillingspolitikk utenfra, hvor landene ofte har blitt sett som en enhet. I denne sam-menhengen har betraktningen av Norden inkludert en ide om at landene har noe som er kvanti-tativt annerledes enn andre land.¹⁹ Dermed får man den såkalte og noe udefinerbare nordiske modellen. En kan også forstå og omtale dette som flere nordiske modeller, som inkluderer blant annet den nordiske velferdsmodellen og den nordiske likestillingsmodellen, eller Norden som det tredje politiske alternativ til 1900-tallets strid mellom kapitalisme og kommunisme.

¹⁷ Mary Hilson, *The Nordic Model* (London: Reaktion Books Ltd, 2008), 12.

¹⁸ Svein Ivar Angell og Eirinn Larsen, «Introduction: Reimagining the Nordic pasts,» *Scandinavian Journal of History* 47, nr. 5 (2022): 589.

¹⁹ Charlotte Aslesen, Eirinn Larsen og Malcolm Langford, «Merkevarens motstandsdyktighet» (Upublisert artikkel, 2023), 3.

Det er ingen faglig tvil om at nordiske land har en rekke politiske likheter, samtidig er det også konsensus om at landene tydelig skiller seg fra hverandre, skriver Hilson.²⁰ Med dette som utgangspunkt har hennes teori om «én nordisk modell, og fem unntak» vokst frem. Dette perspektivet åpner for at de nordiske landene har noen grunnleggende likheter, samtidig som det gir stor plass til nasjonale kontekster og forskjeller.

I henhold til lønnsdannelse har for eksempel trepartssystemet mellom stat, arbeidstager- og arbeidsgiverorganisasjoner blitt ansett som noe særegent nordisk. Dette betyr ikke at det kun er de nordiske landene som har operert med et lignende lønnsystem mellom partene og staten, heller tvert imot. Det som likevel har skilt nordiske stater fra andre land, har bunnet i deling av makt mellom partene i arbeidslivet gjennom brede og sentrale avtaler. Dette har medført at partene har hatt en vesentlig betydning knyttet til reguleringer av arbeidsmarkedet, og myndighetene har derfor ofte måttet trekke med arbeidstaker- og arbeidsgiverforeningene.²¹ Førte maktfordelingen mellom partene i arbeidslivet til at det vokste frem en særegen nordisk like-lønnsmodell? Samtidig vet vi også at Norge og Sverige har vært preget av store industri- og næringslivsforskjeller i tiden etter andre verdenskrig. Dette har trolig påvirket hvor stor rolle staten har hatt i trepartssystemet, samt hvilken makt og betydning arbeidsorganisasjonene fikk. I alle fall er det et spørsmål som stilles og belyses i denne oppgaven.

Det ligger et paradoks i bunn i de nordiske landenes håndtering av likelønn: Norden har både blitt ansett av andre-, betraktet seg selv og fra midten av 1990-tallet bygget en global merkevare rundt ideen om å være verdensmestre på likestilling. Dette har særlig vært gjeldende for Sverige.²² På samme tid har likelønn sjeldent blitt inkludert i debattene om, og forskningen på, den nordiske likestillingsmodellen og -politikken. Likelønn har dermed blitt lite tematisert, glemt og utelatt, og er nesten ikke-eksisterende i omtaler og forsøk på å merkevarebygge den såkalte nordiske likestillingsmodellen. Dette er blant annet tydelig i boken *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region*, redigert av historiker Eirinn Larsen og samfunnsforskerne Sigrun Marie Moss og Inger Skjelsbæk som ble utgitt i 2021. Sytten nordenforskere retter igjennom denne boken søkelyset mot politikfeltene som inngår i det som oppfattes som den

²⁰ Mary Hilson, « The Nordic Welfare Model,» i *Introduction to Nordic Cultures* (London: UCL press, 2020), 75.

²¹ Jon Erik Dølvik, *Grunnpilarene i de nordiske modellene* (Oslo: Fafo, 2013), 46–49.

²² Larsen, Moss og Skjelsbæk, *Gender Equality and nation branding in the Nordic region*, 1.

nordiske likestillingsmodellen. De undersøker både hvordan politikken har blitt omtalt fra utsiden, og hvordan de nordiske landene benytter det på ulikt vis i sin merkevarebygging. Men heller ikke i denne boken blir likelønn omtalt. På denne måten kommer det frem at likelønns-tematikken på alle mulige måter er utelatt fra tanken og ideen om en nordisk likestillingsmodell, både nasjonalt fra de nordiske landene og internasjonalt.

«Én nordisk modell, og fem unntak» blir det underliggende perspektivet til denne masteroppgaven om likelønn. Tar en på seg likelønnsbrillene, åpner nettopp Hilsons teori om Norden opp for en rekke spennende måter å undersøke norsk og svensk likelønns historie ut ifra. Dette er særlig gjeldende fordi likelønn skiller seg ut fra andre sider ved nordisk likestillings- og velferdspolitik, da temaet har blitt lite historisk undersøkt. På samme tid åpner teorien også for at en kan stille spørsmål ved om det i det hele tatt er mulig å snakke om en såkalt nordisk modell om likelønn. Dette fordi internasjonale påtrykk og påvirkninger har vært særlig viktig for den politiske behandlingen av likelønnsproblematikken. En kan derfor undre seg over om det i så fall var noe som var kvalitativt annerledes med Norge og Sveriges møte med disse internasjonale påtrykkene, og hva som eventuelt kan forklare disse ulikhetene.

Hilsons teori legger på samme tid opp til sammenligning mellom nordiske land med forventning om nasjonale forskjeller. Tesen om «én nordisk modell, og fem unntak», er i så måte en invitasjon til å gjennomføre mer sammenlignende historiske studier. Inkludert i komparasjonen er hvordan Norge og Sverige eventuelt har samarbeidet og skuet til hverandres politikk, lånt av hverandre og arbeidet med å finne politiske løsninger for kravet om lik lønn for kvinner og menn.

Sammenligning som metodisk grep

Sammenligning som metodisk grep i historiefaget åpner opp for at det kan bli stilt nye spørsmål, og kanskje enda viktigere – det gir historikere nye perspektiver. Dette kommer av at historikere må knytte tematikken man studerer til to eller flere historiske kontekster, slik historiker Eirinn Larsen skrev i 2005.²³ Samtidig har den sammenlignende metoden vokst ut av det nasjonale paradigmet innen historieforskningen.²⁴ I mitt tilfelle åpner den sammenlignende metoden opp for å skape en dypere forståelse for den politiske likelønnsbehandlingen gjennom at jeg

²³ Eirinn Larsen, *Invisible Strategies: Gender in French and Norwegian Business Education, 1870s–1980s* (Florence: European University Institute, 2005), 13.

²⁴ Lynn Hunt, *Writing History in the Global Era* (New York/London: W. W. Norton & Company, 2014), 47.

undersøker tematikken fra både en norsk og svensk kontekst. Det som derimot har blitt ansett som problematisk med en slik komparativ tilnærming, er at nasjonale perspektiver blir lite utfordret. De siste tre tiårene har den komparative analysen fått et bredere blikk for å bøte på dette.

I takt med økt globalisering etter Berlinmurens fall har historikere ønsket å undersøke fortiden fra et transnasjonalt perspektiv.²⁵ Den transnasjonale vendingen har i motsetning til tidligere perspektiver handlet om interaksjoner, møter, vandringer og utvekslinger mellom alt fra mennesker og politikk til kultur og varer, på tvers av landegrenser.²⁶ Det etablerte nasjonale ble dermed også til en viss grad nedtonet. På samme tid bringer et transnasjonalt blikk inn nye dimensjoner til historiefaglige analyser hvor sammenligninger er det metodiske grepet, nettopp fordi perspektivet også åpner for å undersøke interaksjoner og sammenfletninger på tvers av nasjonale rammer.

Med den transnasjonale vendingen som bakgrunn setter jeg i tillegg søkelyset mot hvorvidt, og eventuelt når, politikerne fra Norge og Sverige interagerer, relaterer og låner fra hverandre. I norsk politisk historieforskning har det lenge vært en interesse for å belyse politiske nyvinninger som Norge har lånt fra Sverige. Særlig i henhold til utdanningspolitikk og skolereformer har det kommet frem at Norge stadig har vært inspirert av nabolandet.²⁷ Dette har også vært gjeldende i likestillingspolitikken. Sverige var først ute med både kvinners rett til selvbestemt abort, fedres rett til foreldrepermisjon og restriktive lover om kjøp av sex. Dermed har også den gjengse svenske og norske oppfatningen vært at svenske politikere ikke har hatt interesse for norske politiske håndtering og tiltak. Det min sammenligning derimot vil vise er at når det kom til likelønn var det snudd på hodet – Sverige så til Norge. Dette skjedde på samme tid som det både for Norge og Sverige var internasjonale bevegelser og påtrykk som skulle sette like-lønn på den politiske agendaen, ikke nordisk politikk og samarbeid.

Kilder og struktur

Oppgaven trekker veksel på ulike typer kilder. Da jeg hovedsakelig undersøker behandlingen av likelønn i norsk og svensk storpolitikk er det viktigste kildegrunnlaget stortings-, riksdags- og regjeringsdokumenter. Dette er offentlige og digitaliserte kilder som tilhører henholdsvis

²⁵ Hunt, *Writing History in the Global Era*, 50–58.

²⁶ Nils Arne Sørensen, «Den transnationale vending?», *Historisk Tidsskrift* 109, nr.2 (2009): 463.

²⁷ Kim Helsvig, *Reform og Rutine* (Oslo: Pax forlag, 2017), 58.

Stortingsarkivet og Riksdagens arkiv. Disse kildene gir dermed informasjon om debatter, tiltak og søkelys rettet mot likelønn fra statenes perspektiv. Ved at materialet er digitalisert, har jeg samtidig kunnet orientere meg i store mengder arkivmaterialer gjennom tidsavgrensninger, søkeord og avgrensning av dokumenttyper. Dette har vært særlig essensielt for å fange opp juridiske- og politiske forslag, samt debatter om likelønn som ikke har vært undersøkt i tidligere forskning. På samme tid har ulike politiske dokumenter og diskurser vært essensielle for å kunne vise et mer helhetlig bilde av de politiske likelønnsbehandlinger og debattene. Særlig tydelig er det at de parlamentariske likelønnsdebattene ofte var en kontrast til endelige politiske forslag, tiltak og lover som gjerne har et normativt preg. I perioder hvor økonomisk likestilling har vært noe mer hyppig oppe til politisk debatt, har jeg vært nødt til å gjøre avveide valg. Etter å ha orientert meg i kildegrunnlaget, har det mest vesentlige i disse utvalgene vært å gripe essensen av debatten ved å løfte frem sentrale argumenter, samt hvor og hvem disse synspunkter kom fra.

Videre har både Riksarkivet i Oslo og i Stockholm vært viktige for å fange opp hvor mye og hvordan det norske og svenske likestillingsapparatet behandlet likelønn, særlig i perioden etter 1970-tallet. Disse arkivbesøkene har også vært essensielle for å undersøke interaksjon og samarbeid mellom de to landenes likestillingspolitiske organer i henhold til likelønn. I arkivene til det norske Likelønnsrådet og Likestillingsrådet, samt den svenske Delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor, har jeg særlig studert møteprotokoller for å danne meg et bilde av hvor stor plass likelønn fikk i de ulike periodene, og hvordan tematikken ble diskutert. Videre har jeg også benyttet disse arkivene for å undersøke interaksjon og samarbeid mellom landene. Det norske Likestillingsombudet sitt arkiv har blitt benyttet for å se på omfanget av innsendte likelønnsklager etter 1980, samt instansens videre behandling av klagen. Dessverre fikk jeg ikke tilgang til den svenske Jämställdhetsombudsmannen (JämÖ) sitt arkiv da materialet var taushetsbelagt. Dermed har jeg måtte hvile på historikeren Eva Blomberg sin bok *Det går an* i henhold til JämÖ sin behandling av likelønn.

Til slutt har også den norske Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo og den svenske Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek i Stockholm vært essensielle for å få et innblikk i hvordan LO-ledelsen har behandlet likelønn. Det viktigste materialet herfra har vært norsk og svensk LOs årsberetninger og landsmøteprotokoller.

Måten norske og svenske politikere har behandlet likelønnsproblematikken har endret seg på bakgrunn av omfattende samfunnsendringer, og ulike internasjonale påtrykk rettet mot tematikken. Endringene har også spilt seg ut i hva politikerne la i likelønnsbegrepet, noe som viste seg å bli stadig mer komplisert og bredt. Disse faktorene har vært utgangspunktet for denne masteroppgavens kronologiske og tredelte struktur. Hva angår likelønnsbegrepet og -problematikken følger jeg de norske og svenske politikernes forståelse og forklaringer på dette, og betydningen av likelønn vil dermed endre seg igjennom oppgaven i tråd med den politiske diskursen.

I det første hovedkapittelet undersøker jeg Norge og Sveriges behandling og debatt rundt ILOs likelønnskonvensjon fra 1951 som skulle fjerne landenes kjønns spesifikke lønnsatser. I denne sammenhengen ble landenes trepartssystem, og dets maktforhold mellom stat, arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjon, særlig sentralt. Kapittelet runder av med Sveriges ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon i 1962, tre år etter Norge. I kapittel tre undersøker jeg forvaltningssystemene som ble bygget ut etter landenes ratifisering. Deretter retter jeg blikket mot hvordan likelønn stadig ble ansett som mer komplisert utover 1970-tallet. På samme tid mistet tematikken oppmerksomhet i møte med andre kvinnepolitiske krav og institusjonaliseringen av likestillingspolitikk. Likevel var det i nettopp denne perioden, mer konkret i 1978 og 1979, at like lønn endelig ble ført inn i norsk og svensk nasjonal rett. I det siste hovedkapittelet starter jeg med å undersøke hvilken betydning den norske og den svenske likestillingsloven fikk. Her kom problemer med bevisbehandling og at likelønnslover bare ga individet rettigheter til å stå sentralt. Den nyliberale konteksten fikk store utslag for likelønnsbehandling, og førte blant annet også til at likelønn fikk en ny vår i både norsk og svensk politisk debatt. På 1990-tallet kom de juridiske likelønnsbestemmelsene til å bli styrt av et tettere samarbeid med den Europeiske Unionen. I dette kapittelet kommer det frem at både Norge og Sverige måtte stramme inn bestemmelsene om likelønn i møte med europeisk standard.

Kapittel 2: Ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon gjennom treparts-samarbeid

Etter andre verdenskrig fikk kvinner i arbeid nye argumenter for likelønn og bedre vilkår i arbeidslivet. Fraværet av menn i krigførende nasjoner som USA, Storbritannia, Sovjetunionen og Tyskland medførte at en betydelig andel kvinner hadde arbeidet i mannsdominerte yrker.²⁸ Dette innebar at differansen i både lønn og karrieremuligheter ble tydeligere da krigen var over og kvinnene ble sendt tilbake til hjemmet, eller til lavtlønte kvinnedominerte yrker.²⁹ For den internasjonale kvinnelobbyen ble krigen dermed et nytt og slagkraftig argument. Aktivistene kunne vise til liten takknemlighet for kvinners essensielle innsats under krigen, og at kvinner hadde bevist at de mestret mannsdominerte yrker.³⁰

Krigen har med dette ofte blitt ansett som et internasjonalt skifte i synet på kvinnelige arbeidere.³¹ Men ved å rette blikket mot internasjonale organisasjoner, slik som Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO), blir denne påstanden mer problematisk. ILO argumenterte ved utgangen av krigen fremdeles for særvern av kvinner i arbeidslivet, slik de hadde gjort siden 1919.³² Denne restriksjonen av kvinner i arbeid bunnet i en forståelse av kvinner som det svake kjønn, og dermed også en arbeidergruppe som trengte beskyttelse.³³ Særvernsposisjonen til ILO sto støtt, også etter 1945. Med dette kan en heller hevde at kvinner etablerte et nytt likelønnsargument i etterdønningene av krigen, fremfor at situasjonen førte til et faktisk skifte i synet på kvinners posisjon i arbeidslivet.

Ser man til Norden blir dette enda tydeligere. Med en marginal prosentandel aktive norske soldater under den tyske okkupasjonen, ble yrkessituasjonen til de fleste norske kvinner tilnærmet uendret. I det nøytrale Sverige var situasjonen annerledes. Der hadde kvinner hatt en essensiell rolle i beredskapspolitikken. Ved en eventuell krig var det nettopp kvinnene som skulle overta den mannsdominerte metall- og krigsindustrien, og en rekke svenske kvinner ble derfor omskolt.³⁴ Til deres skuffelse var det derimot få kvinner som faktisk fikk innpass og arbeid i

²⁸ Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen, *LOs historie 1935–1969* (Oslo: Pax forlag, 2009), 232.

²⁹ Eileen Boris, *Making the woman worker* (New York: Oxford University Press, 2019), 58.

³⁰ Boris, *Making the woman worker*, 58.

³¹ Se eksempel: Petra Herzfeld Olsson (red.), *Sverige och ILO* (Stockholm: Elanders Sverige AB, 2020), 212.

³² Eileen Boris, «Equality's Cold war,» i *Women's ILO* (Leiden/Boston: Brill, 2018), 99.

³³ International Labour Organization, *International labor conference – First Annual Meeting 1919* (Washington: Government printing office, 1920), 106.

³⁴ Johanna Overud, *I beredskap med fru lojal* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2005), 33.

industrien, både før og etter 1945.³⁵ Hverken i Sverige eller Norge hadde dermed en betydelig andel kvinner overtatt mannsdominerte yrker under andre verdenskrig.

Til tross for Norge og Sveriges ulike krigserfaringer, benyttet kvinneorganisasjoner fra begge land kvinners innsats under krigen som et argument for økte rettigheter i arbeidslivet, og øverst på listen sto likelønn. Norske kvinner argumenterte for husmorens innsats i hjemmet, og svenskene for betydningen av kvinner i beredskap.³⁶ Likelønnsaktivistene fra de to nabolandene skapte altså likelønnsargumenter som passet deres individuelle og særegne situasjon i årene som fulgte etter 1945. Likevel kom ikke den politiske håndteringen av likelønn, og heller ikke Norge og Sveriges ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon fra 1951, til å bære særlig preg av at dette opprinnelige var et kvinnekraft. Det som heller ble betydningsfullt var at ILO, som eneste globale organisasjon, var organisert etter prinsippet om trepartssamarbeid. Dette medførte at likelønsspørsmålet ble håndtert, og senere formulert, slik at ethvert medlemsland kunne ratifisere likelønnskonvensjonen slik det passet deres tradisjon best. I Norge og Sverige sto trepartssamarbeidet også sterkt i den sosialdemokratiske etterkrigstiden, samtidig som maktforholdet mellom stat, industri og arbeidsgivere, og fagbevegelsen var noe ulikt i de to landene.

I dette kapitlet ser jeg på bakgrunnen for ILO-konvensjon nr. 100 om likelønn, samt hvordan konvensjonen ble møtt politisk i Norge og Sverige. Hva preget den politiske diskusjonen om likelønn i de to første tiårene etter andre verdenskrig? Og hvordan kom trepartssamarbeidet til uttrykk i disse diskusjonene, samt i måten Norge og senere Sverige skulle ratifisere likelønnskonvensjonen på? Satt på spissen – var det likelønn eller trepartssamarbeidet det egentlig handlet om da Norge og Sverige ble blant de første landene i verden til å vedta likelønn, og dermed avskaffe kvinnetariffene som sa at kvinner skulle tjene dårligere enn menn fordi de var kvinner?

Nye likelønnsargumenter med andre verdenskrig

I etterkrigstidens Norge og Sverige var det få kvinner som fikk innpass i storpolitikken, selv om det var en enslig svale nå og da. Med manglende innflytelse på både Stortinget og i Riksdagen samlet en rekke kvinner seg heller i ulike kvinneorganisasjoner. Organisasjonene var som regel delt etter klassetilhørighet, noe vi senere skal se medførte splittelser i synet på ulike saker, særlig i Norge. Likevel var likelønn et tema der det var konsensus blant samtlige norske

³⁵ Nina Almgren, *Kvinnorörelsen och efterkrigsplaneringen* (Umeå: Umeå universitet, 2006), 192–193.

³⁶ Agathe Kristin Bunes, «Heltinner i felt – og heltinner hjemme» (Universitetet i Bergen, 2020), 47.; Hilde Danielsen, «Det lange 70-tallet,» i *Norsk likestillingshistorie* (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 179.

og svenske kvinneaktivister, og problematikken var med dette et klasseoverstigende kvinnekrav.

Norge hadde operert med kjønnsnøytrale lønnsatser for ansatte i staten siden 1920, og Sverige siden 1927.³⁷ I privat sektor, hvor de fleste arbeidene kvinner befant seg, var derimot visa en annen. Likelønnskrevet kom nemlig fordi både Norge og Sverige hadde et lønssystem som var basert på kjønn i det private næringslivet.³⁸ Kvinner tjente mindre fordi de var kvinner, menn mer fordi de var menn og ansett som familieforsørgere. I tillegg til en egen kvinnesats var kvinne-dominerte yrker som sykepleie, småskolelærer og industriarbeid i søm og tekstil, lavtlønns-yrker i utgangspunktet. Endelig hadde både Norge og Sverige noe som het samskatt. Samskatt ville si at et gift par skattet på et samlet beløp av hans og hennes lønninger. Dette kom av et progressivt skattesystem hvor kvinnens lønn skulle skattes etter mannens ligning, noe som førte til at en mann med utearbeidende kone kom i en høyere skatteklasse enn om hun arbeidet hjemme.³⁹ Slik ble samskatt enkelt sagt et disintensiv for gifte kvinners yrkesaktivitet, da deres inntekt gikk bort i skatt. Dette var noe borgerlige kvinneaktivister spesielt ville til livs.

Det norske politisk nøytrale ukebladet *Kvinnefronten*, som skulle være et opplysningsblad rettet mot alle kvinner uavhengig av klasse, var blant dem som argumenterte for likelønn i 1945.⁴⁰ Dette gjorde de både ved å fremme husmorens rolle som betydningsfull under krigen, og ved å vise til arbeiderkvinnens betydning for næringslivet nasjonalt og internasjonalt.⁴¹ Det samme argumentet spilte seg også ut i en av arbeiderkvinnens kvinneorganisasjoner, Landsorganisasjonens (LO) Kvinnenemnd. Kvinnenemnda påpekte viktigheten av kvinners innsats under den tyske okkupasjonen, og at «tiden [må] være inne til å erkjenne riktigheten av vårt gamle krav 'retten til like lønn for samme arbeid'». ⁴²

Likelønn samlet også svenske kvinneaktivister på tvers av partipolitikk og klassetilhørighet. Dette kom særlig til syne da kvinneorganisasjonene møttes til et felles stormøte etter krigens

³⁷ Trond Petersen, «Likestilling i arbeidsmarkedet,» *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43, nr.4 (2002): 448.

³⁸ Danielsen, «Det lange 70-tallet,» 179.

³⁹ Hilde Danielsen, «Den kjønnsdelte arbeidsdagen,» i *Norsk likestillingshistorie* (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 134.

⁴⁰ Bunes, «Heltinner i felt – og heltinner hjemme,» 18.

⁴¹ Kvinnefronten, «Husmoren,» *Kvinnefronten* 1, nr.3 (1945): 2.; Kvinnefronten, «Arbeiderkvinnens kamp, hennes krav og rettigheter,» *Kvinnefronten* 1, nr.1 (1945): 3.

⁴² Arbeidernes faglige landsorganisasjon, *Protokoll over kongressen 1946* (Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1946), 31.

slutt.⁴³ Den svenske beredskapspolitikken ga kvinnene et bevis på at de mestret arbeidet i den mannsdominerte industrien. Dette ble dermed et viktig argument for likelønn blant de svenske kvinnene, samtidig som de på samme stormøte viste til hvordan den internasjonale kvinnelobbyen arbeidet for likelønn i ILO.⁴⁴

Selv om Den internasjonale arbeiderorganisasjonen fra opprettelsen i 1919 hadde erklært at lik godtgjørelse mellom kvinner og menn var et grunnprinsipp, ble det i løpet av mellomkrigstiden tydelig at det var langt fra ord til handling.⁴⁵ ILO kom nemlig til å beholde særvernsposisjonen ovenfor kvinner i arbeidslivet helt frem til 1972. Samtidig gjorde ILO lite for å øke organisasjonens kvinnerepresentasjon, som forble lav også etter 1945. Med aktive særvernskonvensjoner myntet på kvinner og lav kvinnerepresentasjon, kan det virke paradoksalt at ILO i 1951 skulle komme til å vedta en konvensjon som skulle sikre lik lønn mellom mannlige og kvinnelige arbeidere for arbeid av lik verdi. Ved at land ratifiserte denne konvensjonen ville man gå inn for å fjerne kjønns spesifikke lønnsatser, slik som både Norge og Sverige opererte med i likhet med alle andre land. Den amerikanske historikeren Eileen Boris er blant dem som har rettet søkelyset mot kvinnene i ILO. Historikeren har derfor også forklart hvilke faktorer hun mener var viktige for at ILO vedtok likelønnskonvensjonen, til tross for at de forfektet et særvernssyn ovenfor kvinner i arbeid.

Den ene av to essensielle hendelser er ifølge Boris den internasjonale kvinnelobbyens aktivisme under utformingen av ILOs konvensjon nummer 82. Denne konvensjonen skulle sørge for at en ikke kunne diskriminere arbeidere på bakgrunn av etnisitet, hudfarge, religion eller sosiale grupperinger, og kjønn.⁴⁶ Konvensjonen som ble vedtatt i 1947 var både et viktig steg på veien mot en likelønnskonvensjon, og en viktig seier for kvinnelobbyen. Deres arbeid i kulissene hadde endelig ført til faktiske resultater ved at «kjønn» ble lagt til i ILO-konvensjonen. Videre ble De forente nasjoners (FN) verdenserklæring for menneskerettigheter fra 1948 også noe ILO måtte forholde seg til. Artikkel 23 poengterte at «Enhver har uten diskriminering rett til lik betaling for likt arbeid».⁴⁷ Likelønnsforkjempere kunne dermed både vise til ILO-konvensjon 82, verdenserklæringen for menneskerettigheter og ILOs grunnlov da de argumenterte for en internasjonal håndtering av lønnsgapet mellom kjønnene.

⁴³ Almgren, *Kvinnorörelsen och efterkrigsplaneringen*, 189–192.

⁴⁴ Almgren, *Kvinnorörelsen och efterkrigsplaneringen*, 192.

⁴⁵ Boris, *Making the woman worker*, 23.

⁴⁶ Boris, *Making the woman worker*, 63–66.

⁴⁷ FN, 10.12.1948, Verdenserklæring for menneskerettigheter, Artikkel 23 Arbeid (2).

Viktigst for utformingen av ILOs likelønnskonvensjon var likevel skiftet i det internasjonale klimaet etter andre verdenskrig, skriver Boris. Grunnen var at kvinners lønn og stilling i arbeidslivet ble et ledd av den kalde krigens voksende spenninger mellom USA og Sovjetunionen. Mens Sovjetunionen hadde meldt seg ut av ILO i 1940, hadde amerikanernes involvering og påvirkningsmakt økt. ILO, og dermed amerikanerne, videreførte konsekvent beskyttelseslinjen ovenfor kvinnelige arbeidere. Kommunistiske kvinneaktivister argumenterte derimot for likestilling i arbeidslivet, og beskylte ILO for å diskriminere kvinner gjennom særvernkonvensjonene. Sovjetunionens kvinner fikk på samme tid en ny kommunikasjonskanal. På bakgrunn av feministisk aktivisme under struktureringen av De forente nasjoner ble nemlig FNs kommisjon for kvinners rettigheter (CSW) opprettet i 1946. Dette var en kommisjon som skulle bestå av representanter fra alle FNs medlemsland.⁴⁸

CSW ble raskt et talerør for den liberale internasjonale kvinnelobbyen, og ikke minst for kommunistiske kvinneaktivister som argumenterte for likelønn og mot særvern.⁴⁹ Kvinners motstand mot særvern var riktig nok ikke ny. Disse gruppene hadde under hele mellomkrigstiden kritisert ILO for dets særvernsposisjon og underrepresentasjon av kvinner, men med en svak posisjon i storpolitikken hadde slagkraften vært liten.⁵⁰ Dette endret seg med opprettelsen av CSW, som raskt kritiserte ILOs manglende engasjement for likelønn.⁵¹ På denne måten ble supermaktene USA og Sovjet sine spenninger utspilt gjennom to ulike organer under FN, nemlig ILO og CSW. Kapitalistene argumenterte for særvern, mens kommunistene ønsket et høyere initiativ på lik lønn mellom kjønn og for kvinners rettigheter i arbeidslivet generelt. I lengden ble det vanskelig for amerikanerne å argumentere mot en internasjonal støtte til likelønn.

På tross av at ILO aldri hadde vært fullstendig passive til likelønn, ønsket motpartene handling fremfor at organisasjonen skulle fortsette å bruke tid på teknikaliteter.⁵² Som alt understreket var ILO som internasjonal organisasjon, alene – og er det fremdeles – om å følge det organisatoriske prinsippet om trepartssamarbeid.⁵³ Innad i ILO var det derfor flere hensyn å ta i henhold

⁴⁸ Boris, «Equality's Cold war,» 99–102.

⁴⁹ Boris, «Equality's Cold war,» 103.

⁵⁰ Nora Natchova og Céline Schoeni, «The ILO, Feminists and Expert Networks,» i *Globalizing social rights* (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2013), 51–52.

⁵¹ Boris, «Equality's Cold war,» 105.

⁵² Boris, «Equality's Cold war,» 108.

⁵³ International Labour Organization, *Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy* (Genève: International Labour Organization, 2017), 1.

til en eventuell likelønnskonvensjon. Dette var særlig fordi de var avhengige av å formulere en konvensjon som samtlige medlemsland kunne ratifisere – og det uavhengig av deres ulike måter å forholde seg til lønnsfastsettelse på.⁵⁴ ILO måtte attpåtil ta både arbeidstaker-, arbeidsgiverorganisasjoner og statsmaktene i medlemslandene med i betraktningene, fordi alle hadde stemmerett over konvensjonsforslagene. Medlemslandenes delegasjoner besto av to representanter fra regjeringene, én fra arbeidstakersiden og én fra arbeidsgiversiden. For å få konvensjonen vedtatt måtte den dermed være formulert slik at nok delegater stemte for, eller i det minste blankt.

Under Den internasjonale arbeidskonferansen i Genève i 1951 ble ILOs konvensjon nummer 100 om lik lønn for arbeid av lik verdi uavhengig av kjønn formulert og vedtatt. 105 delegater stemte for, 38 stemte mot, og 35 stemte blankt.⁵⁵ ILOs trepartskonstruksjon med de ulike partene var essensiell for dette utfallet, da deres interesser i lønnspolitikken kom tydelig frem gjennom voteringen. Ikke overraskende stemte nesten alle arbeidsgiverdelegatene imot, arbeidstakerne stemte for og regjeringsrepresentantene stemte enten for eller blankt.⁵⁶

ILO-konvensjon nummer 100 besto av 14 artikler, og sa at kvinnelige og mannlige arbeidere skulle lønnes likt for arbeid av lik verdi. I første artikkel konkretiserte ILO begrepet «lønn» og uttrykket «lik lønn». Med «lønn» mentes grunnlønn, minstelønn, gasje og alle tilleggsgodtgjørelser. Deretter sto det at «'lik lønn' for mannlige og kvinnelige arbeidere for arbeid av lik verdi gjelder lønnsatser, fastsatt uten diskriminering som grunner seg på kjønn».⁵⁷ Konvensjonen konkretiserte derimot aldri hva lik verdi betydde, noe som har ført til sterk kritikk av konvensjonen da som i ettertid. ILO åpnet snarere for at landene som ratifiserte selv kunne velge hva «lik verdi» skulle bety. Det konvensjonen og ratifiseringen av den derfor krevde, var at kvinner og menn i nøyaktig samme stilling på samme arbeidsplass skulle tjene likt.

Hvordan hvert enkelt land ønsket å oppfylle kravet om likelønn etter statsmaktenes ratifisering, var opp til det enkelte landet å bestemme. Valget de nasjonale statene sto ovenfor var enten å innlemme konvensjonen i politisk lovfesting, eller overlate gjennomføringen av konvensjonen

⁵⁴ Boris, «Equality's Cold war,» 110.

⁵⁵ International Labour Organization, *International labor conference – Thirty-fourth session* (Genève: La Tribune de Genève, 1952), 362.

⁵⁶ International Labour Organization, *International labor conference – Thirty-fourth session*, 362.

⁵⁷ Konvensjon om lik lønn for mannlige og kvinnelige arbeidere for arbeid av lik verdi – ILO nr. 100, 29.06.1951 (tredde i kraft 23.05.1953).

til kollektivavtaler mellom partene i arbeidslivet. Den største forskjellen mellom de to løsningene lå i hvilke oppfølging de nasjonale domstolene og myndighetene skulle få. Hvis landene overlot gjennomføringen av likelønnskravet til partene i arbeidslivet – altså unngikk å føre likelønn inn i nasjonal rett – ville heller ikke de nasjonale myndighetene ha ansvar for oppfølging og det ville bli vanskelig å reagere ved brudd på konvensjonen.⁵⁸

Måten ulike land gjennomførte ratifiseringen kom til å bli preget av hvilke holdninger partene i arbeidslivet hadde til konvensjonen, og ikke minst hvor stor makt de ulike partene hadde. At ILO selv var konstruert gjennom et trepartssystem åpnet altså for splid og uenighet fra første stund. ILO krevde likevel at statene som ratifiserte konvensjonen aktivt måtte være pådrivere for utviklingen mot likelønn, men hvordan dette arbeidet skulle gjennomføres var opp til hvert enkelt land. En av metodene organisasjonen anbefalte var å utføre objektive arbeidsvurderinger av alle yrker. Dette mente organisasjonen både ville fjerne de kjønnsbestemte satsene, og gi nye kjønnsnøytrale satser. Hvordan man skulle vurdere hvilken verdi ulike typer arbeid hadde, og hvilke yrker som skulle bli plassert som lavt-, middels- og høytlønn, var derimot ikke konkretisert. Det betydde at lønn myntet på kvinner ville bli fjernet, mens kvinnedominerte yrker fortsatt risikerte å bli plassert som lavlønn.⁵⁹

Splittet i synet på ILOs likelønnskonvensjon

Splittelsen mellom partene i trepartssamarbeidet som kom til uttrykk under avstemningen i Arbeidskonferansen i Genève i 1951, ble også tydelig i den norske og svenske delegasjonen. Fra Norge var det kun LO-representant og LO-leder Konrad Nordahl som stemte for ILOs likelønnskonvensjon. Det samme var gjeldende for den svenske LO-delegaten Arnold Sölvén, som var fast delegat ved de internasjonale konferansene fra 1946.⁶⁰ Både den norske og svenske arbeidsgiverrepresentanten stemte imot konvensjonen, mens alle fire regjeringsrepresentantene frasto fra å stemme.⁶¹

Grunnen til uenighetene innad i de to nasjonale delegasjonene var flere. For det første kom ILOs likelønnskonvensjon hverken av en naturlig samfunnsutvikling eller av et holdningsskifte innad i ILO. Konvensjonen var snarere et resultat av sammensatte årsaker. Blant annet den

⁵⁸ SOU 1993:7, *Löneskillnader och lönediskriminering* (Stockholm: Kulturdepartementet), 37.

⁵⁹ Konvensjon om lik lønn for mannlige og kvinnelige arbeidere for arbeid av lik verdi – ILO nr. 100, 29.06.1951 (tredde i kraft 23.05.1953).

⁶⁰ ARAB2964/F/27/A/10, Arnold Sölvén.

⁶¹ International Labour Organization, *International labor conference – Thirty-fourth session*, 361–362.

internasjonale kvinnelobbyens tretti år lange kamp mot ILO, de argumentene som erfaringene fra andre verdenskrig ga kvinneaktivister, og ikke minst de internasjonale spenningene som oppsto etter krigen. I begge land ville også innføringen av likelønn koste arbeidsgiversiden dyrt, på samme tid som en statlig ratifisering ville innebære at regjeringene blandet seg inn i partene i arbeidslivets frie rett til forhandlinger. Trepartsstrukturen ILO var bygget opp av hadde samtidig vært en viktig årsak for at likelønnskonsensjonen i det hele tatt kunne bli skapt og vedtatt.

ILOs trepartsstruktur har vært et forum for å demonstrere det typisk nordiske samarbeidsmønsteret mellom partene i arbeidslivet og staten på et internasjonalt nivå, skriver historikerne Pauli Kettunen, Urban Lundeberg, Mirja Österberg og Klaus Petersen.⁶² Videre hevder historikerne at Norden i etterkrigsårene ble et internasjonalt referansepunkt for nasjonal politikkutforming, hvor nettopp dette trepartssystemet sto sentralt.⁶³ Det innebar at det var åpenbare likheter mellom Norge og Sverige. Begge land var preget av en voksende velferdsstat og en stadig bedre økonomi. Ikke minst fikk både Norge og Sverige en mer internert stat som fra 1930-årene var sikret gjennom et sterkt sosialdemokratisk styresett i hele etterkrigstiden og frem til rundt 1970. Det var likevel store forskjeller mellom de to landene.

Forskjellene mellom Norge og Sverige kom blant annet frem gjennom maktforholdet til partene i det norske og svenske trepartssamarbeidet. Makten på arbeidsgiversiden skulle vise seg å være spesielt betydningsfull. På bakgrunn av Sveriges kraftige industri i etterkrigsårene og et sterkt storborgerskap hadde Den svenska arbetsgivareföreningen (SAF) fått en mektig rolle.⁶⁴ Dette medførte at både LO og den svenske regjeringen ofte var lojale til arbeidsgiversiden og SAF. Norsk arbeidsgiverforening (NAF) og de norske arbeidsgiverne fikk derimot aldri den samme posisjonen. Selv om NAF fra 1945 hadde blitt den tredje aktøren i det inntektspolitiske samarbeidet, hadde de betydelig mindre makt enn LO og arbeiderpartiregjeringen.⁶⁵ Dette medførte at den norske staten i betraktelig større grad enn den svenske måtte inn for å kontrollere og subsidiere i lønnsforhandlingene. Historiker Francis Sejersted argumenterer med dette for at man i Sverige opererte med et topartssystem som besto av partene i arbeidslivet, og staten på

⁶² Pauli Kettunen, Urban Lundeberg, Mirja Österberg og Klaus Petersen, «The Nordic model and the rise and fall of Nordic cooperation,» i *Nordic cooperation* (London/New York: Routledge, 2016), 101.

⁶³ Kettunen, Lundeberg, Österberg og Petersen, «The Nordic model and the rise and fall of Nordic cooperation,» 97.

⁶⁴ Med storborgerskap mener jeg en velstående befolkning som har resursene til, og ambisjoner om, å ta initiativ til kraftige industribedrifter og banker. Se: Ottar Brox, «En særnorsk vei til velstand?,» *Nytt Norsk Tidsskrift* 33, nr. 3 (2016): 220.

⁶⁵ Harald Espeli, «Organiseringens makt,» i *Kapitalistisk demokrati?* (Trondheim: Gyldendal Akademiske, 2003), 221.

en armlengdes avstand.⁶⁶ I Norge ble derimot trepartssystemet særlig fremtredende med en stat som tok stadig mer plass i utviklingen av næringslivet. De ulike maktstrukturene i landenes trepartssystemer kom også til å påvirke hvordan de skulle forholde seg til ILOs likelønnskonvensjon.

Norge og Sverige hadde tatt ulike standpunkter til de internasjonale spenningene som ILOs arbeid med likelønnskonvensjonen hadde vokst ut av. Norges erfaringer fra andre verdenskrig, i kombinasjon med en voksende frykt for kommunismen, medførte at staten ønsket større internasjonal trygghet. For å sikre dette ble Norge medlem av NATO fra opprettelsen i 1949, og tok med det en tydelig side i etterkrigsårene.⁶⁷ Sverige valgte å bevare nøytraliteten fra andre verdenskrig, og gikk hverken inn i en forsvarsallianse med vest- eller østblokken.⁶⁸ Uavhengig av dette kom Norden til å betraktes som et tredje alternativ til kapitalistene i vest og kommunistene i øst, en identitet som ble stadig viktigere ettersom den kalde krigens retorikk og realiteter utviklet seg. Historikerne Kettunen, Lundeberg, Österberg og Petersen har videre beskrevet perioden som en gullalder for velferdsutvikling og sosialpolitisk samarbeid innad i Norden, også mellom Norge og Sverige.⁶⁹ Men etterkrigstiden var på samme tid en periode hvor andre land gjenoppdaget de nordiske landenes måte å organisere og håndtere det moderne samfunnets utfordringer på.⁷⁰

I både Sverige og Norge var det tydelig motsetninger mellom samfunnsskissene både før og etter andre verdenskrig. Disse motsetningene og klassekonfliktene spilte seg sterkere ut i Norge enn i Sverige. Dette betyr ikke at det var mer likhet i Sverige, snarere kom det av at det politiske klimaet var annerledes. Forskjellene mellom klassetilhørighet i Norge og Sverige kom blant annet til uttrykk under de nasjonale særvernsdebattene, som omhandlet nattarbeidsforbud for kvinner. Historiker Gro Hagemann har ved å undersøke betydningen av klassetilhørighet i norsk kvinnekamp vist hvordan nettopp denne debatten ble grobunn til splittelse mellom de norske borgerskaps- og arbeiderkvinnene alt rundt 1900.⁷¹ De norske arbeiderkvinnene argumenterte nemlig i favør av særvernet, og var med dette trofaste til arbeiderklassen hvor arbeidervern gikk

⁶⁶ Francis Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder* (Oslo: Pax forlag A/S, 2013), 276.

⁶⁷ Thorsten Barring Olesen og Johan Strang, «European challenge to Nordic institutional cooperation,» i *Nordic cooperation* (London: New York: Routledge, 2016), 50.

⁶⁸ Olesen og Strang, «European challenge to Nordic institutional cooperation,» 49.

⁶⁹ Kettunen, Lundeberg, Österberg og Petersen, «The Nordic model and the rise and fall of Nordic cooperation,» 100.

⁷⁰ Andreas Mørkved Hellenes, *Fabricating Sweden* (Oslo: University of Oslo, 2018), 20.

⁷¹ Gro Hagemann, «Særbeskyttelsen av kvinner – arbeidervern eller diskriminering?» (Universitetet i Oslo, 1973), 93.

før kvinnekamp. Kvinnene fra borgerskapet hevdet på den andre siden at likestilling mellom kjønn måtte være gjeldende i alle sider av lovverket og politikken.⁷²

I Sverige hadde særvernsstriden hatt et annet forløp hvor kvinnene satte kjønnskamp før klassekamp, skriver historiker Renée Frangeur.⁷³ Til tross for at de svenske kvinnene hadde stått sammen på tvers av klassetilhørighet, var det nettopp Sverige – og ikke Norge – som kom til å lovfeste et nattarbeidsforbud for kvinner i industrien. Likevel var Sverige altså ikke preget av den samme klassekonflikten som Norge sto ovenfor. Dette var både gjeldende for kvinner på tvers av samfunnsklasser og den nasjonale politikken generelt.⁷⁴

Francis Sejersted er også blant historikerne som viser hvordan betydningen av klasse preget de to nabolandene i etterkrigsårene. For regjeringsmaktene i Norge og Sverige spilte dette seg ut ved at det svenske sosialdemokratiske styre både hadde høyere velgeroppslutning, samt gjennom at de hadde hegemonisk makt i nesten ti år lenger enn det norske Arbeiderpartiet.⁷⁵ Sejersted begrunner dette med at det svenske Socialdemokratiska Arbetareparti i større grad enn det norske appellerte til borgerklassen. For den norske arbeiderklassen sto klasseidentitet og -tilhørighet med andre ord høyere enn det gjorde i Sverige. Ulike tilnærminger til samarbeid på tvers av klassetilhørighet ble også tydelig gjennom fagbevegelsen. Mens det svenske LO samarbeidet med det borgerlige alternativet Tjänestemännens Centralorganisasjon (TCO) på ulike sosiale reformer, ble et lignende samarbeid aldri et alternativ i Norge.⁷⁶

Voksende, men ulik industri

Generelt var perioden fra 1945 til 1970 i både Norge og Sverige preget av en stabil og stadig bedre økonomi. Likevel hadde landene store industrielle forskjeller. Ifølge historiker Hans Sjøgren hadde Sverige størst økonomisk vekst i verden blant industrielle land fra 1930 til 1950.⁷⁷ Historiker Lennart Schön peker videre på at dette blant annet var fordi landet kom raskt ut av mellomkrigstidens økonomiske kriser, særlig ved å ha en økonomisk struktur som evnet å

⁷² Hagemann, *Feminisme og historieskriving*, 112.

⁷³ Renée Frangeur, «Social Democrats and the Women Question in Sweden,» i *Women and Socialism, Socialism and Women* (New York: Berghahn Books, 1998), 427.

⁷⁴ Ida Blom, «'Et dobbelt ansvar',» *Arbeiderhistorie* 12, (1998): 6–7.

⁷⁵ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 253.; Einar Lie, *Norsk økonomisk politikk etter 1905* (Oslo: Universitetsforlaget, 2013), 113.

⁷⁶ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 254.

⁷⁷ Hans Sjøgren, «Welfare capitalism,» i *Creating Nordic Capitalism* (New York: Palgrave MacMillan, 2008), 46.

tilrettelegge for nye virksomheter i krisetid.⁷⁸ I tillegg hadde Sveriges nøytralitet under andre verdenskrig vært av stor betydning. Mens Europa sto i brann og Norge var okkupert, kunne Sverige holde industrien i gang, på samme tid som etterspørselen etter metallråvarer stadig steg og svenskene eksporterte i storskala. Sverige sitt utgangspunkt etter krigen var med dette svært annerledes enn det norske, hvor industrialiseringen var svakere i utgangspunktet, og primærsektoren fremdeles sysselsatte mange.

Norge manglet også et industrielt orientert storborgerskap, noe som vi har sett påvirket styrkeforholdet i trepartssystemet. Dette var essensielt i utviklingen av forbrukerindustrien, som var særlig viktig for Sverige da de ble en internasjonal eksportør av forbruksvarer i etterkrigsårene.⁷⁹ En rekke familiedynastier sto bak den teknologiske utviklingen som snart skulle komme til å kjennetegne svensk industri, ikke minst metall-industrien.⁸⁰ Dette var en sterkt mannsdominert industri hvor lønningene var betydelig høyere enn de for eksempel var i klesindustrien, som i stor grad sysselsatte kvinner. I tillegg fikk de kvinnene som arbeidet i de mannsdominerte industriene lønn basert på sitt kjønn, altså etter den såkalte kvinnesatsen.⁸¹ Den stadig voksende industrien medførte også et økende behov for arbeidskraft, noe som særlig ble tydelig ved at den svenske arbeidsinnvandringen startet hele tjue år før den norske.⁸² Selv om ingen av de to landenes sosialdemokrati prioriterte å oppheve kjønnsnormer og gi plass til kvinner i arbeidslivet, var sysselsettingen av kvinner viktigere for den svenske industrien enn for den norske. Kvinnelig arbeidskraft var med på å drive lønnsomheten opp i de sektorene som Sverige begynte å markere seg på, noe som vi skal se gjorde det vanskeligere å drive frem likelønn på et senere tidspunkt.

I Norge var den økonomiske situasjonen en annen med landbruk, fisk og skogbruk som viktige sektorer, i tillegg til småindustri.⁸³ Dette medførte at den norske staten gikk inn for å kompensere for et svakt næringslivsborgerskap, som blant annet nabolandet Sverige triumferte på, skriver Sejersted.⁸⁴ Spesielt viktig ble dette da gjenreisningen av landet etter fem års okkupasjon sto øverst på det politiske programmet. Staten satset på å videreutvikle verfts- og aluminiumsindustri, og utvide kapasiteten gjennom oppdemming av vassdrag for bruk i industriell

⁷⁸ Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia* (Stockholm: SNS Förlag, 2001), 348–356.

⁷⁹ Sjögren, «Welfare capitalism», 51.

⁸⁰ Sjögren, «Welfare capitalism», 51.

⁸¹ ARAB1410/F/7/67, «1952 års kvinnolönekommitté».

⁸² Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 479.

⁸³ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 69.

⁸⁴ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 274.

produksjon. Norge gikk også inn for å få fart på forbrukerindustrien. Derimot viste dette seg snart å bli et mislykket prosjekt, for eksempel ble A/S Norsk Jernverk et tapsprosjekt fra dag én.⁸⁵ Samtidig var det i forbruksvareindustrien at en i Norge fant de fleste kvinnelige arbeiderne, i sko- og konfeksjonsindustrien. Men mens denne industrien stadig ble mindre i Norge, skjedde det motsatte i nabolandet Sverige.

I både Norge og Sverige var også en rekke av de sysselsatte kvinnene deltidsansatte eller sesongarbeidere. Dette var både et resultat av etterspørsel og tilbud, samtidig som mangelen på barnepass gjorde fulltidsarbeid vanskelig for kvinner med barn.⁸⁶ At kvinnene ikke arbeidet fulltid fikk også følger for statistikkføringen. Forskerne Hege Roll-Hansen og Klas Åmark har i hvert sitt land vist at antallet sysselsatte kvinner ble nedskalert ved at de ble betegnet som husmødre, til tross for at mange arbeidet deltid eller var sesongarbeidere.⁸⁷ Denne måten å statistikkføre kvinner på gjenspeilet kjønnsnormene i etterkrigstidens Norge og Sverige – husmorsidealet rådet. Det var likevel forskjeller mellom landene, og særlig i Sverige viste statistikken et falskt bilde.

Forsørgerstandpunktet sto nemlig sterkere i Norge enn i Sverige, noe som særlig skinte gjennom i politiske tiltak under første halvdel av 1900-tallet.⁸⁸ Det var i Norge stadige angrep på gifte kvinner i arbeid, skriver historiker Kari Melby.⁸⁹ Samtidig som staten lønnet den hjemmeverende husmoren med barnetrygd og husmorskolen ble stadig mer profesjonalisert, fikk mannen forsørgerlønn. Der Åmark argumenterer for at antall yrkesaktive kvinner i Sverige steg konsekvent fra 1920 til 1960, hevder Melby at det motsatte skjedde under samme periode i Norge.⁹⁰ Dette må også sees i sammenheng med at den svenske forbrukerindustrien, med blant annet klesproduksjon, i større grad enn den norske råvareindustrien hadde behov for arbeidskraft. Dette kom til å prege debatten om likelønn da den kom opp på nytt i begge land etter krigen.

⁸⁵ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 277.

⁸⁶ Inger Jonsson, «Part-time work,» i *Twentieth-century housewives* (Oslo: Unipub forlag, 2004), 91.

⁸⁷ Hege Roll-Hansen, «Categories negotiated,» i *Twentieth-century housewives* (Oslo: Unipub forlag, 2004), 248.; Klas Åmark, «Familj, försörjning och livslopp under 1900-talet,» i *Familjeangelägenheter* (Stockholm/Ste-hag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2002), 264.

⁸⁸ Bjørnhaug og Halvorsen, *LOs historie 1935–1969*, 234.

⁸⁹ Kari Melby, «Det politiske liv og kvinners politikk,» i *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Akademiske Forlag as, 1999), 266.

⁹⁰ Åmark, «Familj, försörjning och livslopp under 1900-talet,» 264.; Kari Melby, «Demografi,» i *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Akademiske Forlag as, 1999), 234–235.

Likelønn – først et kvinnekrav

Etter krigen tok det kun tre år før debatten om likelønn mellom kjønnene dukket opp i både det norske Stortinget og i den svenske Riksdagen.⁹¹ I Sverige var dette særlig takket være politiker Solveig Rönn-Christiansson. Rönn-Christiansson representerte kommunistpartiet, og den 20. januar 1948 holdt hun et debattinnlegg hvor hun argumenterte for at likelønn mellom kvinner og menn skulle bli lovfestet.⁹² Kort tid etter fremmet Rönn-Christiansson sammen med partifelle Gerda Linderot et riksdagsforslag om å utrede en ny likelønnslov.⁹³ Med dette ble en rask utredning utført, og resultatet ble et rungende nei. Hovedargumentet var soleklart: «frågan om lönerna bör avgöras genom fria förhandlingar mellan parterna på arbetsmarknaden och icke genom lagstiftning».⁹⁴

I Norge så man en lignende situasjon hvor likelønn raskt ble en sak på den politiske agendaen. Det politisk nøytrale Norske Kvinneorganisasjoners Samarbeidsnemnd (NKS) hadde fra dets opprettelse i 1945 hatt «Samme lønn for kvinner og menn for samme eller tilsvarende kvalifisert arbeid» på programmet.⁹⁵ Høsten 1947 skrev NKS en henstilling til Sosialdepartementet i Einar Gerhardsens andre regjering, hvor de ba om en utredning av likelønnsproblemet.⁹⁶ Dette førte til at departementet utnevnte økonom og professor Johan Vogt til å foreta en utgreiing samme høst. I april 1948 sto Vogts likelønnsutredning ferdig. I utredningen kom det frem at kvinner i industrien hadde en gjennomsnittslønn på rundt 60 prosent av mennenes. Professoren hevdet at hovedårsakene til lønnsgapet mellom kvinner og menn kom av kjønnsnormer knyttet til arbeid, og ikke minst den lave kvinnelønnen.⁹⁷ Vogt så det videre som nødvendig å nedsette en komité for å utrede likelønnsproblemet tilstrekkelig.⁹⁸ Dermed ble den norske Likelønnskomitéen etablert i 1949. Komitéen besto av tolv representanter fra alle sidene av trepartssamarbeidet, hvor hele sju av representantene var kvinner. Alle kvinnene i komitéen tilhørte arbeiderbevegelsen. Dette ekskluderte blant andre den borgerlige Norske Kvinnesaksforeningen (NKF), en organisasjon som allerede i mellomkrigstiden hadde argumentert for likelønn.⁹⁹

⁹¹ Sveriges Riksdag opererte med et tokammersystem fra 1809 til 1974.

⁹² Riksdagens prot. (II) 1948:3, «Vid remiss av statsverkspropositionen», 99–103.

⁹³ Motion (II) 1948:235, «Av fru Rönn-Christiansson och fru Linderot, angående utredning om lagfästade av likalönsprincipen».

⁹⁴ Utlåtande 1948:Tfu14, «Andra kammarens andra tillfälliga utskotts utlåtande över motion angående utredning om lagstiftning om likalönsprincipen».

⁹⁵ RA/PA-0304/F/L0001, «Norske Kvinneorganisasjoners Samarbeidsnemnd – referater, uttalelser O.A.».

⁹⁶ RA/PA-0304/F/L0001, «Henstillinger og skriv sendt 1947–48».

⁹⁷ RA/S-1270/D/Da/L0144/0001, «'Kvinnearbeid og kvinnelønninger' – Utredning utarbeidet av Johan Vogt etter oppdrag fra Sosialdepartementet».

⁹⁸ RA/S-3823/D/Da/L0085/0001, «Kgl. Res. 9. desember 1949».

⁹⁹ Haugland, «Tvetydig Likelønn,» 53–54.

Likelønn ble med dette raskt aktuelt i begge land etter krigen, men temaet tok lite plass i den generelle debatten. I Sverige ser det ut til at interessen for likelønn blant datidens folkevalgte generelt var lav, og hvilte på ett par politikere som tok opp saken før den raskt ble avsluttet. Det samme kan man si om Norge hvor likelønn først ble aktuelt i den nasjonale politikken gjennom et kvinnekraft ført frem av NKS. Dette var ikke noe nytt for norske kvinnepolitiske temaer – de organiserte kvinnene arbeidet på siden av storpolitikken for å fremme sine saker.¹⁰⁰ Påtrykket fra NKS fikk likevel betraktelig større ringvirkninger enn Rönn-Christianssons lovforslag.

Den norske Likelønnskomitéen skulle komme til å arbeide med en utredning av likelønnsproblemet i nesten ett helt tiår. Sverige var alt i gang med en utredning som lignet den den norske Likelønnskomitéen skulle utføre, selv om det var vesentlige forskjeller mellom de to. Komitéen bak den svenske utredningen, Likalönskommittén, hadde blitt nedsatt i 1947, og skulle kun undersøke hvorvidt det var lik lønn mellom mannlige og kvinnelige arbeidere i staten. Altså skulle den ikke granske likelønn i det private næringslivet, slik som den norske gjorde.¹⁰¹ Til felles hadde begge landenes utredninger at ingen av de i utgangspunktet skulle vurdere en lovfesting av likelønnsprinsippet.

I 1952, året etter at ILO hadde vedtatt likelønnskonvensjonen, ble det debatt angående ratifisering i både Stortinget og Riksdagen. Måten de to landene valgte å forholde seg til konvensjonen på kom derimot til å bli svært ulik. Forskjellene bunnet i hvordan de to landsorganisasjonene forholdt seg til ratifisering. Selv om både den norske og den svenske LO-representanten hadde stemt for konvensjonen under ILO-konferansen i 1951, gjenspeilet ikke dette hvilken stilling organisasjonene tok til ratifisering i eget land.

LOs hovedoppgave i både Norge og Sverige hadde siden 1930-tallet vært å fastsette lønnstariffer gjennom forhandlinger med arbeidsgiversiden, i tillegg til å ha ansvar for arbeidernes rettigheter. Med dette hvilte også lik lønn for mannlige og kvinnelige arbeidere på deres skuldre. Da særforbundene under LO sto ansvarlig for å sette tariffene, betydde dette også den særegne kvinnetariffen. Som vi har sett stemte representantene fra både norsk og svensk LO for å vedta ILO konvensjon nummer 100 under Den internasjonale arbeidskonferansen i Genève i 1951. Dermed ville det vært naturlig å anta at LO i begge land ønsket at det nasjonale maktorganet

¹⁰⁰ Melby, «Det politiske liv og kvinners politikk,» 251.

¹⁰¹ SOU 1953:18, *Lika lön för män och kvinnor i det statliga lönesystemet* (Stockholm: Civildepartementet), 11.

skulle ratifisere likelønnskonvensjonen. Interessant nok var ikke dette realiteten for Sveriges LO. Den norske landsorganisasjonen var på sin side positive til ILOs likelønnskonvensjon. Dette var gjeldende allerede fra 1951, da LO-ledelsen sendte en anmodning til Stortinget om ratifisering.¹⁰² LO beholdt denne posisjonen helt frem til 1959 da den norske ratifiseringen ble et faktum.¹⁰³

Den svenske landsorganisasjonen diskuterte likelønnsprinsippet allerede i 1909, men de faktiske resultatene ble fraværende. I LOs protokoll fra kongressen i 1951 kom det frem hvordan ILOs nylig vedtatte likelønnskonvensjon ble drøftet i den svenske organisasjonen. Det ble i første omgang konstatert at ulik lønn på bakgrunn av kjønn var et problem, og videre vist til at de svenske kvinnene fortsatt kun tjente 70 prosent av sine mannlige kollegaer.¹⁰⁴ Sju særforbund tok så ordet for å fremme forslag om *hvordan* landsorganisasjonen skulle håndtere like-lønnsproblematikken i det private næringslivet. Av disse var det kun De Förenade Förbunden fra Värnamo og Fabriksarbetareförbundet fra Göteborg som argumenterte for en likelønnslov, og statlig ratifisering av ILO-konvensjonen. Resten ønsket at likelønnsproblematikken skulle håndteres av fagbevegelsen, uten statlig innblanding.¹⁰⁵ Dette var en gjennomgående tendens i den svenske Landsorganisasjonen og i Riksdagen. Ifølge den svenske historikeren Yvonne Hirdman var både arbeiderklassens politiske partier og fagforeningene imot en statlig ratifisering gjennom hele 1950-tallet.¹⁰⁶ Hovedbegrunnelsen lå i at hverken LO eller det Socialdemokratiske Arbetareparti ønsket statlig innblanding i bestemmelsene av lønninger og tariffier. I tillegg ville følgene av en ratifisering bli dyrt for industrien. Innføringen av likelønn var dermed ansett å være noe som måtte forhandles frem mellom LO og SAF.¹⁰⁷

Norske og svenske LO tok dermed svært ulike standpunkter til ILOs likelønnskonvensjon. Med det tette samarbeidet mellom LO og de sosialdemokratiske regjeringspartiene fikk landsorganisasjonenes standpunkter stor betydning for håndteringen av ILO-konvensjonen i Stortinget og Riksdagen. Landsorganisasjonenes ulike holdninger til likelønnskonvensjonen kan muligens forklares med tradisjonene landene hadde for statlig innblanding. At staten skulle blande seg inn i kvinnelønningene ville for Norge kun føye seg inn i en rekke av flere statlige

¹⁰² Arbeidernes faglige landsorganisasjon, *Beretning 1951* (Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1951), 37.

¹⁰³ Bjørnhaug, «Likelønn mellom marked klasse og kjønn,» 118.

¹⁰⁴ Landsorganisationen i Sverige, *14:e ordinarie kongressen 1951* (Stockholm: Landsorganisationen i Sverige, 1951), 257.

¹⁰⁵ Landsorganisationen i Sverige, *14:e ordinarie kongressen 1951*, 257–262.

¹⁰⁶ Hirdman, *Med kluven tunga*, 20.

¹⁰⁷ Waldemarson, *Mjuk till formen, hårt till innehållet*, 110.

innblandinger, mens i Sverige ville det derimot være et unntak. Ser en på hvilke initiativ landsorganisasjonene tok på likelønn generelt, er forskjellen mellom svensk og norsk LO imidlertid mindre. Historiker Inger Bjørnhaug påpeker at selv om det norske LO var for ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon var likelønn aldri en hovedprioritet for organisasjonen.¹⁰⁸ Dette ble tydelig da håndteringen av konvensjonen var oppe til debatt i Stortinget, og særlig LO-leder Konrad Nordahl skulle vise seg å bli viktig.

I strid med partene i arbeidslivets rett til frie forhandlinger

I Norge beholdt altså arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjonen stillingen de hadde tatt til ILOs likelønnskonvensjon i 1951, hvor henholdsvis den ene var for og den andre imot. Den norske statsmakten hadde derimot frastått fra å stemme under ILO-konferansen, men ble nå tvunget til å ta en stilling til lovfestingen av likelønn – skulle man tro. Spørsmålet om Norges håndtering av likelønnskonvensjonen ble lagt til Kommunal- og arbeidsdepartementet som i 1952 la frem sin vurdering til Stortinget. Stortingsbrevet åpnet ved at departementet sa seg enig i at norske lønnsfastsettelse burde skje uten diskriminering, og viste videre til at dette allerede var gjeldende for tjenestemennene i staten.¹⁰⁹ Deretter ble noe av det man anså som et stort problem ved likelønnskonvensjonen lagt frem: «(...) lønningene til arbeidere og tjenestemenn i næringslivet (...) blir fastsatt i tariffavtalene mellom parter som for så vidt står i prinsippet uavhengig av regjeringen».¹¹⁰ Dette argumentet hadde en tyngde kvinnekravet om likelønn ikke kunne måle seg med, og likelønnsproblematikken måtte derfor løses på en måte hvor partenes rett til frie forhandlinger ble bevart.

Det neste problemet som ble vektlagt bunnet i at Likelønnskomitéen enda ikke hadde avsluttet sitt arbeid. Kommunal- og arbeidsdepartementet konkluderte derfor med at «departementet må rå til at det ikke blir tatt standpunkt til dette spørsmålet før det foreligger innstilling fra [Likelønnskomitéen]».¹¹¹ Altså ble en norsk ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon satt på vent med to hovedargumenter. Det ene var at det brøt med den norske tradisjonen om frie lønnsfastsettelse fra partene i arbeidslivet, og det andre var at staten ønsket å avvente med å ta stilling til problemet inntil Likelønnskomitéen ble ferdig med sin utredning. Etter hvert ble det tydelig at Likelønnskomitéens arbeid kom til å strekke ut, samtidig som statens engasjement på likelønn

¹⁰⁸ Bjørnhaug, «Likelønn mellom marked klasse og kjønn,» 121–122.

¹⁰⁹ St.prp. nr. 87 (1952), «Om vedtak på internasjonale arbeidskonferanser i Genève,» 2.

¹¹⁰ St.prp. nr. 87 (1952), 2.

¹¹¹ St.prp. nr. 87 (1952), 3.

skulle forbli lavt. Dette medførte at saken sjeldent var oppe til debatt i Stortinget sammenlignet med hvordan dette engasjerte representantene i den svenske Riksdagen.

I 1953 var det sosialkomitéen sin tur til å vurdere en norsk ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon gjennom innstilling nummer 54. Komitéen var generelt på linje med det Kommunal- og arbeidsdepartementet hadde lagt frem ett år tidligere, og hevdet at det norske systemet ikke var tilrettelagt for en ratifisering. Dermed ønsket også sosialkomitéen å vente på Likelønnskomitéens sluttvurdering.¹¹² Videre la også de vekt på betydningen av frie lønnsforhandlinger: «[Komitéen], håper derfor at det er mulig å nå fram til lønnsavtaler som bygger på prinsippet om lik lønn for mannlige og kvinnelige arbeidere» gjennom kollektivavtaler.¹¹³ På samme tid kom det frem at Norsk kvinnesaksforening gjennom et brev til sosialkomitéen hadde agitert for at Stortinget skulle ratifisere. NKF sto ikke alene. Også kvinneorganisasjonene Oslo demokratiske kvinnelag og Oslo Faglige Samorganisasjonens Kvinnenemnd kom til å be om en ratifisering i 1954.¹¹⁴

Ser en bort fra sosialkomitéen og Kommunal- og arbeidsdepartementets vurderinger av like-lønnskonvensjonen, var det nesten utelukkende to grupper som sto i bresjen for at likelønns-saken kom opp i Stortinget på femtitallet. Dette var enten partimedlemmer fra Norges Kommunistiske Parti, eller kvinner med tilknytning til norske kvinneorganisasjoner. Blant disse finner vi den den liberale kvinneaktivisten Margarete Bonnevie. Bonnevie, født i 1884, var både forfatter, politiker for Venstre, og leder i NKF fra 1936 til 1946. Historiker Ida Blom har omtalt henne som et «unntaksmenneske» med nyskapende tanker og ideer om særlig kjønnsnormer og kvinners rett til arbeid.¹¹⁵ Allerede i 1932 hadde Bonnevie argumentert for en omlegging av lønssystemet for å sikre likelønn i boken *Ekteskap og arbeide*.¹¹⁶ Ikke overaskende var hun også en forkjemper for norsk ratifisering av ILO-konvensjon nummer 100. I januar 1953 la hun, sammen med datidens leder av NKF Ingrid Gjøstein Resi, frem et forslag om å legge til at «Kvinder og Mænd bør have Ret til lig Løn (...)» i grunnlovsparagraf 110 om retten til arbeid.¹¹⁷ I 1954 ble det klart at forslaget ble avslått på bakgrunn av at «komitéen [mener] at dette

¹¹² Innst.S. nr. 54 (1953), «Innstilling fra sosialkomitéen om vedtak på internasjonale arbeidskonferanser i Genève,» 73.

¹¹³ Innst.S. nr. 54 (1953), 72.

¹¹⁴ S.tid. (1954), «30. mars – Beh. av saker kommet inn etter forslagsretten», 757.

¹¹⁵ Ida Blom, «Margarete Bonnevie,» i *Portretter fra norsk historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1993), 163.

¹¹⁶ Margarete Bonnevie, *Ekteskap og arbeide* (Oslo: Some & CO's forlag, 1932), 96–100.

¹¹⁷ Grunnlovsforslag (1952), «Forslag fra Margarete Bonnevie og Ingrid Gjøstein Resi, vedtatt til fremsettelse av Lars Ramndal, til ny §110 i Grunnloven,» 35.

spørsmål er alt for lite utredet til at en kan ta standpunkt til det».¹¹⁸ Nok en gang ble det tydeliggjort at den norske håndteringen av likelønn sto og falt på Likelønnskomitéens utredning.

I 1956 ble likelønn igjen en aktuell sak på Stortinget. Under en spørretime i februar var det arbeiderpartipolitiker og økonom Aase Lionæs som brakte temaet opp til debatt. «Hva er grunnen til at Norge ennå ikke har ratifisert konvensjonen av 1951 om lik lønn for kvinner og menn for arbeid av samme verdi?», spurte hun.¹¹⁹ Lionæs argumenterte ved å vise til både FNs menneskerettighetserklæring, LOs stilling til saken, sosialkomitéens anbefaling om tilrettelegging for en fremtidig ratifisering, og ikke minst urettferdigheten hun mente lå i lønnsforskjellene. «Så lenge kvinnene må betale det samme som mennene for det daglige brød, (...) er det en sosial urettferdighet å lønne kvinner lavere enn menn», konstaterte Lionæs.¹²⁰ Sosialminister Gudmund Harlem, som også satt i Arbeiderpartiet, svarte med det samme argumentet som var gitt de fem foregående årene, nemlig at man ikke kunne vurdere en ratifikasjon før Likelønnskomitéens utredning var ferdigarbeidet. Dette var også svaret kommunisten Henry Hoff fikk høsten samme år da han argumenterte for ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon i Stortinget.¹²¹ Og det så ut til at flere av de norske stortingsrepresentantene hadde mistet tålmodigheten. I 1956 ble det nemlig nok en gang prøvd å tilføre likelønn i grunnlovsparagrafen om retten til arbeid. Denne gangen var det kommunistene Gotfred Hølvold og Emil Løvlien som la frem forslaget.¹²² Vurderingen av grunnlovstillegget skulle stå ferdig tre år senere i 1959 – da Likelønnskomitéen hadde lagt frem sin sluttvurdering.

Likelønnskomitéens sluttinnstilling var klar først ni år etter at komitéen hadde startet arbeidet i 1949. Innstillingen var omfattende og hadde benyttet seg av en rekke tariffer, noe Likelønnskomitéen selv hevdet var blant årsakene til at innstillingen først var ferdigstilt i januar 1958. I innstillingen, som var en liten bok, valgte komitéen først å poengtere at alle representantene sa seg enige i prinsippet om likelønn. Deretter hadde komitéen analysert og drøftet ulike årsaker til lønnsgapet mellom norske kvinner og menn.¹²³ Dette forklarte de, med noen forbehold, med at menn generelt var flinkere til å fremme lønnskrav gjennom fagbevegelsen enn kvinner, og at

¹¹⁸ Innst.S. nr. 220 (1954), «Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om forslag til ny §110 i Grunnloven,» 585–586.

¹¹⁹ S.tid. (1956), «29. febr. – Spm fra repr. Aase Lionæs om likelønnskonvensjonen av 1951,» 533.

¹²⁰ S.tid. (1956), «29. febr. – Spm fra repr. Aase Lionæs om likelønnskonvensjonen av 1951,» 534.

¹²¹ S.tid. (1956), «31. oktober – Spørretime,» 2934.

¹²² Grunnlovsforslag (1956), «Forslag fra Gotfred Hølvold og Emil Løvlien til endring av §110 i Grunnloven,» 13.

¹²³ Haugland, «Tvetydig likelønn,» 61.

forsørgerstandpunktet muligens hadde påvirket mennenes høyere tariff. Hovedvekten i innstillingen lå likevel på å beskrive og diskutere to ulemper arbeidsgivere hadde ved å ansette kvinner. Kvinnelige arbeidere hadde ifølge Likelønnskomitéen høyere arbeidsfravær, og en lavere industriell levealder enn menn da det var vanlig praksis at kvinner sluttet i arbeidet ved giftemål.¹²⁴

Likevel, da alt kom til alt ønsket flertallet i Likelønnskomitéen en omlegging av det norske lønssystemet, samt at staten skulle gå inn for ratifisering av ILOs konvensjon nummer 100.¹²⁵ Hovedargumentet fra komitéen lå i at den enkelte kvinnes lønn ikke kunne bøte på andre kvinners fravær og lavere industrielle levealder.¹²⁶ Altså kunne ikke et kjønn straffes for det andre personer av samme kjønn foretok seg.

Hva skjedde så med Hølvold og Løvlien sitt grunnlovsforslag fra 1956? Da Likelønnskomitéens utredning var på plass kunne ikke politikerne lenger argumentere mot lovfesting på bakgrunn av informasjonsmangel. Vinteren 1959 kom likevel innstillingen fra Utenriks- og konstitusjonskomitéen, med Konrad Nordahl som ordfører, til å avstå fra å bifalle grunnlovsforslaget. Nordahl vektla at likelønn heller burde ratifiseres gjennom ILO-konvensjonen, slik Likelønnskomitéen hadde foreslått i 1958. En grunnlovsfestning av likelønn ville være i strid med partene i arbeidslivets rett til frie forhandlinger, samtidig var grunnlovsfestning unødvendig for å oppfylle ILO-konvensjonens krav, hevdet Nordahl.¹²⁷

Norge ratifiserer likevel

Da innstillingen fra 1959 om å ikke grunnlovsfeste likelønn skulle stemmes over, var det kun Løvlien som endte med å stemme imot, altså ble det én mot 130.¹²⁸ Det ble dermed raskt klart at en grunnlovsfestning av likelønn var uakseptabelt i Norge. Likevel – det samme året, i 1959, valgte det norske Stortinget å ratifisere ILO-konvensjon nummer 100 som det første nordiske landet. Stortinget kastet deretter ballen raskt videre til partene i arbeidslivet, likelønn skulle heller ikke føres inn i nasjonal rett. Gjennomføringen av likelønn i Norge måtte dermed skje

¹²⁴ Haugland, «Tvetydig likelønn,» 61–62.

¹²⁵ Innst. Kommunal- og arbeidsdep., «Innstilling fra Likelønnskomitéen,» 95.

¹²⁶ Haugland, «Tvetydig likelønn,» 62–63.

¹²⁷ Innst.S. nr. 31 (1959), «Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om forslag fra Gotfred Hølvold og Emil Løvlien om endring i Grunnlovens §110 i Grunnloven,» 80.

¹²⁸ Innst.S. nr. 31 (1959), 80.

avtaleveien, noe historiker Mari Haugland omtaler som en ansvarsfraskrivelse fra den norske staten.¹²⁹ I Norge var og ble lønn noe staten ønsket å holde seg unna.

I 1961 vedtok LO og NAF en rammeavtale om at kvinnelønnen skulle fases ut innen 1967. Dette skulle gjennomføres med objektive arbeidsvurderinger av norske yrker, før man skulle sette en felles tariff for begge kjønn.¹³⁰ Dermed var det arbeidets karakter, og ikke kjønn, som skulle fastsette lønningene i Norge.¹³¹ Arbeidsvurderingene skulle altså plassere yrkene i nye lønnsgrupper ved å vurdere hvor mye hvert yrke var verdt. Resultatet ble at NAF, som hele veien hadde vært imot likelønnskonsensjonen, fikk inn en vital merknad. I rammeavtalen om likelønn ble nemlig «andre faktorer som er med på å bestemme verdien av arbeidsraten» inkludert i vurderingen av de norske yrkene.¹³² Inger Bjørnhaug har dermed hevdet at arbeidsvurderingene aldri var objektive, fordi de tok hensyn til det som ble sett på som ulempene ved kvinnelig arbeidskraft. I tillegg ble tungt fysisk arbeid vurdert med tredobbelt poengverdi enn krevende psykisk arbeid.¹³³ Dermed førte ratifisering i all hovedsak til at kvinnelønn ble fjernet, mens kvinnedominerte yrker forble lavtlønnet.

Som følge av ratifisering ble også Likelønnskomitéen omgjort til Likelønnsrådet av det norske Stortinget. Dette var for å fylle konsensjonens krav om aktivt statlig arbeid for likelønn. Rådet besto av seks medlemmer, og kom til å ha lav slagkraft og et begrenset handlingsrom. Statens opprettelse av rådet kan i så måte ansees som en minsteløsning.¹³⁴ Valget om å ikke innføre likelønn i nasjonal rett ledet nemlig til at de norske domstolene heller ikke skulle reagere ved brudd på likelønnskravet. Til tross for dette var Norge tidlig ute med å ratifisere i et internasjonalt perspektiv, og ikke minst var de først ute av sine skandinaviske naboer.

Samtidig utfoldet likelønnsdebatten seg annerledes i den svenske Riksdagen, noe som kom av to essensielle forskjeller. Det ene var at Sverige ikke var i gang med å undersøke lønnsgapet mellom kvinner og menn i både næringslivet og staten da konsensjonen ble vedtatt i 1951. Likalönnskommittet sin utredning om de statlig ansattes lønninger ble derfor både mindre omfattende og avgjørende enn det den norske utredningen hadde vært. Viktigst av alt var likevel

¹²⁹ Haugland, «Tvetydig likelønn,» 66.

¹³⁰ Landsorganisasjonen i Norge, *Beretning 1961* (Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1961), 86–87.

¹³¹ Bjørnhaug, «Likelønn mellom marked klasse og kjønn,» 120.

¹³² Bjørnhaug, «Likelønn mellom marked klasse og kjønn,» 120.

¹³³ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn* (Oslo: Barne- og familiedepartementet), 79.

¹³⁴ Haugland, «Tvetydig likelønn,» 69.

Landsorganisasjonens motstand av en svensk ratifisering, som jeg tidligere har vært inne på. Likelønnsdebatten i Riksdagen omhandlet spørsmålet om i hvilken grad staten skulle blande seg inn i lønnsforhandlingene, da dette tradisjonelt sett var partene i arbeidslivet sin rolle. Med LO i ryggen hadde motstanderne av ratifisering et sterkere argument enn det norske politikerne som argumenterte for forhandlingsfrihet hadde hatt.

I 1952 skulle den svenske delegationen för det internationella socialpolitiska samarbetet vurdere en ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon. Under vurderingen hadde de innhentet informasjon om holdninger til ratifisering fra Socialstyrelsen, Arbetsmarknadsstyrelsen, Likalönskommittén, LO, SAF, TCO og Yrkeskvinnors samarbetsförbund (YSF). Altså tre statlige organer, tre parter fra arbeidslivet og en kvinneorganisasjon for arbeiderkvinner. Alle instansene poengterte at de var for likelønnsprinsippet, men det var ingen som eksplisitt gikk inn for ratifisering. TCO, Socialstyrelsen, Arbetsmarknadsstyrelsen og SAF benyttet det samme motargumentet som man hadde sett i Norge. De påpekte at partene i arbeidslivet sto for lønnsforhandlinger i Sverige, altså ville en statlig innblanding gå imot tradisjonen om frie forhandlinger.¹³⁵ YSF innledet sin vurdering av konvensjonen på lignende vis.

Ifølge arbeiderkvinnene i YSF var en Svensk ratifisering utenkelig, men de ønsket «att riksdagen även accepterade innebörden av den konvention».¹³⁶ Kvinneorganisasjonen ville med dette at Riksdagen skulle akseptere konvensjonens innhold, og videre at partene i arbeidslivet skulle utføre objektive arbeidsvurderinger for å fjerne lønnsgapet mellom kvinner og menn.¹³⁷ Likalönskommittén, som kun forholdt seg til det statlige lønssystemet, poengterte at «principen om lika lön för man och kvinna för likvärdig arbetsuppgift, *icke* är genomförd i det svenska statliga lönesystemet».¹³⁸ Videre tok de en passiv stilling til likelønnskonvensjonen ved å hevde det ikke var deres oppgave å vurdere hvordan systemet kunne endres for å fylle konvensjonens krav.

Det særlig interessante med utredningen sett i ettertid, var hvordan det svenske LO forholdt seg til ILO konvensjon nummer 100. LO hevdet at konvensjonen i og for seg var forenlig med

¹³⁵ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, «Kungl. Maj.ts proposition till riksdagen med anhållan om riksdagens yttrande angående vissa av Internationella arbetsorganisationens konferens år 1951 vid dess trettiofjärde sammanträde fattade beslut; given Stockholms slott den 1 februari 1952,» 11–16.

¹³⁶ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 17.

¹³⁷ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 18.

¹³⁸ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 14.

prinsippet om at lønnssetting ikke burde være formål til lovgivning, men opp til partene i arbeidslivet. Dette begrunnet de med at konvensjonen spesifiserte at en ratifisering kunne gjennomføres gjennom «lag eller kollektivavtal».¹³⁹ Likevel skrev LO at «någon svensk ratifikation knappast bör ifrågakomma».¹⁴⁰ Ifølge Landsorganisationen var en svensk ratifisering uakseptabelt, og begrunnelsen var tvetydig. På den ene siden hevdet de at ratifisering og fjerning av kvinnesatsen ville gi en falsk forhåpning om at likelønnsproblemet skulle bli løst.¹⁴¹ Videre poengterte de at tross den prinsipielle urettferdigheten rundt lønn etter kjønn «blir det dock en praktisk nödvändighet att fastställa olika lönesatser för män och kvinnor».¹⁴²

Argumentene bak det LO anså som nødvendige kjønnsesifikke lønnsatser baserte seg på hva som var ansett som årsakene til den lave kvinnetariffen. Dette bunnet i hva kvinner produserte, frekvensen av tilstedeværelse, og kvinners industrielle levealder. Tariffen sørget derfor for at lønnskostnadene svarte til produksjonen som ble utført, og dermed var arbeidsvurderinger også et dårlig alternativ, skrev svenske LO. De hevdet altså at tariffene myntet på kvinner kunne rettferdiggjøres grunnet ulempene ved kvinnelig arbeidskraft. I tillegg mente LO at en ratifisering ville være en ulempe for de fleste kvinner, da det kom til å begrense deres muligheter til arbeid i ettertraktede bransjer.¹⁴³ Dette tyder på at LO var bevisst hvordan kvinner ble brukt som en billigere arbeidskraft i den stadig voksende svenske industrien.

Den svenske riksdagsdelegasjonen som var nedsatt for å vurdere ILOs likelønnskonvensjon, konkluderte derfor med at de ikke gikk inn for ratifisering. Tross LOs poeng om at ratifiseringen åpnet for kollektivavtaler, ble hovedargumentet fra delegasjonen at en ratifisering ville gå imot partene i arbeidslivet sin rett til forhandlingsfrihet. I regjeringsproposisjonen som ble lagt frem av statsminister Tage Erlander og femten andre statsråder, sto det at en svensk ratifisering «avstyrkes».¹⁴⁴ Erlander-regjeringens avgjørelse ble blant annet omtalt som en skandale av kommunist Gerda Nilsson i Riksdagen, noe som ga et frempek på engasjementet kommunistene og kvinnene kom til å ha i likelønnsdebatten de kommende årene.¹⁴⁵

¹³⁹ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 14.

¹⁴⁰ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 15.

¹⁴¹ Silke Neusinger og Ylva Waldemarson, «ILO och kampen för lika lön,» *Arbetarhistoria* 39, nr. 3–4 (2016): 9.

¹⁴² Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 15.

¹⁴³ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 14–16.

¹⁴⁴ Kungl. Maj.ts prop. 1952:47, 1.

¹⁴⁵ Riksdagens prot. (II) 1952:9, «Internationella arbetsorganisationens likalönekonvention,» 155.

I likhet med Norge, ble det en gjenganger at det var politikere fra kommunistpartiet som tok likelønnsaken opp i Riksdagen på 1950-tallet. Fire år på rad, fra 1952 til 1955, kom dette til å være den eneste politiske grupperingen som utarbeidet forslag til en likelønnslov. Etter at regjeringsdelegasjonen hadde nedstemt ratifiseringen av ILO-konvensjonen i 1952 tok kommunistene riktig nok en ny tilnærming. Fremfor å be om ratifisering, la de frem ulike likelønnslovsforslag på bakgrunn av FNs menneskerettighetsdeklarasjon. «(...) förslag till lag på grundval av artikel 23, moment 2, i den av Förenta Nationerna år 1948 (...)» lød altså forslaget som tre år på rad ble avslått av ulike riksdagsutvalg.¹⁴⁶ Utvalgene som vurderte lovforslagene viste gjentatte ganger til at begge parter i arbeidslivet var imot lovfesting av likelønnsprinsippet, men at de arbeidet med saken.¹⁴⁷

I en riksdagsdebatt i 1955 fikk utvalgets avslag krass respons fra samtlige kommunistpolitikere som sto i bresjen for å føre likelønn inn i nasjonal rett. Gerda Nilsson, Anton Norling og partifellen Nils Holmberg argumenterte for at likelønnen hadde beveget seg i feil retning siden 1952. De viste videre til urettferdigheten kvinnetariffen brakte med seg, fremmet poenget med at arbeidstidloven også påvirket partene i arbeidslivet sin forhandlingsfrihet, og Nilsson forsøkte å appellere til sine medsøstre i Riksdagen.¹⁴⁸ Likevel førte det ikke frem.

Sverige følger etter

I 1956 ble det igjen lagt frem et lovforslag angående likelønn, men denne gangen var det ikke kommunistene som førte det frem – det var en tverrpolitisk gruppe med riksdagsrepresentanter fra både første og andre kammer. Politikerne krysset partilinjer, representerte både venstre og høyrefløyen i Riksdagen, samt besto av begge kjønn. Til felles hadde de to ting – ingen var kommunister og alle hadde et ønske om ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon. Tolv kvinner og fire menn la frem et moderert forslag ved å kun be om at ratifiseringen skulle gjelde statlige- og kommunale lønninger.¹⁴⁹ Under vurderingen av forslaget tilføyde riksdagsutvalget et nytt argument til avslaget av en likelønnslov, nemlig de økonomiske kostnadene.¹⁵⁰ Med andre ord

¹⁴⁶ Se kildeliste for fullstendige referanser. Motion (I) 1953:320 og Motion (II) 1953:380.; Motion (II) 1954:75.; Motion (II) 1955:22 og Motion (I) 1955:17.

¹⁴⁷ Utlåtande 1955:L2u16, «Utlåtande i anledning av väckta motioner om genomförande av den s. k. Likalönsprincipen,» 5.

¹⁴⁸ Riksdagens prot. (I) 1955:9, «Genomförande av den s. k. Likalönsprincipen,» 60–63.

¹⁴⁹ Motion (II) 1956:270, «Av fröken Elmén m. fl., om ratificering av Internationella arbetsorganisationens konvention angående likalön för män och kvinnor för arbete av lika värde, m. m.,» 9.; Motion (I) 1956:356, «Lika lydande med motion nr 270 i Andra kammaren».

¹⁵⁰ Utlåtande 1956:L2u37, «Utlåtande i anledning av väckta motioner om ratificering av Internationella arbetsorganisationens konvention angående lika lön för män och kvinnor för arbete av lika värde, m. m.,» 8.

hadde det aldri kun vært retten til frie forhandlinger som lå bak avslagene. Det handlet også om at kvinner var billig arbeidskraft for den stadig voksende forbrukerindustrien, samt at kvinner ble antatt å være mindre gunstige arbeidstakere.

Den påfølgende riksdagsdebatten ble både lang og intens i begge kamrene. Selv om politikerne bak forslaget representerte Folkpartiet, Högern og Socialdemokraterna, tydet den påfølgende debatten på at likelønn ikke var en sak med konsensus i de nevnte partiene. Argumentasjonen mot ratifisering ble blant annet ført frem av Nils Elowsson, en sosialdemokrat som var tydelig uenig i ratifiseringsforslaget. Først og fremst påpekte han at konvensjonen også ville binde næringslivet til å oppfylle kravet om likelønn, og dermed var i strid med svensk tradisjon om frie forhandlinger. Deretter sa Elowsson «Men eftersom man nu blivit besjälad av [likälön], kanske vi bör kunna räkna med att damerna inom olika partier påverkar arbetsgivarna inom dessa partier, så att de ådagalägger litet större villighet beträffande denna sak».¹⁵¹ Sosialdemokraten la med andre ord likelønnsproblematikken over på det han anså som kvinnes svake engasjement. På samme tid ga Elowsson inntrykk av at dette ikke var noe han som mannlig riksdagsrepresentant sto ansvarlig for. Da utvalgets vurdering og avslag skulle stemmes over i det første kammeret, var det 104 som sa seg enige og 11 uenige,¹⁵² mens det i det andre kammeret ble henholdsvis 118 mot 32.¹⁵³ Kun 16 prosent av riksdagsrepresentantene ønsket en ratifisering av likelønnskonvensjonen i 1956.

I de tre neste årene fortsatte ratifiseringsforslag fra riksdagsrepresentanter å komme hyppig. Hele seks forslag ble lagt frem, og like mange avslag ble gitt.¹⁵⁴ Argumentasjonen var uendret, og de samme poengene ble stadig fremmet fra både de som motarbeidet ratifisering og fra like lønnsforkjemperne. Likelønn ble dermed hyppig oppe til debatt i Sverige, og stadig fra de samme representantene. Dette, sammen med de gjentatte avslagene, impliserer at selv om debatten vedvarte var den allmenne interessen fra politikerne lav.

I 1959 skulle det svenske LO ta opp spørsmålet om kvinnelønnsproblematikken på nytt. Sigrid Ekendahl, som både var LOs første kvinnelige ombudsmann og ledet organisasjonens Kvinnoråd, sendte i den forbindelse et brev til LOs landssekretariat. Der sto det:

¹⁵¹ Riksdagens prot. (I) 1956:23, «Ratificering av en konvention ang. Likälönsprincipen,» 90–91.

¹⁵² Riksdagens prot. (I) 1956:23, 93.

¹⁵³ Riksdagens prot. (II) 1956:24, «Lika lön för män och kvinnor,» 147.

¹⁵⁴ Se kilde liste for fullstendige referanser. Motion (II) 1958:155 og Motion (I) 1958:122.; Motion (I) B 1958:162 og Motion (II) B 1958:212.; Motion (II) 1959:214 og (II) Motion 1959:458.

Dessutom kan meddelas att norska regeringen (...) föreslagit att stortinget skall ratificera ILO:s konvention nr 100 angående lika lön. Enligt norska LO-ordföranden Konrad Nordahl, som jag diskuterade denne fråga med (...), kommer beslut härom att fattas vid stortingets innevarande session (...).¹⁵⁵

Sitatet antyder til at det ble mer komplisert for svenske LO å la likelønnsproblematikken stå uberørt da Norge nærmet seg en ratifisering. Kun ett år etter, i 1960, kom kollektivavtalen mellom LO og SAF som gradvis skulle fjerne *kvinnelönnen*. Partene i arbeidslivet kom med dette til enighet før Riksdagen ratifiserte likelønnskonvensjonen. I motsetning til den norske avtalen, ble det ikke lagt opp til objektive arbeidsvurderinger som middel for å jevne ut lønnsgapet mellom kvinner og menn i Sverige. Den svenske kollektivavtalen anbefalte heller de tilsluttede forbundene at betegnelsene «män och kvinnor ersättas med ensartade gruppbezeichnungar».¹⁵⁶ Dermed skulle særforbundene under LO og SAF i løpet av fem år bli enige om en felles lønn for kvinner og menn, uten å utføre nye og objektive arbeidsvurderinger. Videre ble det poengtert i avtalen at slike lønnsomstillinger var «avtalstekniska frågor».¹⁵⁷ Igjen ble det spesifisert at dette var en sak for partene i arbeidslivet.

Yvonne Hirdman har argumentert for at avtalen mellom LO og SAF ikke ble ansett som særlig revolusjonerende da den kom i 1960. Dette begrunner hun med mangelen på objektive arbeidsvurderinger.¹⁵⁸ Statlig- og kommunalt ansatte hadde flere tiår tidligere fått fjernet kvinnelønnen, og kvinnedominerte yrker hadde fått lønnsgrader lavere enn menn noen gang hadde hatt. Dette ble på samme tid hovedårsaken til at likelønnsdebatten i Riksdagen fortsatte å være aktuell i årene som fulgte.

Den nye kollektivavtalen sammen med det faktum at Norge, Island og Danmark hadde ratifisert, førte til et skifte i Riksdagens likelønnsdebatt. I 1960 uttalte likelønnsforkjemper og politikere for Folkpartiet Brita Dagmar Elmén at «Inom Norden har Danmark, Norge och Island ratificerat konventionen, medan Sverige och Finland ännu står utanför».¹⁵⁹ Norges ratifisering fungerte som et nytt argument for de svenske politikerne som fremmet ILO-konvensjonen, og i Riksdagens protokoller og utredninger ble det vist til Norges ratifisering hele fem ganger på under ett

¹⁵⁵ ARAB2964/F/31/3, «1959».

¹⁵⁶ Landsorganisationen i Sverige, *De centrala överens komelser mellan LO och SAF 1952–1987* (Stockholm: Landsorganisationen i Sverige, 1988), 21.

¹⁵⁷ Landsorganisationen i Sverige, *De centrala överens komelser mellan LO och SAF 1952–1987*, 21.

¹⁵⁸ Hirdman, *Med kluven tunga*, 62.

¹⁵⁹ Riksdagens prot. (II) 1960:26, «Likalönsprincipen, m. m.» 46.

år.¹⁶⁰ Videre virket det tilsynelatende uforståelig for enkelte riksdagsmedlemmer hvorfor staten ikke kunne ratifisere da SAF og LO hadde kommet til enighet, og hovedargumentet om at Sverige ikke oppfylte ILO-konvensjonens krav var blitt ugyldig. Likevel var LO fortsatt imot en ratifisering, og Riksdagen så ut til å bevare sin passive stilling. Først to år etter kollektivavtalen skjedde det endelig – LO skiftet posisjon og gikk inn for en ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon, og dermed gjorde Riksdagen det samme.

Forklaringen til LOs endrede standpunkt må hovedsakelig sees på bakgrunn av et økende indre press, hvor særlig kvinnedominerte forbund ikke så seg fornøyde med kollektivavtalen fra 1960.¹⁶¹ Stadig flere i svensk politikk og offentlighet argumenterte for at staten måtte ta ansvar for likelønn, og at dette burde gjøres gjennom ILO konvensjon nummer 100. I 1962 ble tre ulike riksdagsforslag angående likelønnskonvensjon lagt frem.¹⁶² Forslagene ba om ulike ting; ratifisering, utredning og plan for når man kunne forvente at likelønnsprinsippet ble gjennomført i den statlige forvaltningen. Videre ønsket flere politikere en utførelse av systematiske, objektive arbeidsvurderinger av yrker i det statlige lønssystemet.

Riksdagsutvalget som utredet likelønnsforslagene la først vekt på historikken til ILOs likelønnskonvensjon i Sverige, før de gikk videre med å fremme hvorfor tiden hadde blitt inne for at også Sverige skulle ratifisere.¹⁶³ Hovedargumentet var, ikke uventet, at LO og SAF hadde blitt enig om å fjerne kvinnelønnen, samtidig som et vesentlig antall særforbund hadde kommet til enighet om likelønnsprinsippet i året som hadde gått. Den bindene kollektivavtalen medførte at utvalget hevdet at en ratifisering ikke var et inngrep på den frie forhandlingsretten.¹⁶⁴ Videre ble det også vektlagt at de svenske kvinnene hadde gjort seg stadig mer gjeldende på arbeidsmarkedet. Med dette ga utvalget bifall til samtlige forslag, men med vesentlige forbehold.

Riksdagsutvalget anså det som uaktuelt å utføre objektive arbeidsvurderinger. Selv om utvalget innrømmet at kvinnedominerte yrker i hovedsak var plassert i lavere lønnsgrader enn mennenes, mente de i likhet med LO og SAF at dette var en sak for lønnsforhandlingene, også når det

¹⁶⁰ Se kildeliste for fullstendige referanser. Utlåtande 1960:L2u58.; Riksdagens prot. (II) 1960:26.; Riksdagens prot. (I) 1960:25.; Riksdagens prot. (II) 1961:3.; Utlåtande 1961:L2u4.

¹⁶¹ Waldemarson, *Mjuk till formen, hårt till innehållet*, 111–112.

¹⁶² Se kildeliste for fullstendige referanser. Motion (I) 1962:28 og (II) Motion 1962:54.; Motion (I) 1962:29 og Motion (II) 1962:55.; Motion (I) 1962:368 og Motion (II) 1962:450.

¹⁶³ Utlåtande 1962:L2u26, «Utlåtande i anledning av dels Kungl. Maj:ts proposition rörande ratifikation av Internationella arbetsorganisationens konvention (nr 100) angående lika lön för män och kvinnor för arbete av lika värde, m. m., dels ock i ämnet väckta motioner.» 5.

¹⁶⁴ Utlåtande 1962:L2u26, 7.

gjaldt statlig ansatte.¹⁶⁵ Det ble heller ikke opprettet en statlig instans som videre skulle følge opp likelønnsaken, slik Norge hadde fått med Likelønnsrådet. I praksis ble det derfor også få endringer av den lenge etterspurte svenske ratifiseringen – yrkenes lønnsgrad skulle ikke vurderes på nytt, og gjennomføringen av likelønn i næringslivet hvilte fullt og helt på avtaler mellom partene. Dermed ble ratifiseringen heller et virkemiddel som skulle holde svenskene i nakken, fremfor at likelønnskonvensjonen fungerte som en progressiv dytt for å jevne ut lønnsgapet i Sverige.

Konklusjon

På 1950-tallet omhandlet likelønnsbegrepet kjønns spesifikke lønnssetninger. Det som videre viste seg å være helt sentralt for den norske og den svenske likelønnsdebatten igjennom hele tiåret var internasjonale påtrykk og impulser. I hverken Stortinget eller Riksdagen kom saken opp til debatt uten henvisninger til enten FNs menneskerettighetserklæring eller ILOs likelønnskonvensjon. Av disse to var det ILOs håndtering av likelønnsproblematikken som ble lettest å svelge for statsmaktene i både Norge og Sverige. Dette hang tydelig sammen med ILOs oppbygging, med delegater fra medlemslandenes arbeidstaker-, arbeidsgiverorganisasjoner og statsmakter. Organisasjonens struktur førte nemlig til at likelønnskonvensjonen åpnet for å gi partene i arbeidslivet betydelig makt i likelønnsproblematikken. Dette skulle vise seg å bli essensielt da LOs stilling til konvensjonen var utslagsgivende i både Norge og Sverige.

Norge og Sverige hadde altså et felles, internasjonalt påtrykk – likevel kom de to statene til å håndtere likelønnsproblematikken på ulikt vis. De to landenes likelønnskomitéer som skulle utrede likelønn fra slutten av 1940-tallet, ga på mange måter et godt bilde av hovedforskjellene i håndteringen av ILO-konvensjon nummer 100. Der den norske utredningen skulle undersøke likelønn i det private og i det offentlige næringslivet, skulle den svenske kun forholde seg til det offentlige. Det svenske skillet mellom staten og næringslivet var altså betraktelig tydeligere enn det var i Norge. Bakteppet for likelønnsdebatten var med dette hele veien knyttet opp til landenes ulikheter i industri, storborgerskap, samt hvor aktiv staten var, og hadde vært, i næringslivet og lønnsfastsettelse.

Dermed var det forskjellene mellom det norske og det svenske trepartssamarbeidet som spilte seg ut i håndteringene av ILOs likelønnskonvensjon. Til tross for at hovedargumentet mot

¹⁶⁵ Utlåtande 1962:L2u26, 9.

konvensjonen i begge land omhandlet partenes forhandlingsfrihet, hadde det vært klart lettere for Norge å vike fra dette prinsippet enn det var for Sverige. At den norske staten ratifiserte i forkant av LO og NAF sin likelønnsavtale, kom dermed av to hovedårsaker. For det første var norsk LO positive til ratifisering. Den andre faktoren bunnet i at den norske staten alt var svært involvert i lønnsfastsettelser, og i det private næringslivet da staten opererte som landets storborgerskap. Dette var ikke tilfellet i Sverige. I Sverige ble i tillegg betydningen av kvinner som billig arbeidskraft i den stadig voksende forbrukerindustrien et viktig argument mot likelønn, noe som derimot var fraværende i Norges politiske debatt.

I både Norge og Sverige var det likevel en lav politisk interesse for problematikken på et generelt nivå. Likelønn ser ut til å ha vært noe de færreste ville ta i, og saken var derfor særlig avhengig av enkeltaktører og aktivister for å bli politisk diskutert. I bresjen for de to nasjonale likelønnsdebattene gjennom hele femtitallet var det to grupper som særlig skilte seg ut – kommunistene og kvinneaktivistene. Men til tross for kvinnes- og kommunistenes innsats ble det tydelig at deres initiativ ikke holdt mål. I begge land var tematikken avhengig av en større utslagsgivende hendelse for at brorparten av politikerne skulle ta en ny stilling til ILOs likelønnskonsensjon. I Norge ble dette Likelønnskomitéens endelige sluttinnstilling. I Sverige var det kollektivavtalen som skulle fjerne kvinnesatsen, og ikke minst LOs skifte fra å være negativ til å bli for en svensk ratifisering. I tillegg fikk Norges ratifisering en betydning for likelønnsdebatten i Riksdagen, hvor Norge stadig ble brukt i argumentasjonen for en statlig involvering i problematikken.

Til tross for landenes ulike håndteringer så det fra midten av 1960-tallet likevel ganske likt ut. Både den norske og svenske statsmakten hadde ratifisert ILOs likelønnskonsensjon, kvinnelønnen var fjernet på bakgrunn av en kollektivavtale fra partene i arbeidslivet, og de kvinnedominerte yrkene forble lavtlønnet. I hverken Norge eller Sverige ble likelønn ført inn i nasjonal rett, og statenes ansvarsfraskrivelse medførte at likelønnsproblematikken lå hos arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjonene. Det som derimot skilte landene fra hverandre var Stortingets opprettelse av Likelønnsrådet. En lignende instans var fraværende i Sverige hvor skillet mellom stat og næringsliv, og derfor også stat og likelønn, var tydeligere.

Kapittel 3: Likelønn, statsfeminisme og nordisk likestillingspolitikk

Med fjerningen av kvinnelønnen på begynnelsen av 1960-tallet ble det skapt et nytt lønnsystem i både Norge og Sverige. Dette innebar en rekke nye lønnsgrader som skulle være kjønnsnøytrale, fremfor lønnsgrader basert på kjønn. Det nye problemet for likelønnen var at typiske kvinnelige arbeidsoppgaver ofte ble plassert i lavere lønnsgrader enn det typiske arbeidsoppgaver for menn i samme bransje ble.¹⁶⁶ «Altså, den gamle urettferdighet består under et smukkere navn», slik arbeiderpartipolitiker Aase Lionæs beskrev det til Stortinget i 1969.¹⁶⁷ Etter ratifisering av konvensjonen sank lønnsforskjellen mellom kvinner og menn i norsk industri kun fra 33 til 26 prosent.¹⁶⁸

I den svenske offentlige utredningen *Målet är jämställdhet* fra 1975 ble problemet med Den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) sin likelønnskonsensjon og den svenske kollektivavtalen forklart med at «Avtalet kan kringgås genom att kvinnors och mäns befattningar ges olika benämning, trots att de i praktiken utför samma eller nästan samma arbetsuppgifter».¹⁶⁹ I begge land var det også arbeidsgivere og arbeidstagere som ikke var organisert, og som i teorien derfor heller ikke var underlagt likelønnskrevet da det ikke var ført inn i nasjonal rett.

I løpet av 1960- og 1970-tallet foregikk det også en utvidelse av hva likelønn ble definert som, og forklaringene på hva som skulle til for å oppnå det ble flere. Fremfor å rette søkelyset mot kjønns spesifikke lønnsstariffer, ble det å justere opp lønningene i kvinnedominert arbeid ansett som viktig. Samtidig var oppmerksomheten rettet mot å få kvinner inn i høyere utdanning og i bedre betalte jobber. Dette mente man ville øke etterspørselen etter kvinners arbeidskraft på mannsdominerte områder.¹⁷⁰ I tillegg ble lønns glidninger, altså individuelle lønns tillegg gitt av bedrifter, et problem som måtte rettes opp fordi de oftere gikk i menns favør.¹⁷¹ Å oppnå like lønn i praksis var derfor ikke gjort i en håndvending, da det var hele samfunnsstrukturen det sto om. Denne innsikten skulle komme til å komplisere likelønnsdebatten ytterligere i det Hilde Danielsen og andre har omtalt som «det lange 70-tallet». Det var en periode som strakk seg fra 1960-årenes likelønns- og kjønnsrolledebatt, gjennom 1970-årenes nye kvinnebevegelse og

¹⁶⁶ Hirdman, *Med kluven tunga*, 292.

¹⁶⁷ S.tid (1968–1969), «18. mars – Pris- og inntektspolitikken,» 2906.

¹⁶⁸ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 78.

¹⁶⁹ SOU 1975:58, *Målet är jämställdhet* (Stockholm: Justitiedepartementet), 31.

¹⁷⁰ Likestillingsrådet, «Rapport om likelønns spørsmålet 1970–72» (Oslo: 1972), 6.

¹⁷¹ S.tid. (1974–75), «12. juni – Rev. Nasjonalbudsjett 1975,» 5069.

frem til 1980-årenes institusjonalisering av statenes politikk for økt likestilling mellom kvinner og menn på en rekke områder.¹⁷²

I 1978 og 1979 vedtok henholdsvis Norge og Sverige hver sin likestillingslov som til tross for deres ulike utgangspunkter, kom til å sette rammen for hva likestilling handlet om i de to landene. Diskusjonene om økonomisk likestilling mellom kvinner og menn skulle nemlig handle om mye annet enn lik lønn for arbeid av lik verdi.

Likelønnsproblematikken møtte også konkurranse fra en rekke nye problemstillinger som den nye kvinnebevegelsen bragte til torgs. Dette var blant annet frigjøring fra undertrykking i et patriarkalsk samfunn, krisesentre for voldsutsatte kvinner, behovet for barnehager og like muligheter på arbeidsmarkedet, krav om 6-timers arbeidsdag, samt kampen mot pornografi og kvinnefiendtlig reklame. Hvordan ble lønnsforskjellene mellom kvinner og menn diskutert og håndtert i en tid hvor kjønnslikestilling ble gitt økende politisk oppmerksomhet? Var det likheter i måten svenske og norske myndigheter, arbeiderbevegelse og den fremvoksende nye kvinnebevegelsen så og møtte dette spørsmålet på? Og i så fall, hva kan det si om de fremvoksende nordiske likestillingsmodellenes evne til å håndtere spørsmålet om økonomisk og lønsmessige likestilling?

I dette kapittelet diskuterer jeg hvordan etableringen av likestilling som eget forvaltnings- og politikkkfelt påvirket likelønnsdebatten i Norge og Sverige fra midten av 1960-tallet og frem til 1980-tallet på påfallende like måter, men også med noen klare forskjeller. Styrkeforholdet mellom stat og næringsliv var og forble ulikt, dette kom også til å påvirke den statsfeministiske apparatkulturen i de to landene. Mens likelønnspolitikk fortsatt var opp til partene i arbeidslivet i Sverige, hadde den norske staten tatt noe mer ansvar for likelønn helt siden ratifiseringen av likelønnskonsensjonen i 1959. Felles for Norge og Sverige var at likelønnsdiskursen ble mer komplisert. Problematikken ble forsøkt løst uten at statene skulle blande seg inn i tariffavtaler, samtidig som tematikken fikk stadig konkurranse fra andre likestillingspolitiske saker. Dette skjedde på samme tid som de økonomiske forskjellene mellom landene ble ytterligere forsterket, og Norges råvareproduserende økonomi sto delvis i kontrast til Sveriges teknologiske, produktbaserte industrimodell.

¹⁷² Danielsens, «Det lange 70-tallet,» 154.

Et statsfeministisk apparat bygges ut

En allmenn oppfatning har vært at nordisk statsfeminisme ble skapt og bygget ut på 1970-tallet med den voksende nye kvinnebevegelsen som stadig fikk større gjennomslag. Statsfeminisme ble opprinnelig begrepsfestet av statsviter Helga Hernes i 1987.¹⁷³ Hernes forklarte det som en karakteristikk av måten kvinners krav hadde blitt institusjonalisert i de skandinaviske statene gjennom kompromiss over reformforslag.¹⁷⁴ Nyere forskning av blant andre den svenske statsviteren Jessica Lindvert, den norske historikeren Eirinn Larsen og etnologen Danielsen har imidlertid vist at det statsfeministiske apparatet som utviklet seg gjennom 1970-tallet var tuftet på forskningen og debattene om kjønnsroller som vokste frem under 1960-tallet.¹⁷⁵ Jeg vil argumentere for at 1960-tallet var begynnelsen på det statsfeministiske forvaltningsorganet. Dette gjør jeg gjennom å rette oppmerksomhet mot det norske Likelønnsrådet, og den svenske Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) sitt sysselsettingsprogram. Dette var to instanser som skulle vise seg å bli normsettende, og som senere skulle bygges ut til å bli likestillingspolitiske organ på 1970-tallet.

Ved at Norge og Sverige ratifiserte ILOs likelønnskonvensjon, hadde statene påtatt seg ansvar for å aktivt arbeide for utjevning av kvinner og menns ulike lønninger. Dette medførte deriblant at ILO kunne be om rapporter med informasjon om hvordan likelønnsproblematikken ble forsøkt løst, og hvilke tiltak statene tok. Den norske statens svar på forvaltningsbehovet ble å oppnevne et eget organ i mai 1959 – Likelønnsrådet.¹⁷⁶ Rådet lå under Kommunal- og arbeidsdepartementet og var et sakkyndig råd med hovedoppgave om å arbeide med likelønn, slik ILOs konvensjon nummer 100 krevde.¹⁷⁷

Likelønnsrådet besto av fem faste medlemmer som til sammen utgjorde det norske trepartssystemet. I tillegg hadde rådet en egen sekretær, Kari Vangsnes, som raskt ble dets ansikt utad.¹⁷⁸ Øverst på rådets arbeidsliste sto alminnelig opplysningsvirksomhet. Dette innebar at Likelønnsrådet skulle gjennomføre diverse utredningsarbeid om sysselsetting av kvinnelig arbeidskraft,

¹⁷³ Helga Hernes, *Welfare state and woman power* (Oslo: Universitetsforlaget, 1987).

¹⁷⁴ Helga Hernes, «Statsfeminisme,» *Nytt Norsk Tidsskrift* 21, nr.3-4 (2004): 288.

¹⁷⁵ Jessica Lindvert, *Feminism som politik* (Umeå: Boréa, 2002).; Danielsen, «Det lange 70-tallet»; Eirinn Larsen, «State feminism revisited as knowledge history,» *Histories of knowledge in postwar Scandinavia* (New York: Routledge, 2020).

¹⁷⁶ St.prp. nr. 29 (1959), «Om likelønnsrådet».

¹⁷⁷ Haugland, «Tvetydelig likelønn,» 69.

¹⁷⁸ Se eksempel: «Er likelønn i dag noe mer enn tomme ord, Kari Vagsnes?,» *Orientering*, 11.08.1973.; Haugland, «Tvetydelig likelønn,» 69.

og deretter formidle dette til den norske befolkningen.¹⁷⁹ Videre var det Likelønnsrådets oppgave å undersøke om likelønnsprinsippet ble praktisert på ulike tariffområder. Ved likelønnsbrudd skulle rådet drøfte hvordan misforhold kunne avhjelpes, men hadde selv ingen myndighet. Rådet skulle heller kontakte og kommunisere med de som brøt prinsippet, altså bedrifter, virksomheter, samt arbeidstaker- og arbeidsgiverforeninger. Som det sto i innstillingen som varslet dets etablering: «Rådet kan ikke fremme forslag om nye tariffavtaler eller om konkrete endringer i gjeldene tariffavtaler».¹⁸⁰ Det betydde at det reelle likelønnsansvaret var og forble opp til partene i arbeidslivet å avgjøre gjennom avtaleveien.

Bakgrunnen for Likelønnsrådets manglende myndighet til å involvere seg i tariffavtalene kom av ønsket om å beholde arbeidstaker- og arbeidsgiverforeningers rett til frie lønnsforhandlinger, uten statlig innblanding. Norge hadde vært tidlig ute med ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon, men med lav reell kraft bak den statlige likelønnspolitikken ble det i realiteten få endringer for lønsmottakende norske kvinner. Arbeiderpartipolitikeren Aase Lionæs beskrev denne paradoksale situasjonen til Stortinget i 1969 som at «Vi står i utlandets øyne med palmer i hendene som et pionerland når det gjelder likestilling mellom kvinner og menn. Men sannheten er snarere den at likestillingen i Norge på det økonomiske området er en parodi».¹⁸¹

Veien til likhet i lønn og arbeidsliv for norske kvinner hadde altså ikke gått via veien om mer forpliktende trepartssamarbeid, men gjennom statens oppfordring til kvinner om å ta mer og høyere utdanning. Om det også var omfattet av det Lionæs beskrev som parodisk i 1969 er usikkert. Sikrere er det at det var som opplysningsråd for unge piker at Likelønnsrådet kom til å sette inn støtet. I både 1963, 1966 og 1970 trykket og spredte Likelønnsrådet en brosjyre til alle norske skoler med tittelen «Er pikenes utdanning og yrkesvalg i utakt med samfunnsutviklingen?».¹⁸² Som statens første og eneste organ til å utelukkende behandle kvinners annenrangsposisjon i samfunnet, hadde rådet både stor påvirkningsmakt og en betydelig stemme.¹⁸³ Opprettelsen av Likelønnsrådet skulle i så måte også bli starten på den norske statens institusjonalisering av likestillingspolitikk hvor både ideen og målet om likhet mellom kjønnene sto sterkt. Med dette vokste en statlig likestillingstanke frem utover 1960-tallet i Norge.

¹⁷⁹ Innst.S. nr 124 (1959), «Innstilling fra kommunalkomiteén om likelønnsrådet,» 240.

¹⁸⁰ Innst.S. nr 124 (1959), 240–241.

¹⁸¹ S.tid (1968–1969), «18. mars – Pris- og inntektspolitikken,» 2906.

¹⁸² Haugland, «Tvetydig likelønn,» 75.

¹⁸³ Det norske Arbeiderparti, *Kvinnens plass er hvor?* (Oslo: Tiden, 1965), 60.; AAB/ARK-1579/E/Ea/L0001b/0004 «Forhandlingsprotokoller, LOs andre til femte faglige kvinnekongressen».

I Sverige ble håndteringen av likelønn på 1960-tallet bemerkelsesverdig ulik fra den norske. Under likelønnsdebatten på 1950-tallet viste både den Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF), Landsorganisationen (LO) og brorparten av riksdagsrepresentantene sterk motstand mot en statlig innblanding i lønnsforhandlinger. Den svenske likelønnsratifiseringen gikk hovedsakelig kun igjennom på bakgrunn av at partene i arbeidslivet allerede hadde gjennomført konvensjonens krav i 1960.¹⁸⁴ I forslagene som ledet opp mot ratifiseringen i 1962 hadde tolv folkparti-politikere lagt frem to riksdagsforslag om utredning for en videre statlig forvaltning av like-lønnsprinsippet etter ratifiseringen.¹⁸⁵ Men disse ble slått hardt ned på. Sosialdemokratenes ideologi, samt lojalitet til partene i arbeidslivet og deres rett til forhandlingsfrihet i lønnsdannelse veide tyngst.¹⁸⁶

Det at den svenske staten satt forhandlingsretten høyere enn retten til lik lønn, ble en rød tråd i den nesten fraværende svenske likelønnspolitikken på 1960- og 1970-tallet. Dette bunnet i at den svenske sosialdemokratiske staten hverken ønsket eller var vant til å blande seg inn i lønnsforhandlinger generelt, og likelønn ble intet unntak. Å forvalte og bedre likelønn mellom menn og kvinner i Sverige forble opp til partene i arbeidslivet, uten tilsyn fra staten som vendte et blindt øye til konvensjonens krav.¹⁸⁷

Sammenlignet med Norge, fikk den svenske ratifiseringen av ILOs konvensjon derfor mindre følger for utviklingen av det statsfeministiske apparatet. Rettssosiolog Lena Svenaeus har likevel argumentert for at utredningene og debattene som fant sted i forkant av Sveriges likelønnsratifisering ble viktig for senere likestillingspolitikk. Dette kom av at diskriminering mot kvinner for første gang ble belyst gjennom forskning knyttet til arbeidsmarkedet. For eksempel ble behovet for offentlig barnepass et forskningsfunn som skulle få betydning for senere politikkutvikling.¹⁸⁸ Barnepass var knyttet til sysselsetting, noe som kom til å bli en gjenganger i svensk likestillingspolitikk. Allerede ett år før den svenske ILO ratifiseringen om likelønn i 1962,

¹⁸⁴ Utlåtande 1962:L2u26, 5.

¹⁸⁵ Motion (I) 1962:29, «Av herr Lundström m. fl., angående likalönsprincipens genomförande inom statsförvaltningen»; Motion (II) 1962:55, «av herr Ohlin m. fl., angående likalönsprincipens genomförande inom statsförvaltningen».

¹⁸⁶ Utlåtande 1962:L2u26, 8.

¹⁸⁷ Lena Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män* (Lunds Universitet, 2017), 147.

¹⁸⁸ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 148–149.

hadde AMS startet et stort aktiveringsprogram for å øke andelen svenske sysselsatte kvinner.¹⁸⁹ Når dette er sagt, kom aktiveringsprogrammet på bakgrunn av et samfunnsøkonomisk behov for sysselsetting, og ikke et statlig ønske om likestilling mellom kjønnene, hevder historiker Johanna Overud.¹⁹⁰

Uavhengig av intensjonen, var det altså i det allerede eksisterende organet Arbetsmarknadsstyrelsen at de svenske politikerne utførte politikk rettet mot kvinner på 1960-tallet. Denne politikken var dermed fra starten sterkt knyttet til arbeidsmarkedet.¹⁹¹ Dessuten sammenfalt behovet for kvinner i betalt arbeid med ekspansjonen av forskning på kjønnsroller og en voksende interesse for kvinner fra flere politiske partier.¹⁹² Med dette startet begrepet jämställdhet smått å bli benyttet i svensk politikk fra siste halvdel av 1960-tallet.¹⁹³ Også her demret et politisk mål om likhet mellom kjønn, slik det gjorde i Norge. Dermed ble betydningen av kjønnsroller løftet opp som et viktig forskningsperspektiv for å undersøke hvordan samfunnsnormer påvirket kvinner og menns arbeidsliv og utdanning.

Mens det norske Likelønnsrådet ble et opplysningsråd som nesten befant seg på utsiden av norsk politikk, utviklet den svenske likestillingspolitikken seg i AMS og var derfor innlemmet i allerede eksisterende svensk politikk. Da det i tillegg var underlagt arbeidsmarkedspolitik, beholdt partene i arbeidslivet en sterk stemme i svensk politikk rettet mot kvinner. Det norske Likelønnsrådet, og den svenske sysselsettingspolitikken i AMS ble begynnelsen på statens likestillingspolitikk som i løpet av få år skulle ekspandere og få fotfeste.

Kjønnsroller i utdanning, en nordisk fellesnevner

I både Norge og Sverige kom forskning til å stå sentralt for likestillingspolitikken som snart skulle vokse frem. I 1962 ble forskningsprosjektet *Kvinnors liv och arbete* publisert. Boken, som var utviklet gjennom et samarbeidsprosjekt mellom norske og svenske forskere, ble banebrytende og fikk stor påvirkning på forskningen om kjønn i de to nordiske landene. Den norske samfunnsforskeren Harriet Holter spilte en svært viktig rolle i boken, ved blant annet å forklare

¹⁸⁹ Christina Florin og Bengt Nilsson, «*Något som liknar en oblodig revolution...*» (Umeå: Umeå universitet, 2000), 61.

¹⁹⁰ Johanna Overud, «AMS-program för aktivering av kvinnors arbetskraft på 1960-talet,» i *Från reserv till reserv* (Stockholm: Växjö universitet, 2008), 11.

¹⁹¹ Se eksempel: SOU 1965:9, *Arbetsmarknadspolitik* (Stockholm: Inrikesdepartementet), 296–338.

¹⁹² Florin og Nilsson «*Något som liknar en oblodig revolution...*», 61.

¹⁹³ Johanna Overud, Ann-Mari Sätre og Arja Tyrkkö, *Från reserv till reserv* (Stockholm: Växjö universitet, 2008), 6.

hva kjønnsroller var for et norsk og svensk publikum.¹⁹⁴ Definert som et strukturelt og kulturelt betinget system med forventinger og normer som var knyttet til det å være mann eller kvinne, ble kjønnsroller et nøkkelbegrep i forskningen utover i tiåret.¹⁹⁵ Dette påvirket også riksdagspolitikerne. I 1964 flagget folkpartipolitiker Ruth Hamrin-Thorell samfunnsproblemer på arbeidsmarkedet og i utdanning, og for første gang ble kjønnsrollebegrepet benyttet i Riksdagshuset.¹⁹⁶ Fire år senere, i 1968, var det satt i gang et statlig finansiert forskningsprosjekt som skulle undersøke «Skolbarns oppfattning om könsroller».¹⁹⁷ Målet med å undersøke kjønnsroller var tuftet på en politisk ambisjon om å oppnå likhet. Dette var gjennomgående under hele tiåret i begge land.

På et nordisk kultur- og undervisningsministermøte i 1969 i Helsingfors tok Olof Palme, daværende svensk utdanningsminister, opp spørsmålet om betydningen av kjønnsroller i undervisning og behovet for kjønnsrolleforskning. Tematikken skulle nå forskes på fra et nordisk perspektiv. Nordisk kulturkommisjon fikk i oppdrag å utrede spørsmålet før de deretter skulle levere en forskningsrapport til ministrene. Denne sluttrapporten skulle komme til å få store ringvirkninger i både Norge og Sverige. «Könsroller och utbildning» ble utgitt i 1972 av Nordisk Råd, som den tidligere Kulturkommisjonen hadde vokst ut av. Arbeidsgruppen som skulle utføre forskningen besto av den danske borgermesteren Lilly Helveg Petersen, den norske fylkesskolesjefen Eirik Sjømæling og den finske dosenten Anna-Liisa Sysiharju. Lederen av forskningsarbeidet var Palmes partifelle, byrådssekretær Anna-Greta Leijon.¹⁹⁸

I Sverige, slik som i Norge, ble det raskt tydelig at forholdet mellom aktivister, politikere og forskere skulle kjennetegne den påbegynte statsfeminismen. Deriblant ble dette illustrert gjennom statsviter og sosialdemokrat Anna-Greta Leijon. Fra midten av 1960-tallet arbeidet Leijon som sekretær i AMS, samtidig som hun var medlem i Grupp 222. Gruppen var en lobbyvirksomhet med mål om å få likestilling mellom kjønnene opp på den politiske agendaen i Sverige. Her befant også andre viktige aktører seg, som forskeren Edmund Dahlstöm, ekteparet og sosialdemokratene Palme, samt folkpartipolitker Gabriel Romanus.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Eirinn Larsen, «Sekretariat for kvinneforskning,» i *Avhengig av forskning* (Bergen: Fagbokforlaget, 2019), 268.

¹⁹⁵ Harriet Holter, «Kjønnsroller og sosial struktur,» i *Kvinnors liv och arbete* (Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, 1962), 71–73.

¹⁹⁶ Riksdagens prot. (I) 1964:3, «Statsverkspropositionen m. m.», 90.

¹⁹⁷ Utlåtande 1968:Abu14, «Utlåtande i anledning av motioner om forskning angående ungdomens situation i samhället», 2.

¹⁹⁸ Nordiska Rådet, *Könsroller och utbildning* (Stockholm: Göteborgs Offsettryckeri AB, 1972), 7.

¹⁹⁹ Lindvert, *Feminism som politik*, 68.

Under oppsyn fra Leijon skulle den nordiske utredningskomitéen undersøke utdanningssystemet til de fire nordiske landene Danmark, Finland, Norge og Sverige fra et kjønnsrolleperspektiv. Det at undersøkelsen vokste ut av et nordisk samarbeid og var fremmet av nordiske ministre ga kjønnsrolleforskning et sterkere momentum i Norden. Utdanning hadde allerede blitt sett på som løsningen for å jevne ut det kjønnsdelte arbeidsmarkedet av både det norske Like-lønnsrådet, og ikke minst av AMS i Sverige som arbeidet med å sysselsette kvinner.²⁰⁰

Med dette ble utdanning også ansett som et av de viktigste leddene for å bedre kvinners økonomiske stilling. Samtidig ble ikke begrepet likelønn, og problemet med ulik lønn vektlagt i den nordiske utredningen. Det var altså utdanning i lys av kjønnsroller som sto sentralt, med et særlig blikk rettet mot behovet for videre forskning, allerede eksisterende forskning, og ikke minst forslag til tiltak for å utjevne ulikhetene mellom kjønnene.²⁰¹ Men mye hadde skjedd på de tre årene mens rapporten hadde vært under utforming. Viktigst av alt var fremveksten av en ny kvinnebevegelse på tvers av land der frigjøring – og ikke likestilling – ble kampordet.

Da den fellesnordiske rapporten sto ferdig i 1972, hadde nyfeministene tatt organisatoriske former. I Norge og Sverige gikk de under ulike navn som Nyfeministene (1971), Kvinnefronten (1972), Grupp 8 (1968), Kvinnoligan (1970) og Kvinnofront (1971). Denne revitaliseringen av kvinnebevegelsen i form av nye tanker og nytt blod, skulle på sikt bidra til å utfordre de to landenes stasfeministiske tankesett. Til forskjell fra likestillingstankene som hadde vokst frem i ettermæle av de to statenes ratifiseringer av likelønnskonvensjonen, ønsket den nye kvinnebevegelsen seg noe annet enn likhet med menn. Kravet var frihet fra samfunnets og privatlivets patriarkalske lenker og undertrykking av kvinner. I et slikt perspektiv var likhetstanken som lå bak 1960-tallets statlige behandling av arbeidsmarked og lønn noe kvinnebevegelsen ønsket seg bort fra. Kvinnebevegelsen kjempet for frihet i alle ledd av samfunnet, og de ønsket derfor en politikk som skulle være gjennomsyret av dette kravet. På samme tid ville de at politikerne tok inn over seg det opplagte – at kvinner var undertrykte.²⁰²

²⁰⁰ Haugland, «Tvetydig likelønn,» 75.; Overud, «AMS-program för aktivering av kvinnors arbetskraft på 1960-talet,» 14.

²⁰¹ Nordiska Rådet, *Könsroller och utbildning*, 10–13.

²⁰² Danielsen, «Det lange 70-tallet,» 162–164.; Emma Isaksson, *Kvinnokamp* (Stockholm: Atlas, 2007), 44–49.; Larsen, «Sekretariat for kvinneforskning,» 280–285.

Sammenfallet med publiseringen av den nordiske rapporten og den voksende kvinnebevegelsen fikk særlig betydning i Norge. Eirinn Larsen skriver at landets første likestillingsutvalg ved Universitetet i Bergen ble opprettet som direkte konsekvens av at en adhoc-gruppe yngre kvinner og menn ble satt sammen for å gi kommentarer på den nordiske rapporten.²⁰³ Ut av dette vokste et permanent likestillingsutvalg, og det skulle ikke bestå av hvem som helst. Statsviteren Helga Hernes, biologen Karen Helle og historikeren Ida Blom var blant forskningspionerene likestillingsutvalget besto av. Dette utvalget var med på å befeste begrepet likestilling, og fikk videre en normerende effekt som spredte seg til andre norske universiteter.

I begge land hadde diskusjoner om kvinners posisjon og muligheter i utdanning gjort entré i akademia, noe som ble betydelig for rapportens store ringvirkninger.²⁰⁴ Blant annet kom rapporten til å fremme en diskusjon om behovet og mulighetene for nasjonal forskning på kjønn med staten som pådriver. I Norge resulterte dette i at Norges allmennvitenskapelige forskningsråd etablerte et administrativt kvinneforskningssekretariat i 1977. Dette skulle i Larsens ord «koordinere den fremtidige kvinneforskningsaktiviteten og sikre samarbeid med andre forskere på og utenfor feltet».²⁰⁵ Historiker Jenny-Leontine Olsson har vist til en lignende utvikling av den svenske statens involvering i kvinneforskning.

I Sverige ble aktivisme fra akademikere essensielt for opprettelsen av Delegationen för jämställdhets-forskning i 1982.²⁰⁶ Olsson har videre påpekt at ideene bak det stadig voksende kjønnsforskningsfeltet utover 1970-tallet «utvecklades i relation till samtida debatter».²⁰⁷ Dette var et debattklima som, i likhet med den nordiske rapporten, omhandlet kvinners muligheter og krav om frihet, og hvor likelønn fikk liten plass. Imidlertid har hverken Larsen eller Olsson fremhevet at rapporten *Könsroller och utbildning* også inneholdt en rekke informasjon om forskning utført i forkant av den nordiske utredningskomitéens arbeid.

I den nordiske rapporten kom det frem at det allerede eksisterte en rekke institusjoner og forskere som var opptatt av likelønn, samt av kvinners muligheter på arbeidsmarkedet, i utdanning og i privatlivet. Utredningen ramser opp hele 180 norske og svenske tidligere utførte

²⁰³ Larsen, «Sekretariat for kvinneforskning,» 270.

²⁰⁴ Hanna Markusson Winkvist, «Perspektiv på begåvningsreserven,» i *Lychnos* (Riga: Studio RBB, 2014), 108.

²⁰⁵ Larsen, «Sekretariat for kvinneforskning,» 273.

²⁰⁶ Winkvist, «Perspektiv på begåvningsreserven,» 117.

²⁰⁷ Jenny-Leontine Olsson, «Jämställdheten och nationen i svensk könsrollsforskning 1959–1979,» i *Arbete & Jämställdhet* (Stockholm: SNS Förlag, 2013), 211.

forskningsverk som omhandlet kjønnsroller. Dette var alt fra tidsskrifter, forskning utført på vegne av staten, og bøker og avhandlinger fra universiteter.²⁰⁸ Mengden forskning illustrerer langt på vei at ratifisering, fjerningen av kvinnetariffen og debatten om likelønn på 1950- og starten av 1960-tallet førte til en begynnende institusjonalisering av forskning på kjønn.

En organisert forskning for å bedre kvinners vilkår startet derfor lenge før nyfeminismen krevde og fikk plass, slik også retts sosiolog Svenaeus har hevdet. Bak forskningen sto nemlig også statlige institusjoner, som for eksempel Likelønnsrådet, samt svenskens Arbetsmarknadsstyrelse og utdanningsdepartement. Dette forsterker argumentet om at det statsfeministiske apparatet ikke var noe som brått vokste frem sammen med kvinnebevegelsens inntog og krav på 1970-tallet. Det statlige reisverket og kunnskapen var allerede på plass. Den nye kvinnebevegelsen bidro heller med å utvide kvinners krav, som med Hernes sine ord fant veien inn i statsapparatet som resultat av kompromiss over reformforslag.²⁰⁹ Da sier det seg selv at ikke alt det som nyfeministene brakte til torgs ble tatt alvorlig, men både svenske og norske myndigheter måtte i økende grad omstille seg og utvide sin forståelse av hva likestilling var.

Likestillingspolitikk får fotfeste

Felles for både Norge og Sverige var at likestillingspolitikken ekspanderte under et sosialdemokratisk styre. Som vi alt har sett, ble partenes rett til frie forhandlinger satt svært høyt, og LO hadde betydelig tyngde.²¹⁰ I den svenske LO-rapporten «Låglön och välfärd» fra 1971 kom det frem at hele to av tre lavtlønte arbeidere var kvinner. Kjønnforskjellene ble enda tydeligere om man kun undersøkte yrkesaktive over 25 år, da var hele fem av seks lavtlønte kvinner.²¹¹ Likevel valgte LO-komiteén bak utredningen å ikke vektlegge de strukturelle problemene som førte til lønnsforskjellene mellom kjønn. I det norske LO så det hele ganske likt ut. I deres beretning fra 1970 kom det frem at norske kvinnelige ansatte i industrien hadde en timelønn på 10,68 kroner, mens menn tjente 14,20.²¹² Heller ikke i Norge skapte slike tall sterke reaksjoner.

²⁰⁸ Nordiska Rådet, *Könsroller och utbildning*, 229–251.

²⁰⁹ Hernes, «Statsfeminisme,» 290.

²¹⁰ Det norske Arbeiderpartiets hegemoniske styre ble brutt i én måned i 1963, og for alvor fra 1965 til 1971. Men kjernen i den sosialdemokratiske politikken ble likevel videreført i stor grad.

²¹¹ Clas-Erik Odhner, Anders Leion, Erik Magnusson, Bo Ohlström, Gösta Dahlström, Lars Ljung, Ingvar Ohlsson og Enar Ågren, «Låglön och välfärd» (Stockholm: Landsorganisationen i Sverige, 1971), 48.

²¹² Landsorganisasjonen i Norge, *Beretning 1970* (Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1970), 26.

Landsorganisasjonenes likelønnspolitikk ble erstattet med lavlønnspolitikk inn mot 1970-tallet.²¹³ Den svenske LO-lederen Arne Geijer hevdet i 1964 at ettersom kvinnelønnen hadde blitt fjernet til fordel for et kjønnsnøytralt lønnsystem kunne LO «betrakta kvinnolöneproblemet som ett låglöneproblem av samma karaktär som andra».²¹⁴ Det så med andre ord ut som om LO gikk bort fra å se lønnsforskjeller som et problem knyttet til kjønn. Med dette anerkjente de heller ikke at kvinner først og fremst var lavtlønnet fordi de var kvinner.

I hverken Norge eller Sverige skapte imidlertid LOs lave engasjement for likelønn stor ståhei på slutten av 1960- og i løpet av 1970-tallet. Dette kom av at landsorganisasjonenes utjevning- og solidariske lønnspolitikk hadde en positiv virkning på likelønnsproblematikken, da lavtlønte ble løftet til høyere lønnsgrader.²¹⁵ Samtidig hadde ILOs likelønnskonvensjon, politikernes søkelys mot sysselsetting, og et stadig økende behov for arbeidskraft i kvinnedominerte yrker, gjort at lønnsgapet minket.²¹⁶ Den positive utviklingen var vedvarende gjennom hele 60- og 70-tallet i begge land.²¹⁷ Bedringen kom med andre ord av at alle lavtlønnsyrker ble hevet. Likevel var kvinnedominerte yrker fortsatt nederst på lønnsstigen. På samme tid fikk også en rekke kvinner utbetalt mindre lønn for likt arbeid som menn, noe hverken LO i Norge eller i Sverige vektla.²¹⁸

Mens likelønn forsvant fra lønnspolitikken hos landsorganisasjonene, kom likestilling til å vokse i statenes maktorganer. I 1972 hadde kvinnebevegelsen fått fotfeste, og i begge land økte kvinners deltagelse i arbeidslivet, høyere utdanning, idrett og politikk.²¹⁹ Nybrottstanker og debatter om kjønn vokste seg stadig større. Dette skulle også gjenspeiles i de to landenes politikk. Forsørgerstandpunktet, som hadde vært essensielt i den norske arbeiderpartistatens etterkrigs-politikk, ble forsiktig faset ut.²²⁰ I både Norge og Sverige økte andelen sysselsatte kvinner raskt med det politiske skiftet. Dette sammen med en voksende kvinnebevegelse og et stadig økt søkelys mot diskrimineringen av kjønn, førte til at gamle kvinnekraav fikk stadig økt politisk oppmerksomhet. Dette gjaldt alt fra velferdsbehov og utdanning, til abortrettigheter. Disse

²¹³ Også de sosialdemokratiske politikerne i Norge og Sverige viste høy interesse for lavtlønte. Se: SOU 1972:77 *Låginkomstproblemet* (Stockholm: Inrikesdepartementet); S.tid. (1974–1975), «20. mars – Konjunktursituasjonen og -politikken», 3394.

²¹⁴ Hirdman, *Med kluven tunga*, 295.

²¹⁵ Likelønnsrådet, *Likelønnsrådets oppgaver og virksomhet 1959–1971* (Oslo: 1971), 7.

²¹⁶ Ylva Waldemarson, *Mellan individ och kollektiv* (Stockholm: Premiss förlag, 2010), 196.

²¹⁷ SE/RA/323968/B2/2, «April».

²¹⁸ Likelønnsrådet, *Likelønnsrådets oppgaver og virksomhet 1959–1971*, 12.

²¹⁹ Anita Nyberg, «Gender Equality Policy in Sweden: 1970s–2010s,» *Nordic journal of working life studies* 2, nr. 4 (November 2012): 77.

²²⁰ Danielsen, «Det lange 70-tallet,» 158–160.

temaene hadde også vært, og var, relevante i norsk-svensk forskning angående kjønn.²²¹ Spørsmålet var: Hvor og hvordan skulle disse likestillingspolitiske sakene bli håndtert, og hvilken plass skulle likelønn få?

I Norge ble skiftet fra likelønnsbehandling til likestillingspolitikk særlig eksplisitt. Likelønnsrådet, som hadde vært startskuddet for norsk statsfeminisme i 1959, ble i februar 1972 nedlagt og avløst av et nytt råd. Dette het Likestillingsrådet. I innstilling nummer 121 til Stortinget hevdet sosialkomiteén at omleggelsen fra *likelønn* til *likestilling* kom av at «lønns- og arbeidsforholdene for kvinner er bare en del av likestillingsproblemet, og at tiden synes nå inne til å la disse spørsmål gå inn i det mer omfattende arbeid som er nødvendig for å oppnå reell likestilling (...)».²²² Likelønn skulle med dette bli en del av et nytt og stadig voksende likestillingspolitisk felt. Likelønnsproblematikken fikk dermed også konkurranse fra en rekke andre problemområder. Dette skjedde selv om sosialkomiteén påpekte at det var en klar forutsetning at det nye Likestillingsrådet skulle fortsette Likelønnsrådet sitt arbeid. Likestillingsrådet var derfor under hele dets levetid oppfordret til å undersøke om likelønnskrevet ble «praktisert på de ulike tariffområder».²²³

Likestillingsrådet hadde en frittstående stilling. Det var underlagt Forbruker- og administrasjonsdepartementet, men rådet var likevel uavhengig av de varierende partipolitiske sammensetningene.²²⁴ Da det nye Likestillingsrådet skulle favne all likestillingspolitikk, fremfor kun likelønn, hadde det også betydelig flere rådsmedlemmer. Rådet besto av tolv faste medlemmer, hvorav NAF og LO fikk oppnevne to hver. Samtidig fikk kvinneorganisasjonene forslagsrett på to medlemmer igjennom den relativt konservative paraplyorganisasjonen Norske Kvinners Nasjonalråd.²²⁵ Her var ikke nyfeministiske organisasjoner representert.

Sammenlignet med Norge holdt den svenske sosialdemokratiske staten mer avstand til lønnsforhandlinger gjennom hele etterkrigstiden. Likelønn ble aldri et særegent statlig politikkområde, og likestilling var nesten utelukkende knyttet til sysselsetting og underlagt AMS. Men med stadig mer oppmerksomhet rettet mot likestilling mellom kjønnene, vokste også behovet

²²¹ Se eksempel: Nordiska Rådet, *Könsroller och utbildning*, 25, 120 og 185.

²²² Innst.S. nr. 121. (1971–72), «Innstilling fra sosialkomiteén om opprettelse av et råd for likestilling mellom kvinner og menn», 187.

²²³ Innst.S. nr. 121. (1971–72), 188.

²²⁴ NOU 1995:15, *Et apparat for likestilling* (Oslo: Barne- og familiedepartementet), 10.

²²⁵ Anna Louise Beer (red.), *For kvinners rett og likeverd* (Oslo: Norske kvinners nasjonalråd, 1979), 58.; Innst.S. nr. 121. (1971–72), 192.

for en egen statlig instans som skulle håndtere likestillingspolitikk i sin helhet.²²⁶ I november 1972 fremmet riksdagsrepresentant Gabriel Romanus fra Folkpartiet «(...) att Sverige skulle följa det norska exemplet med ett jämställdhetsråd».²²⁷ I likhet med debattene om ILO-konvensjon nummer 100 ti år tidligere, viste svenske politikere til Norges behandling av likestilling. Romanus benyttet aldri likelønnsbegrepet i riksdagsinnlegget, men påpekte heller problemer knyttet til det kjønnsdelte arbeidsmarkedet, at kvinnedominerte yrker var lavlønnet, og at det var mangel på barnepass.²²⁸ Dette skulle bli typisk for den nye måten å angripe likelønn på i både den norske og svenske staten på 1970- og 1980-tallet. Likelønnsbegrepet var så og si forsvunnet i Sverige og ble stadig benyttet mindre i Norge. Økonomisk likestilling ble heller en del av en større og institusjonalisert likestillingspolitikk, slik kroneksempelen med den norske statens omleggelse fra Likelønnsrådet til Likestillingsrådet viste.

I desember 1972 ble det svenske svaret på Norges Likestillingsråd opprettet. Det fikk navnet Delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor, også kalt Jämställdhetsdelegationen. Delegasjonen var Sveriges første likestillingsorgan underlagt staten. Likevel skapte essensielle aktører en tydelig forbindelse til 1960-tallet og starten på svensk likestillingspolitikk i AMS og utdanningsdepartementet.²²⁹ Delegationen ble først og fremst opprettet på statsminister Olof Palme sitt initiativ, slik han tok initiativ til den nordiske rapporten «Könsroller och utbildning». Videre ble hans partifelle Anna-Greta Leijon, tidligere leder for arbeidet med rapporten og sekretær i AMS, essensiell. Leijon skulle nemlig bli Jämställdhetsdelegationen sin første leder. Hun satt fra 1973 til 1976, og var også Sveriges første innvandrings- og likestillingsminister i samme periode.²³⁰

Delegasjonen skulle arbeide rett under statsminister Palme. Dermed var dets viktigste arbeid i «den lilla delegationen» forbeholdt sosialdemokrater, samtidig som Jämställdhetsdelegationen var uten parlamentarisk støtte.²³¹ Dette skapte stor frustrasjon hos de andre svenske partiene som også ønsket påvirkningsmakt på likestillingspolitikken.²³² Men sosialdemokratene sto på sitt – politikkkfeltet skulle ikke krysse deres partigrense. Organiseringen av delegasjonen førte på den andre siden til at den svenske likestillingspolitikken hadde reell politisk makt fra start.

²²⁶ Lindvert, *Feminism som politik*, 69.

²²⁷ Riksdagens prot. 1972:107, «Jämställdhet mellan män och kvinnor,» 186.

²²⁸ Riksdagens prot. 1972:107, 187.

²²⁹ Riksdagens Prot. 1974, «Delegationen (Ju 1973:03) för jämställdhet mellan män och kvinnor,» 62.

²³⁰ Yvonne Hirdman, *Vad bör göras?* (Stockholm: Ordfront, 2014), 35 og 136.

²³¹ Agneta Hugemark og Christine Roman, *Nya problem, nya lösningar* (Örebro Universitet, 2011), 22.

²³² Motion 1975:181, «om en parlamentarisk kommitté för åtgärder för jämställdhet mellan män och kvinnor.»

Delegasjonen kunne nemlig føre frem proposisjoner.²³³ Den svenske kvinnebevegelsen, andre politiske partier, og partene i arbeidslivet fikk fast plass i den «stora delegationen», et støtteorgan uten makt til å fremme riksdagsforslag.²³⁴

Palme skrev selv delegasjonens direktiv på starten av 1973, og påpekte at «I arbeidet på att förändra kvinnornas ställning och åstadkomma jämställdhet mellan män och kvinnor måste statsmakterna ta en aktiv del».²³⁵ Med dette ble svensk likestillingspolitikk for alvor født og institusjonalisert. Viktigst av alt var å sikre kvinners rett til arbeid, og ikke minst å bedre vilkårene kvinner møtte i arbeidslivet.²³⁶ Herunder falt blant annet økt behov for barnepass, fordeling av arbeidsoppgaver i hjemmet, og å få bukt med det kjønnsdelte arbeidsmarkedet hvor kvinner var lønnstaperne. Dette var alle områder som kunne knyttes tilbake til likelønnsdebatten og kjønnsrolleforskningen fra de to foregående tiårene. Palmes delegasjon skulle derimot ikke undersøke om likelønnskravet ble praktisert, slik som det norske Likestillingsrådet var pålagt å gjøre. Likevel var den største forskjellen mellom de to statenes likestillingsorgan deres maktposisjon. Mens det norske Likestillingsrådet var et saksyndig råd på siden av politikken, satt den svenske delegasjonen midt i det politiske smørøyet med reell makt til å foreslå politikk.²³⁷

Den norske og den svenske likestillingspolitikken ble dermed for alvor ekspandert og tok fotfeste i begge land i 1972 med nye politiske organer, men uten mye samarbeid mellom landene. Dette ble godt illustrert i 1975 da det norske Likestillingsrådet foreslo et fellesnordisk samarbeid for å utgi et samisk opplysningshefte i forbindelse med De forente nasjoners (FN) kvinnear. Etter tre norske henvendelser uten svar fra den svenske Jämställdhetsdelegationen, ble hverken samarbeidet eller heftet noe av.²³⁸ Riktignok besøkte den nyopprettede Jämställdhetsdelegationen Norges Likestillingsråd våren 1973. Samtidig delte også instansene forskningsresultater, og Nordisk Råd hadde et par samlinger i Oslo hvor rådets sekretariat lå.²³⁹ I etterkant har det likevel sett ut til at de andre skandinaviske likestillingspolitiske organene hadde liten relevans for Jämställdhetsdelegationens Anna-Greta Leijon. På et vitneseminar i 2004 om svensk likestillingspolitikk på 1960- og 70-tallet besvarte hun spørsmålet om Jämställdhetsdelegationen hadde hatt andre nordiske institusjoner å sammenligne seg med ved å hevde at «Jag

²³³ Anders Ivarsson Westerberg, «Styrning utan riktning.» *Statsvetenskaplig tidskrift* 115, nr 1 (2013): 43.

²³⁴ Yvonne Hirdman, *Vad bör göras?*, 35–36.

²³⁵ Riksdagens Prot. 1974, «Delegationen (Ju 1973:03) för jämställdhet mellan män och kvinnor,» 65.

²³⁶ Riksdagens Prot. 1974, «Delegationen (Ju 1973:03) för jämställdhet mellan män och kvinnor,» 64.

²³⁷ Innst.S. nr. 121. (1971–72), 190.; Westerberg, «Styrning utan riktning,» 43.

²³⁸ SE/RA/323968/E 2/7, «F».

²³⁹ SE/RA/323968/B1/1, «1.»; RA/S-3823/D/Db/L0107, «Utenlandske henvendelser 1968–96».

kan inte komma ihåg att vi hade någon direkt förebild någon annanstans».²⁴⁰ Et utsagn som dette støtter opp om selvforståelsen og forestillingen om Sverige som pioner og de mest progressive på likestillingspolitikk.²⁴¹

Likelønn i limbo

Med etableringen av likestillingspolitikk på 1970-tallet fikk likelønnspolitiske saker stadig mer konkurranse og mindre oppmerksomhet. Til tross for dette forsvant aldri problematikken helt fra det norske Likestillingsrådets saksliste. Rådet hadde blant annet en undergruppe ved navn «Likelønn og arbeidsmarkedsspørsmål», hvor både partene i arbeidslivet og politikere var representert.²⁴² Likevel – da alt kom til alt fikk likelønn liten oppmerksomhet. For eksempel hadde Likestillingsrådet godt over hundre offentlige uttalelser fra 1972 til 1978 hvor ingen var tematisert under «likelønn».²⁴³

Likestillingsrådets største bidrag til likelønnsproblematikken ble heller å drive utredning- og opplysningsarbeid om kvinner og jenters utdanning, foreldrepermisjon, behovet for barnepass og sysselsetting av kvinner. Dette var dermed sakene som opptok betydelig mest av Likestillingsrådets tid og ressurser.²⁴⁴ Arbeidet hadde som mål å motvirke det kjønnsdelte arbeidsmarkedet og å øke kvinnelig sysselsetting, fremfor å påvirke tariffen og verdisetningen av yrker. Dette skjedde selv om Likestillingsrådets direktiv spesifiserte at rådet skulle undersøke hvorvidt tariffspørsmål brøt med likelønnsprinsippet. I likhet med forgjengeren, Likelønnsrådet, hadde riktig nok heller ikke Likestillingsrådet mandat til å gå inn i kollektivavtaler og lønnsforhandlinger. Ved brudd på likelønn skulle rådet heller henvende seg til tariffpartene, og håpe at de var villige til å innrette seg etter prinsippet om lik lønn for arbeid av lik verdi.

I 1974 sendte det norske Likestillingsrådet en rapport til ILO angående gjennomføringen av likelønnskonvensjonen i perioden 1972 til 1974. Her kom det paradoksale forholdet mellom rådets ansvar for likelønn og rådets svake myndighet tydelig frem. I rapporten viste rådet til den offentlige utredningen *Kvinneyrkers lønsplassering innenfor offentlig virksomhet*, hvor det ble konstatert at «yrkene som for størstedelen rekrutteres av kvinner har en lavere lønsplassering

²⁴⁰ Anja Hirdman (red.), *Revolution på svenska* (Huddinge: Elanders Gotab AB, 2002), 54.

²⁴¹ Eirinn Larsen, «‘The gender-progressive Nordics’,» i *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region* (New York: Routledge, 2021), 19.

²⁴² RA/S-3823/Fba/L0299, «Referat fra møter i Rådet, 1972–1980».

²⁴³ RA/S-3823/E/Eb/L0282, «Uttalelser fra rådet 1972-76, 78» og «Uttalelser fra rådet 1976-1983».

²⁴⁴ RA/S-3823/E/Eb/L0282, «Uttalelser fra rådet 1972-76, 78» og «Uttalelser fra rådet 1976-1983».

enn de vurderte yrker med en annen kjønns sammensetning».²⁴⁵ I rapporten kom det også frem at rådet ved ett tilfelle hadde påvirket en tariffavtale til å omfatte likelønnsprinsippet. Like-lønnsrådet hadde nemlig oppfordret Norges Statsbaner til å heve lønnen til kvinnelige rengjø-ringspersonell, slik at den ble lik de mannlige stasjonsbetjenters lønninger i 1974.²⁴⁶ Med ut-gangspunkt i rapporten ser det ut til at dette var den eneste gangen rådet medvirket til at den lave verdisettingen av kvinnedominerte yrker fra 1972 til 1974 ble endret. Med dette ble det også forståelig at Likestillingsrådets LO-representant i 1977 kom til å påpeke at «likelønn/ar-beidslivet/tariffavtalene var ofret mindre oppmerksomhet siden Likelønnsrådets tid, og at dette området burde styrkes, eventuelt i mandatet».²⁴⁷ Norske tariffavtaler, lav verdisetting av kvin-nedominerte yrker, og ulik lønn for arbeid av lik verdi var problemer som ble ansett å hvile på partene i arbeidslivet.

I Sverige var sosialdemokratenes begrensinger på statens rolle i tariffspørsmål knyttet til like-lønn som nevnt hardere enn den norske. Dette kom til å spille seg ut gjennom Jämställdhetsde-legationen på en ganske annen måte enn i det norske Likestillingsrådet. Delegasjonen skulle ikke gå inn i tariffspørsmål overhodet. Likevel har Anna-Greta Leijon omtalt delegasjonens arbeid som en «revolution på svenska», hvilket historiker Yvonne Hirdman har sagt seg enig i.²⁴⁸ Dette bunnet særlig i delegasjonens arbeid med den svenske abortloven som ble vedtatt i 1974. Likevel var det kvinners rettigheter i arbeidslivet, kvinners sysselsetting og familiepoli-tiske saker som delegasjonen skulle komme til å arbeide mest intensivt for.

Jämställdhetsdelegationen bar nemlig tydelig preg av å være plassert rett under statsminister Palmes sosialdemokratiske regjering, med direkte innflytelse på regjeringens politikk. Dette var en regjering som gjennomgående var trofaste mot svensk LO, og som satt sysselsetting og pro-duksjon ekstremt høyt. Likestillingsrådet i Norge hadde ikke den samme privilegerte posisjo-nen, og hadde derfor mindre makt enn sine svenske kollegaer. Likevel, i håndteringen av tariff-avtaler var både Likestillingsrådet og Jämställdhetsdelegationen uten mandat. Derfor arbeidet den svenske delegasjonen for likelønn mer indirekte i form av ulike prøveprosjekter hvor de ansatte kvinner i metallindustrien, og ga økonomisk belønning og lån til bedrifter som ansatte

²⁴⁵ RA/S-3823/X/Xb/L0319, «Om gjennomføringen av konvensjon nr. 100 om lik lønn for mannlige og kvinne-lige arbeidere 1974».

²⁴⁶ RA/S-3823/X/Xb/L0319, «Om gjennomføringen av konvensjon nr. 100 om lik lønn for mannlige og kvinne-lige arbeidere 1974».

²⁴⁷ RA/S-3823/Fba/L0299, «Referat fra møter i Rådet, 1972–1980».

²⁴⁸ Yvonne Hirdman, *Vad bör göras?*, 38.

det motsatte kjønnen av det som dominerte.²⁴⁹ De hadde også en referansegruppe ved navn «tekniska tjejer» som skulle «Försöka få flickor intresserade av teknisk utbildning».²⁵⁰ Lignende holdninger til utdanning og til det kjønnsdelte arbeidsmarkedet så man også i det norske Likestillingsrådet. Det var altså den kvinnelige arbeideren som måtte søke seg til bedre betalt arbeid fremfor at den svenske delegasjonen, det norske rådet eller statene generelt arbeidet for å øke verdisettingen av kvinnedominert arbeid. En minskning av lønnsgapet ble med andre ord opp til kvinner selv å løse.

Det viktigste for Jämställdhetsdelegationen fra 1972 til 1976 ble en forlengelse av sosialdemokratens sysselsettingspolitikk, og omhandlet tilretteleggelser for å kombinere arbeid utenfor hjemmet med familieliv.²⁵¹ Delegasjonen gikk derfor inn for å undersøke kvinners deltidsarbeid. Deltidsarbeid hadde i utgangspunktet vært et kvinnekrav i både Norge og Sverige. Med hovedansvar for familielivet og hjemmet ble det for mange kvinner vanskelig å håndtere fulltidsarbeid. I Sverige arbeidet hele 85 prosent av alle sysselsatte kvinner deltid i 1969, og av disse var det kun 12 prosent som uttrykket at de ønsket å arbeide mer enn de allerede gjorde.²⁵² Fra statlig hold, deriblant representert ved Jämställdhetsdelegationen og Likestillingsrådet, ble det å arbeide deltid ansett som negativt for kvinner.²⁵³ Argumentene bak denne posisjonen bunnet i at deltidsarbeid minket kvinners økonomiske selvstendighet.²⁵⁴ Videre var det politiske behovet for arbeidskraft i begge land en viktig faktor. Tiltak som tilrettela for økt sysselsetting, blant annet barnehageutbygging, lå med dette også høyt på både Jämställdhetsdelegationens og Likestillingsrådets prioriteringslister.²⁵⁵

Offentlig barnehageutbygging ble et område hvor svenskene skulle lykkes betydelig bedre enn nordmennene. Fra kun 20 000 svenske kommunale barnehageplasser i 1968, ble antallet fire-doblet på åtte år.²⁵⁶ Og i 1976 vedtok i tillegg den svenske Riksdagen at det skulle bygges ut 100 000 barnehageplasser innen fem år.²⁵⁷ I Norge var det derimot kun 5 prosent av barn under sju år som hadde plass i offentlige barnehager i 1974, og det var en generelt lav interesse for

²⁴⁹ SE/RA/323968/B 1/1, «3».

²⁵⁰ SE/RA/323968/B 1/1, «3».

²⁵¹ SE/RA/323968/B2/2 Konsept till utgående skrivelser och cirkulär.

²⁵² Utlåtande 1970:Abu56, «Utlåtande i anledning av motioner om åtgärder mot könsdiskriminering samt motioner om åtgärder för att öka tillgången på deltids- arbete i vad motionerna hänvisats till allmänna beredningsutskottet,» 4.

²⁵³ RA/S-3823/E/Eb/L0282, «Uttalelser fra rådet 1972–76, 78» og «Uttalelser fra rådet 1976–1983».

²⁵⁴ SOU 1976:6, *Deltidsanställdas Villkor* (Stockholm: Justitiedepartementet), 86.

²⁵⁵ SE/RA/323968/A1/1, «1973».; RA/S-3823/Fba/L0299, «Referat fra møter i Rådet, 1972–1980».

²⁵⁶ SOU 1975:58, *Målet är jämställdhet*, 60.

²⁵⁷ SOU 1978:38, *Jämställdhet i arbetslivet* (Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet), 44.

temaet i det norske Stortinget.²⁵⁸ En betydelig større andel norske foreldre enn svenske måtte med dette skaffe barnetilsyn gjennom private ordninger under hele 1970- og 1980-tallet.

Økonomiske nedgangstider, likestillingspolitiske oppgangstider

I både Norge og Sverige var det historisk høye lønnsvekster på 1970-tallet. Sammen med en generell økonomisk nedgang var dette med på å sette samfunnsøkonomien i fare.²⁵⁹ I løpet av etterkrigstiden hadde den svenske staten holdt seg på utsiden av de fleste lønnsforhandlingene, som en stor kontrast til Norge. Men i løpet av 1970-tallet måtte også svenskene for alvor gå inn i partenes forhandlinger for å få lønnsutviklingen under kontroll. Den norske staten hadde på sin side stått for over halvparten av utgiftene etter lønnsveksten i 1974. Historiker Frances Sejersted har vist at motkonjunkturpolitikken Norge hadde ført gjennom tiåret fungerte dårlig i lengden, og mot slutten av 1970-tallet ble den avviklet.²⁶⁰

På slutten av 1970-tallet og gjennom 80-tallet måtte også nabolandene ty til devalueringer, som blant annet skulle bli viktig for å hjelpe industrien som var i krise.²⁶¹ Likevel ble det fort tydelig at antall arbeidsplasser i industrien gikk nedover, samtidig som offentlig sektor økte i begge land.²⁶² Dette fikk særlig betydning for de svenske innvandrerkvinnene. Historiker Eva Blomberg har poengtert at det var disse arbeiderne som først mistet arbeidsplassene i industrien, og så ble plassert i lavtlønte yrker i offentlig sektor.²⁶³ Det var nettopp her, i offentlig sektor, at de fleste kvinner kom til å arbeide. Sektoren skulle nemlig omfatte de kvinneorienterte yrkene i begge land. At en økende offentlig sektor skulle sammenfalle med økonomisk nedgang, førte til at man måtte vende blikket innover for å minke statenes utgifter. Svaret ble effektivisering av sektoren og større valgfrihet til individet.²⁶⁴ Den sosialdemokratiske perioden på nesten tretti år i begge land ebbet ut. I takt med internasjonale strømninger var liberale politiske holdninger ved innmarsj på slutten av 1970-tallet. Markedsliberale ideer preget de sosialdemokratiske partienes politikk i begge land, samtidig som nabolandenes borgerlige politikere fikk stadig høyere oppslutning.

²⁵⁸ Danielsen, «Det lange 70-tallet,» 155.

²⁵⁹ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 433–435.

²⁶⁰ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 433.

²⁶¹ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 424.

²⁶² Hirdman, *Med kluven tunga*, 311.

²⁶³ Eva Blomberg, *Det går an*, 33.

²⁶⁴ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 469.

På tampen av 1970-tallet skulle både den norske og den svenske staten vedta hver sine likestillingslover hvor politikkskiftet mot større individuelle rettigheter kom til å spille seg ut. Utarbeidelsen og debattene i forkant av begge lovene var i tillegg med på å sette søkelyset mot hvilket ansvar statene skulle ta for likelønn. Etter landenes ratifisering av ILOs likelønnskonvensjon hadde teknikalitetene knyttet til kvinner og menns faktiske lønninger vært opp til partene i arbeidslivet å avgjøre. Med lovfesting ville derimot likelønn bli ført inn i nasjonal rett, og dermed også kreve at rettssystemet fulgte med i gjennomføringen og reagerte på eventuelle brudd.²⁶⁵

Allerede tidlig på 1970-tallet begynte både norske og svenske politikere å debattere om lovfesting av likestilling mellom kjønn kunne være løsningen på den stadig mer erkjente kjønnsdiskrimineringen. Amerikanernes «Equal Pay Act» fra 1963 og «Civil Rights Act» fra 1964 inspirerte både Jämställdhetsdelegationen, Likestillingsrådet og politikere generelt.²⁶⁶ Lovfesting av kvinners rettigheter var nyskapende. I 1981 beskrev den norske politikeren fra Sosialistisk Venstreparti (SV), Torild Skard, forbauselsen over loven: «Like gammelt som kravet var om selvbestemt abort, like ny var tanken om en egen likestillingslov».²⁶⁷

I Sverige ble debatten om en likestilling- og antidiskrimineringslov en viktig del av den vedvarende ideologi- og partikonflikten om likestilling. Folkpartiets Gabriel Romanus, Per Ahlmark og Hans Lindblad kom med det første riksdagsforslaget om «lagstiftning mot könsdiskriminering på arbetsmarknaden» allerede i 1970.²⁶⁸ Dette ble ett av mange forslag som årlig skulle bli stemt ned av sosialdemokratene. Sosialdemokratene håndterte heller likestilling gjennom opprettelsen av Jämställdhetsdelegationen, og innføringen av sosiale reformer som barnehageutbygging, permisjonsordninger og barnetrygd.²⁶⁹ Ikke minst ble også den svenske samskatten fjernet i 1971, hele tretten år etter Norge.²⁷⁰ I sentrum av debatten om en likestillingslov mellom de to svenske politiske fløyene sto spørsmålet om hvorvidt likelønn var statens eller partene i arbeidslivet sitt ansvar.

²⁶⁵ SOU 1993:7, *Löneskillnader och lönediskriminering*, 49.

²⁶⁶ Blomberg, *Det går an*, 38.

²⁶⁷ Hege Skjeie, «Likestillingsloven som beslutningsprosess» (Universitetet i Oslo, 1982), 35.

²⁶⁸ Motion (II) 1970:1144, «Av herrar Romanus och Ahlmark, om lagstiftning mot könsdiskriminering på arbetsmarknaden.»; Motion (I) 1970:968, «Av herr Lindblad, om lagstiftning mot könsdiskriminering på arbetsmarknaden.»

²⁶⁹ Florin og Nilsson, «*Något som liknar en oblodig revolution...*», 74.

²⁷⁰ Kungl. May.ts proposition 1970:70, «till riksdagen med förslag till lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370), m. m., given Stockholms slott den 6 mars 1970».

Vad särskilt gäller förslaget om lagstiftning mot könsdiskriminering på arbetsmarknaden vill utskottet erinra om att, (...), i vårt land råder principen att lagbestämmelser skall användas för att reglera förhållandet mellan arbetsmarknadens parter endast i den mån problemen inte kan lösas avtalsvägen eller eljest särskilda skäl kan åberopas.²⁷¹

For de svenske sosialdemokratene var svaret altså soleklart. I likhet med partene i arbeidslivet, mente de at en likestillingslov ville bryte med partenes rett til frie forhandlinger, og at likestilling og likelønn kunne løses gjennom kollektivavtaler. Sosialdemokratenes motstand kom særlig av at dette ville lovfestet retten til lik lønn for arbeid av lik verdi. En likestillingslov ville ha forrang over ratifiseringen av ILOs likelønnskonsensjon, for ikke å glemme kollektivavtaler. Attpåtil lå det et ideologisk prinsippskille i bunn: sosialdemokratene ville arbeide med de kollektive rettighetene, mens Folkpartiet ønsket å øke individets rettigheter.²⁷² I 1975 ble det også tydelig at Jämställdhetsdelegationen, som utelukkende besto av sosialdemokratiske politikere, la seg på linje med partiet.²⁷³ I tillegg til at loven ville bryte med svensk tradisjon, argumenterte delegasjonen for at loven ville hindre positiv diskriminering i kvinners favør. Dette hevdet de var essensielt for å utjevne de allerede etablerte forskjellene mellom kjønnene på arbeidsmarkedet. Det var et argument som også skulle vokse frem i Norge.

Lovfestet rett til likelønn i konflikt med LO

Slik som med ratifiseringen av ILO-konsensjon nummer 100, tok det norske Arbeiderpartiet (Ap) en annen stilling til lovfesting av likestilling enn det svenske søsterpartiet gjorde. Allerede i 1971 anmodet Ap-politiker Lulla Fosslund regjeringen om å fremlegge «et lovforslag om lik lønn og rettigheter for kvinner og menn i arbeidslivet».²⁷⁴ Og det var nettopp Arbeiderpartiet som skulle bli pådrivere for lovfesting av likestilling i Norge. Statsviter Hege Skjeie forsket allerede i 1982 på hvordan likelønn ble behandlet i utviklingen av likestillingsloven i sin hovedfagsoppgave, veiledet av Helga Hernes. Senere har Skjeie, i samarbeid med kollega Mari Teigen, hevdet at da loven skulle utarbeides internt i Arbeiderpartiet i 1973, var det opprinnelig to forslag knyttet til bestemmelsen om lønn.

²⁷¹ Utlåtande 1970:Abu56, 9.

²⁷² Blomberg, *Det går an*, 39.

²⁷³ SOU 1978:38, *Jämställdhet i arbetslivet*, 53–54.

²⁷⁴ S.tid. (1971–72), «1. des. – Interp. fra repr. Helle om å medvirke til at kvinner og menn får like muligh. og rettigh. i arb.livet.» 1495.

Det ene forslaget var et minimumsforslag med lavere krav enn ILOs likelønnskonsensjon, og gikk ut på at menn og kvinner med samme arbeidsgiver skulle ha lik lønn for *vesentlig* likt arbeid.²⁷⁵ Det andre gikk i stikk motsatt retning, og var svært radikalt. Forslaget lød som følger: «Hvis et arbeid overveiende utføres av ett kjønn og lønnen er urimelig lav i forhold til arbeid hos samme arbeidsgiver som overveiende utføres av et annet kjønn, kan Klagenemnda bestemme at lønnen heves til et rimelig nivå».²⁷⁶ Forslaget skulle kurerer lønssystemer hvor kvinnedominert arbeid ble behandlet som annenrangsarbeid. Videre ville en Klagenemnd opprettes og fungere som «lønnsnemnd for likelønn», i Skjeie og Teigen sine ord.²⁷⁷ Kriteriet for sammenligningen av yrker var kun at de måtte være under samme arbeidsgiver og gjorde forslaget banebrytende.

Arbeiderpartiets Bratteli-regjering hadde opprettet et utvalg som skulle overvåke lovforberedelsen hvor både partiledelsen, LO og politisk ledelse i Forbrukerdepartementet og Justisdepartementet ble representert.²⁷⁸ LOs representasjon ble særlig viktig i forbindelse med likelønnsdiskusjonen, og det ble raskt tydelig at det var LO som skulle trå på bremsen. I motsetning til svensk LO var aldri norsk LO kategorisk imot en likestillingslov mellom kjønnene, men dette gjaldt kun på punkter som ikke ville påvirke retten til frie forhandlinger. Selv om LO i 1974 hevdet at de «anså utkastet til lov som tilfredsstillende, både med hensyn til innhold og form», var dette med betydelige forbehold.²⁷⁹ Organisasjonen insisterte på at loven ikke skulle gi «myndighet til å treffe beslutninger om tariffrettslige spørsmål til andre enn tariffpartene og Arbeidsretten».²⁸⁰

LOs maktdemonstrasjon førte til at Arbeiderpartiets radikale forslag om å gi hjemmel for å sammenligne lønnsforhold hos samme arbeidsgiver ble uakseptabelt. Likelønnstriden som hadde pågått bak lukkede dører mellom LO og Arbeiderpartiet skapte steile fronter, og det skulle ta mer enn ti år før likelønn igjen ble tematisert på Arbeiderpartiets partiprogram.²⁸¹ Med dette fantes det neppe en mer treffene undertittel på Hege Skjeies hovedfagsoppgave fra 1982: «De som lo først, LO best».²⁸²

²⁷⁵ Hege Skjeie og Mari Teigen, *Menn imellom* (Trondheim: Gyldendal Akademisk, 2003), 148.

²⁷⁶ Skjeie, «Likestillingsloven som beslutningsprosess», 59.

²⁷⁷ Skjeie og Teigen, *Menn imellom*, 149.

²⁷⁸ Skjeie og Teigen, *Menn imellom*, 149.

²⁷⁹ Landsorganisasjonen i Norge, *Beretning 1974* (Oslo: 1974), 68.

²⁸⁰ Landsorganisasjonen i Norge, *Beretning 1974*, 68.

²⁸¹ Skjeie og Teigen, *Menn imellom*, 150.

²⁸² Skjeie, «Likestillingsloven som beslutningsprosess».

I Arbeiderpartiets første lovforslag om likestilling fra 1975 sto det: «Kvinner og menn ansatt av samme arbeidsgiver skal ha lik lønn for arbeid av lik verdi».²⁸³ I høringsnotatet kom det likevel frem at etatene som skulle ha oversikt over loven hadde et svært begrenset rom til å sammenligne yrker. Lovens oversikts- og tilsynsetater skulle ikke kunne sammenligne på tvers av fag, og rommet for å sammenligne yrker i samme bransje var ekstremt trangt.²⁸⁴ Videre var loven myntet på enkeltindivider fremfor yrkesgrupper, og ville ikke bidra til å heve de lave lønningene til kvinnedominert arbeid. I tillegg var forslaget kjønnsnøytralt, og la kun til rette for positiv diskriminering i moderat form.²⁸⁵

Det kjønnsnøytrale forslaget førte til sterke reaksjoner fra kvinnebevegelsen.²⁸⁶ Særlig de kvinnelige studentene ved Universitetet i Oslo sitt juridiske fakultet reagerte og opponerte kraftig. Året etter, i 1976, ga de ut boken *Juss og Juks* hvor de argumenterte for at lovforslaget i verste fall kunne komme til skade for kvinners samfunnsmuligheter i Norge. Juriststudentene hevdet at de allerede eksisterende skjevhetene mellom kjønn var avhengige av en forskjellsbehandling, til fordel for kvinner, for å bli rettet opp.²⁸⁷ I tillegg var det kvinnerettslige forskningsmiljøet svært misfornøyd med lovens paragraf om likelønn. De skrev at det var «vanskelig å se hvordan lovens regel om lik lønn for arbeid av lik verdi skal bli noen realitet».²⁸⁸ Dette ble begrunnet med at lovens oversikts- og tilsynsetater ikke skulle ha myndighet til å tre inn i tariffavtaler, rokke ved tariffenes gruppeinndelinger, samt at det var lite rom for sammenligning.²⁸⁹

I 1976 ble Arbeiderpartiets første lovforslag forkastet av Stortinget. I motsetning til i Sverige var ingen av de store norske partiene imot en likestillingslov, men de var uenige i Arbeiderpartiets utforming. For eksempel ønsket SV at forslaget skulle påby positive særrettigheter, mens Høyre ønsket en mer moderat lov.²⁹⁰ De neste to årene var preget av stor debatt om lovens utforming. Blant annet meldte Høyre seg for alvor på, og ønsket i likhet med Arbeiderpartiet å

²⁸³ Ot.prp. nr. 33 (1974–75), «Lov om likestilling mellom kjønnene,» 5.

²⁸⁴ Ot.prp. nr. 33 (1974–75), 37.; Skjeie og Teigen, *Menn imellom*, 149.

²⁸⁵ Larsen, «State feminism revisited as knowledge history,» 164.

²⁸⁶ Larsen, «Sekretariat for kvinneforskning,» 280.

²⁸⁷ Tove Stang Dahl, Kjersti Graver, Anne Hellum og Anne Robberstad, *Juss og Juks* (Oslo: Pax Forlag, 1976), 15–16.

²⁸⁸ Dahl, Graver, Hellum og Robberstad, *Juss og Juks*, 43.

²⁸⁹ Dahl, Graver, Hellum og Robberstad, *Juss og Juks*, 42.

²⁹⁰ Forhandlinger Ot. (1975–76), «27. april – Lov om likestilling mellom kjønnene,» 333 og 338.

være blant dem som holdt i lovinitiativet.²⁹¹ Til slutt var det likevel Ap sitt reviderte lovforslag som ble vedtatt i 1978, «Lov om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven)».²⁹²

Den norske likestillingsloven gjaldt på alle samfunnsområder med unntak av trossamfunn og kvinners stilling i forsvaret, samt den private sfære etter Høyres ønske. Formålet med likestillingsloven var å «fremme likestilling mellom kjønnene og tar særlig sikte på å bedre kvinners stilling».²⁹³ Den største endringen fra Ap sitt lovforslag i 1975 var at Likestillingsloven åpnet for forskjellsbehandling hvis det var til fordel for den undertrykte part. Kvinnebevegelsens motstand hadde altså ført frem – statens tanke om likhet ble vridd mot frigjøring av den underrepresenterte part. Men for likelønnen ble det derimot ikke gjort endringer. Paragraf fem angående likelønn var så og si uendret fra Arbeiderpartiets første forslag i 1975. Her sto det «Kvinner og menn i samme virksomhet skal ha lik lønn for arbeid av lik verdi».²⁹⁴

Kompromiss til forsvar for tradisjonen

Likestillingsloven fikk også konsekvenser for det norske Likestillingsrådet. I 1977 hadde rådet mistet sitt koordineringsansvar, og var lagt under den nyopprettede Familie- og likestillingsavdelingen til Forbruker- og administrasjonsdepartementet. Med den nye loven ble Likestillingsrådet lovfestet i 1978, samtidig som rådets sammensetning ble omgjort. Kvinneorganisasjonene mistet plassen sin, og rådet gikk fra tolv til sju medlemmer. Årsaken til at rådet minket kom av at likelønnsprinsippet hadde blitt lovfestet, og dermed skulle bli håndhevet av nye forvaltningsorgan.²⁹⁵

Sysselsatte nordmenn som opplevde at de fikk ulik lønn for arbeid av lik verdi på bakgrunn av kjønnsdiskriminering kunne fra 1979 klage dette inn til det nyopprettede Likestillingsombudet. Likelønn hadde igjen fått politisk oppmerksomhet, og den norske staten tok for første gang siden 1959 et stort nytt grep for å bedre lønnsgapet. Likestillingsombudet skulle med dette følge med på og ha oversikt over loven sammen med Klagenemnda for likestilling.

²⁹¹ Skjeie, «Likestillingsloven som beslutningsprosess,» 148.

²⁹² Skjeie, «Likestillingsloven som beslutningsprosess,» 149.

²⁹³ Lov 09. juni 1978 nr. 45 om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven). <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1978-06-09-45>

²⁹⁴ Likestillingsloven, § 5.

²⁹⁵ NOU 1995:15, *Et apparat for likestilling*, 10–11.

Ombudet var på sin side tuftet på frivillighet og samarbeid, og skulle søke å oppnå frivillige ordninger ved brudd på loven.²⁹⁶ Om dette ikke lot seg gjøre gikk saken videre til Klagenemnda. Nemnda hadde myndighet til å avgjøre og forby handlinger som var i strid med loven, men med ett unntak – tariffavtaler. Om tariffavtaler var i strid med likelønnsparagrafen, var det kun Arbeidsretten som kunne kjenne avtalen ugyldig.²⁹⁷ Nemndas manglende myndighet i tillegg til bevisproblematikk og begrensingene til ombudet, skulle føre til at likestillingsloven i all hovedsak fikk liten faktisk betydning for likelønnsproblematikken i Norge, slik det kvinnerettslige forskningsmiljøet ved UiO hadde forutsett. Likevel – på tross av at den norske loven hadde store begrensinger i henhold til lønnsdannelse, kom den svenske lovgivningen om likelønn til å være enda svakere.

I motsetning til det norske Arbeiderpartiet, var og forble de svenske sosialdemokratene imot en likestillingslov. Dermed ble ingen av de borgerlige riksdagsforslagene, som kom årlig fra 1970 til 1976, vedtatt.²⁹⁸ I 1976 skulle det endre seg. Nesten førti år med hegemonisk sosialdemokratisk styre i Sverige ble brutt, og de tre borgerlige partiene Centerpartiet, Moderaterna og Folkpartiet dannet en kollasjonsregjering. Dette fikk en rekke følger for loven mot diskriminering av kjønn, og ikke minst også for Jämställdhetsdelegationen.

Jämställdhetsdelegationen ble omgjort til en komité med parlamentarisk støtte i 1976, og fikk navnet Jämställdhetskommitten. Komitéen ble lagt under den nye Arbetsmarknadsministeren Per Ahlmark (Folkpartiet) sitt ansvarsområde. Som en følge av omleggelsen mistet det svenske likestillingsorganet muligheten til å legge frem proposisjoner. Den nye komitéen hadde også mindre møtevirksomhet, og det ble slutt med den tidligere delegasjonenes intensive utforming av politikk.²⁹⁹ Likestilling ble dermed et politikkområde for alle de politiske partiene i den svenske Riksdagen, fremfor noe forbeholdt sosialdemokratene, skriver historiker Yvonne Hirdman.³⁰⁰ Anna-Greta Leijon ble sammen med andre sentrale aktører fra den gamle delegasjonen overført til den nyopprettede svenske komitéen. Jämställdhetskommitten begynte også straks med utredningsarbeid, og øverst på listen sto ikke overraskende utformingen av en

²⁹⁶ St.prp. nr. 122 (1980–81), «Handlingsplan for likestilling, med særlig vekt på å bedre kvinner stilling i utdanning og arbeidsliv,» 17.

²⁹⁷ Forhandlinger Lt. (1977–78), «Lov nr. 45 om likestilling mellom kjønnene, datert 9. juni 1978,» 54–55.

²⁹⁸ Westerberg, «Styrning utan riktning,» 46.

²⁹⁹ Westerberg, «Styrning utan riktning,» 43–44.

³⁰⁰ Hirdman, *Vad bö göras?*, 52.

likestillingslov. Utredningen, som kom til å få navnet *Jämställdhet i arbetslivet*, skulle nemlig «förutsättningslöst pröva frågan om en lagstiftning mot könsdiskriminering».³⁰¹

Samme år, i 1976, hadde nabolandet Danmark vedtatt en likelønnslov etter direktiv fra Det europeiske fellesskap (EF), og Island hadde vedtatt en lov som «forbød all forskjellsbehandling mellom kjønnene».³⁰² For de svenske partene i arbeidslivet, som var enda sterkere imot lovfesting på arbeidsmarkedet enn sosialdemokratene, begynte det dermed å haste. Som vi allerede har sett, tok Svensk LO svært lite ansvar for likelønn mellom kjønnene i 1970-årene. Men i 1976 økte altså både det internasjonale påtrykket om en likestillingslov, og ikke minst var den nye borgerlige regjeringen mer enn positive til saken. Dette medførte at partene nærmest ble tvunget til å agere for å komme politikerne i forkjøpet, slik de også hadde gjort i 1960 under ratifiseringsdebatten.³⁰³

I 1977 ble likestillingsavtalen, som på folkemunne raskt skulle bli kalt for «det glömda avtalet», mellom LO og SAF vedtatt. I avtalen kom det først frem at begge partene sto ved at prinsippet om lik lønn for arbeid av lik verdi «skall uppråthållas».³⁰⁴ Dette utsagnet alene fortalte mye – partene ga inntrykk av at likelønn allerede var gjennomført. Resten av avtalen gikk ut på at diskriminering ikke skulle forekomme, at man skulle streve etter å bryte med kjønnsbunden rekruttering, og streve etter å utforme et likestilt arbeidsmiljø.³⁰⁵ Avtalen var med dette ekstremt vag, og ble vedtatt uten en plan for gjennomføring. Kravet om en statlig vedtatt likestillingslov forsvant dermed heller ikke. I tillegg var lovfesting som påvirket arbeidsmarkedet heller aldri et hinder for den svenske borgerlige regjeringskoalisjonen.³⁰⁶

Da Jämställdhetskommitten sitt utredningsarbeid «Jämställdhet i arbetslivet» sto ferdig i 1978, var det ikke overaskende med «förslag till en lag om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet».³⁰⁷ Til forskjell fra den norske likestillingsloven, var den svenske tiltenkt å kun gjelde i henhold til arbeidsmarkedet, samt skulle den ha en todelt utforming. Den første delen inneholdt forbud mot diskriminering på grunnlag av kjønn. Den andre delen skulle motvirke diskriminering på arbeidsplassen igjennom krav til aktivt likestillingsarbeid.

³⁰¹ SOU 1978:38, *Jämställdhet i arbetslivet*, 3.

³⁰² Danielsen, «Det lange 70-tallet», 182.

³⁰³ Hirdman, *Med kluven tunga*, 363.

³⁰⁴ ARAB520/19 «Jämställdhet 1975-1977».

³⁰⁵ ARAB520/19 «Jämställdhet 1975-1977».

³⁰⁶ Hirdman, *Vad bö göras?*, 52.

³⁰⁷ SOU 1978:38, *Jämställdhet i arbetslivet*, 13.

Jämställdhetskommitten sin utredning fra 1978 ga klart utrykk for statsfeministiske ideer og innflytelse fra både kvinnebevegelsen, politiske ønsker og forskning. Kvinnebevegelsens patriarkalske teorier og ønske om frihet kom særlig frem. Deriblant poengterte komitéen at om arbeidsgivere alltid skulle prioritere økonomisk vekst, ville aldri likestilling mellom kvinner og menn bli oppnådd, fordi menn i så måte alltid ville bli prioritert.³⁰⁸ Men også den politiske likhetstanken ble tydeliggjort. I komitéens forslag skulle nemlig den svenske loven, i samsvar med det første og nedstemte norske lovforslaget, være kjønnsnøytral. Dette skapte reaksjoner fra svenske nyfeministiske kvinneorganisasjoner.³⁰⁹ Blant disse reagerte nyfeministene i Grupp 8 negativt på nøytraliteten. De argumenterte med de samme poengene som det kvinnerettslige felleskapet på Universitetet i Oslo hadde benyttet to år tidligere med forankring både i Nyfeministene og Kvinnefronten.

Det mest betydningsfulle for likelønnen var at det svenske lovforslaget, i likhet med det norske, var tilpasset tradisjonen om partenes rett til frie forhandlinger og kollektivavtaler. Dette kom særlig frem under bestemmelsen om arbeidsgivers ansvar for kjønnsbalanse, hvor detaljene ble overlatt til senere kollektivavtaler. Videre anbefalte majoriteten av Jämställdhetskommitten at regjeringen skulle nedsette et lovkyndig Jämställdhetsombud som skulle følge opp loven, og innkalle partene i arbeidslivet ved konflikt. Forslaget fikk svensk LO til å frese.³¹⁰

Forslaget i Jämställdhetskommittens utredning var altså bygget på et kompromiss hvor man på den ene siden ønsket å ta likestillingspolitikk til nye høyder, samtidig som man ville forsvare den svenske tradisjonen om forhandlingsfrihet på arbeidsmarkedet. Det svenske lovforslaget og den norske loven ville ved å innføre en statlig tredjepart som skulle følge med på kollektivavtalene bryte med landenes tradisjon om statlig ikke-innblanding i lønnsforvaltning. Lovene tydeliggjorde nok en gang at en statlig håndtering av likelønn kom i konflikt med partene i arbeidslivets mest sentrale rettighet. Og i Sverige slik som i Norge kom den lange tradisjonen for partenes rett til frie forhandlinger til å vinne kampen nok en gang.

Ett år etter Norge, i desember 1979, ble «Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet», også kjent som «jämställdhetslagen» vedtatt. Det endelige lovforslaget hadde beholdt en

³⁰⁸ SOU 1978:38, *Jämställdhet i arbetslivet*, 98.

³⁰⁹ Blomberg, *Det går an*, 46.

³¹⁰ Hirdman, *Med kluven tunga*, 370.

todelt struktur slik Jämställdhetskommitten hadde foreslått i sin utredning. Todelingen, med både forbud mot diskriminering og krav til aktivt likestillingsarbeid, var særegent for den svenske loven, og ble omtalt som særlig positivt i proposisjonen. Ellers var loven bygget opp som den britiske likestillingsloven, og ikke minst hadde den hentet inspirasjon fra den norske.³¹¹ I likhet med Norge opprettet svenskene en Jämställdhetsombudsmann (JämO). Også den skulle ha oversyn med loven, og var tuftet på frivillighet.³¹² Om konfliktene ikke kunne løses gjennom dialog og oppfordring fra JämO skulle saken tas videre til Jämställdhetsnämnden. Nemnden hadde myndighet til å bøtlegge, og skulle bestå av en kombinasjon av nøytrale medlemmer og medlemmer anbefalt av partene i arbeidslivet.³¹³

I proposisjonen kom det frem at bestemmelsen om «Diskriminering genom löneskillnader» både var komplisert og svak, også i forhold til den norske likelønnsparagrafen.³¹⁴ Mens den norske loven om likelønn favnet både direkte og indirekte lønnsdiskriminering, var det kun direkte diskriminering som skulle være forbudt på det svenske arbeidsmarkedet. Indirekte diskriminering omhandlet tilsynelatende kjønnsnøytrale handlinger som likevel fikk et kjønns-skjevt resultat.³¹⁵ I Sverige var det derimot kun bevisst lønnsdiskriminering, enten fra arbeidsgiver eller igjennom kollektivavtaler, som var ulovlig og kunne føre til bøter fra Jämställdhetsnämnden.³¹⁶ I tillegg måtte selvsagt den bevisste handlingen kunne bevises. Dette skulle føre til problemer for den svenske etaten.

Ved klager om lønnsdiskriminering til de svenske etatene skulle lønningene på arbeidsplassene fastsettes ved arbeidsvurderinger. Disse arbeidsvurderingene var noe de aktuelle arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjonene skulle bli enige om.³¹⁷ Hverken JämÖ eller nemnda hadde tilsynsrett eller myndighet over arbeidsvurderingene som skulle bevise at lønn ble satt etter arbeidstakers kjønn. I tillegg lanserte den svenske regjeringen «svag bevispresumtion» i henhold til likelønnsbestemmelsen. Dette gjorde det lettere for arbeidsgiver å motbevise den angivelige diskrimineringen.³¹⁸ Disse bestemmelsene, sammen med forbudet mot lønnsdiskriminering,

³¹¹ Regeringens prop. 1978/79:175, «med förslag till lag om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet, m. m.» 74.

³¹² Blomberg, *Det går an*, 49.

³¹³ Lag 17.12.1979 nr. 1979:1118 om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet (jämställdhetslagen). <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1979:1118>

³¹⁴ Regeringens prop. 1978/79:175, 71–77.

³¹⁵ Ann Sundøy, «Regelen om delt bevisbyrde i likestillingslovens § 16» (Universet i Oslo, 2003), 118.

³¹⁶ Regeringens prop. 1978/79:175, 57 og 60.

³¹⁷ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 77.

³¹⁸ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 178.

førte til at det ble så og si umulig å få gjennomslag for svenske arbeidere som hadde fått lavere lønn på bakgrunn av sitt kjønn. Partenes og arbeidsgivers rettigheter til lønnsbestemmelser sto fortsatt besnærende høyt, selv etter kravet om likelønn var ført inn i nasjonal rett.

Den norske og den svenske lovbehandlingen av likelønn var med dette ulik, men skulle likevel få relativt like utfall. Aller tydeligst var det at den svenske bestemmelsen var svakere enn den norske. Den norske loven favnet både direkte og indirekte lønnsdiskriminering på bakgrunn av kjønn, mens den svenske kun forbød direkte diskriminering. I tillegg kunne det norske Likestillingsombudet vurdere klager som omhandlet tariffavtaler og oppfordre til frivillige løsninger, mens den svenske ordningen ikke hadde noe tilsvarende. Til felles hadde likevel lovene at ingen av de statlige organene i Norge eller Sverige kunne fatte vedtak som omhandlet tariffavtaler, og de kunne heller ikke sammenligne lønninger på tvers av yrker.

Konklusjon

Omgjøringen av det norske Likelønnsrådet til Likestillingsrådet i 1972 ga et godt bilde av like-lønnsdebatten og håndteringen på 1970-tallet. Det politiske likestillingsapparatet som ble bygget ut i takt med nyfeminismens innmarsj, var delvis på bekostning av likelønnstematikken. I Norge ble likevel likelønn integrert i det nye forvaltningsorganet. Slik var det ikke i Sverige. På 1960-tallet ble den svenske statens manglende likelønnspolitikk svært tydelig da landet valgte å ikke nedsette et forvaltningsorgan for likelønn, slik som Norge gjorde. Dette fraværet ble også klart i løpet av 1970-årene, da begge land hadde etablert hver sine nye likestillingsorganer. En av de store forskjellene mellom Likestillingsrådet og Jämställdhetsdelegationen var nemlig at det norske rådet skulle oppfordre partene i arbeidslivet til å utføre likelønnsprinsippet, mens det svenske ikke hadde dette ansvaret.

Likelønn ble på samme tid ansett som stadig mer komplisert å løse. Debattene om tematikken beveget seg fra å kun omhandle kjønnsspesifikke lønnsatser, til og også rette søkelyset på de lave lønningene i kvinnedominerte yrker. Tiltakene som måtte til for å realisere kvinnekravet ville kreve enorme tiltak fra både staten og partene i arbeidslivet, og føre til en helomvending av lønnsystemet. I tillegg opplevde likelønsspørsmålet konkurranse, samt å bli nedprioritert utover 1970-tallet – det som i mandatene var ulikt mellom Norge og Sverige, ble i praksis nokså likt. Det var nemlig ikke likelønn som kom til å prege tiårets store debatter om likestilling. Det var heller saker som foreldrepermisjon, retten til selvbestemt abort og kampen mot pornografi, men da likelønn ikke var oppnådd, forsvant tematikken heller aldri helt.

Både den svenske Jämställdhetsdelegationen og det norske Likestillingsrådet arbeidet relativt likt for å bedre kvinners stilling på arbeidsmarkedet. Svaret ble ansett å være utdanning, økt sysselsetting og barnepass, fremfor å øve press mot partene i arbeidslivet og realisere ILO-konvensjonens krav om lik lønn for arbeid av lik verdi. Dette betydde at mens den norske og den svenske staten stadig tok større ansvar for likestilling i samfunnet, var og ble det opp til partene i arbeidslivet å bestemme kvinners lønninger.

Dette så ut til å endre seg i 1978 og 1979. I takt med internasjonale impulser vedtok begge land hver sine likestillingslover, og nok en gang så Sverige til Norge for inspirasjon. I begge land ble likelønn ført inn i nasjonal rett samtidig som forvaltningssystemet ble ytterligere bygget ut. Men også gjennom denne prosessen ble det tydelig at statlig innflytelse på likelønnsproblematikken ikke kunne måle seg med partene i arbeidslivets rett til frie forhandlinger. Begge lovene hvilte på kompromiss, frivillighet og ikke minst landenes tradisjoner for lønnsforhandlinger og forvaltning. Likelønn ble med dette nok en gang nedprioritert. På samme tid gikk likelønn fra å være en sak hovedsakelig tiltenkt partene, til å havne i limbo mellom arbeidstakerforeningene, arbeidsgiverforeningene og staten selv. Frivillighetsprinsippet som både den norske og svenske likestillingsloven hvilte på ga i realiteten ombudene lite makt. Dette skulle komme tydelig frem i behandlingen av likelønnsaker i de to landenes likestillingsombud. De to ombudene kom også til å gjenspeile den gryende nyliberalismen i begge land.

Kapittel 4: Likelønn som nyliberal lønnspolitikk og EU-tilpasning

1980-tallet var tiåret da det ble innført mange reformer som skulle bedre norske og svenske kvinners stilling.³¹⁹ I Norge ble blant annet kjønnskvoltering et politisk virkemiddel med endringen av likestillingsloven i 1981, og i 1986 sirkulerte bildet av Gro Harlem Brundtlands «kvinneregjering» verden over.³²⁰ I Sverige ble det innført forbud mot offentlige fremstillinger av pornografi i 1982. Partene i arbeidslivet utviklet også stadig nye likestillingsavtaler. Det skjedde i Sverige i 1983, og Norge i 1981/82. Likevel stoppet den positive utviklingen i retning likelønn opp for første gang siden ratifisering av Den internasjonale arbeidsorganisasjonens (ILO) avtale i henholdsvis 1959 og 1961. Avhengig av hvordan likelønnstatistikken ble ført var det i 1980-årene rundt 15 til 20 prosent forskjell mellom kvinners og menns lønninger i både Norge og Sverige, regnet i fulltids arbeid.³²¹ Hvordan kunne dette forklares og endres?

Det nye likelønnslovverket som skulle håndtere likelønnsproblematikken hadde en rekke utfordringer. Det var tuftet på frivillighet og rettet mot individets rettigheter til likelønn fremfor statens rolle som garantist. I takt med internasjonale impulser skulle sosialdemokratiens likhetstanke dessuten minke i betydning, mens ideen om individets rettigheter og valgmuligheter vokste i tråd med nyliberalt tankegods.

Fra slutten av 1980-tallet og på starten av 90-tallet ble nyliberale ideologier, ideer, og en nyliberal styringsmentalitet spilt ut med stor konsensus i både Norge og Sverige.³²² Politiske reformer som skulle tilføre offentlig sektor markedsorienterte løsninger ble realisert i begge land, med mål om å effektivisere og stabilisere en økonomi i krise – staten skulle minimeres og markedet fristilles.³²³ På samme tid ble både Sverige og Norge tvunget til devalueringer av kronen, og til å gjennomføre tunge skattereformer som skulle bedre økonomien. Dette ble etterfulgt av en kraftig europeisering som igjen dro landene i en mer nyliberal retning med Den europeiske unionens (EU) fire friheter – varer, tjenester, kapital og personer.³²⁴ Hvilke følger fikk dette for likelønnsdebatten og likelønnsarbeidet i de to landene?

³¹⁹ Danielsen, «Det lange 70-tallet,» 154.

³²⁰ Mari Teigen, «Kvoltering til styreverv,» *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43, nr.1 (2001): 74.

³²¹ SOU 2015:50, *Hela lönen, hela tiden* (Stockholm: Delegationen för jämställdhet i arbetslivet), 58.; NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 32.

³²² Malin Rönnblom, «Vad är problemet?,» *Tidsskrift för genusvetenskap* 32, nr. 2–3 (2011): 36.

³²³ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 468–470.

³²⁴ SOU 2017:38, *Kvalitet i välfärden* (Stockholm: Elanders Sverige AB), 32–35.; Schön, *En modern svensk ekonomisk historia*, 443.; Lie, *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, 170–174.

I dette kapitlet undersøker jeg hvordan likelønn ble diskutert og håndtert fra 1980-tallet og frem til 2002, da begge land var blitt harmonisert med EUs likelønnslovgivning. Selv Norge som ble stående utenfor felleskapet, skulle komme til å måtte føye seg etter EUs juridiske like-lønnshåndtering. I forkant av dette var det de nasjonale lovbestemmelsene om likelønn som for alvor skulle se dagens lys, og likelønn skulle gjentatte ganger komme opp til politisk debatt på nytt.

Likestillingslover tuftet på en tanke om frivillighet

Norge og Sverige hadde som de andre nordiske landene vedtatt egne lover i løpet av 1970- og 80-tallet med mål om å bedre kvinners situasjon i samfunnet. Likelønn inngikk i dette. Samtidig var det flere forskjeller i håndteringen av dette spørsmålet i de to nabolandene.

Den største forskjellen mellom den norske og svenske loven i henhold til likelønn var at det norske Likestillingsombudet, som ble opprettet i 1979, skulle følge med på tariffavtaler. Dette var noe den svenske Jämställdhetsombudsmannen (JämÖ) fra 1980 var unnvært. Men det norske ombudet var bundet til å forsøke å løse konflikter ved frivillige løsninger. Hverken den norske Klagenemnda for likestilling eller ombudet kunne treffe vedtak om tariffavtalene. Ved eventuelle brudd med likestillingslovens paragraf om likelønn i avtaler mellom partene i arbeidslivet var det til syvende og sist opp til arbeidsretten – hvor det kun var partene i arbeidslivet som kunne reise sak. Slik var det også i Sverige.³²⁵

Den svenske loven rørte heller ikke ved indirekte kjønnsdiskriminering, noe den norske favnet. I Norge var det også noe mer rom for å sammenligne ulike arbeidsoppgaver under samme arbeidsgiver, selv om også dette var svært begrenset. På den andre siden hadde den svenske loven krav om aktivt arbeid for likestilling på arbeidsplassene, noe den norske manglet. Men også denne bestemmelsen var tuftet på frivillighet og var vagt formulert. Dette resulterte i at måten de to landene behandlet likelønn i lovene på var mer lik enn det i utgangspunktet tilsa, og til tross for at det norske ombudet hadde mer innsynsrett i måten lønn ble regulert og fastsatt enn den svenske. Det lovene, og dermed den norske og svenske staten, skulle løse og håndtere var lønnsdiskrimineringen som kom direkte fra arbeidsgivere, altså på individuelt nivå. Og med

³²⁵ Innst. O. nr. 55 (1977–78), «Innstilling fra den forsterkede sosialkomite om lov om likestilling mellom kjønne»; Regeringens prop. 1978/79:175.

likestillingsombudenes svake mandat måtte de forsøke å løse lønnskonflikter gjennom frivillige ordninger mellom ansatt, arbeidsgiver og arbeidsforeninger.

Det norske Likestillingsombudet poengterte i 1990 at Likestillingslovens største svakhet i forbindelse med lønnsdiskriminering var at hverken ombudet eller nemda hadde mandat til å pålegge partene i arbeidslivet til å endre tariffavtaler. Derfor var de «avhengig av å finne frivillige løsninger. Vår erfaring er at det mest effektive å gjøre, er å ta for seg enkeltsaker. Loven er også best egnet til interne likelønnsaksjoner i bedriftene hvor helt konkrete likelønnsaker legges fram for ledelsen».³²⁶ De strukturelle og historisk betingede lønnsforskjellene som manifesterte seg ved at kvinne-dominerte yrker hadde lavere lønninger enn mannsdominerte yrker skulle altså fortsatt løses gjennom avtaler i arbeidslivet. Dette var områder hvor hverken de norske eller svenske statlige organene hadde avgjørelsesmyndighet.

På samme tid ble lønnsforhandlingssystemene i både Norge og Sverige endret i løpet av 1980- og særlig 1990-tallet.³²⁷ Skiftet var markant større i Sverige, hevder historiker Francis Sejersted, da den Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) endte med å trekke seg ut av alle statlige styrever i 1991.³²⁸ Men også i Norge ble systemet bygd ned. Endringene bunnet i et nyliberalt tankegods hvor de nasjonale og sentrale forhandlingene gradvis ble desentralisert til stadig flere lokale og individuelle avtaler. Nedbyggingen av forhandlingssystemet kom på bakgrunn av økt konkurranseutsetting på arbeidsmarkedet, og et ønske om større lønnsfleksibilitet. Dermed kunne lønn bli benyttet som et personalpolitisk verktøy av arbeidsgivere i både offentlig og privat sektor.³²⁹ Dette ville si at arbeidsgivere konkurrerte om ansatte gjennom lønn. En ansatt kunne dermed få høyere lønn enn en kollega i samme stilling på bakgrunn av arbeidsoppgaver, utdanning, resultat og kompetansens betydning for den gjeldende bedriften.³³⁰

Problemet med å etablere bevis

Et mer desentralisert forhandlingssystem gjorde lønnsfastsettelse mer komplisert, og ulike organisasjoner forhandlet lønn på ulike måter. Som regel opererte man med en kombinasjon av sentrale-, lokale- og individuelle avtaler. Hva angikk lønns-gapet mellom kvinner og menn fikk

³²⁶ RA/S-3823/X/Xb/L0330, «Lønnsoppgjøret 1990 – ble kvinnene prioritert?, 1990».

³²⁷ Linda Nygren, «Individuell och jämställd lönesättning» (Lunds Universitet, 2007), 9.

³²⁸ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 452.

³²⁹ Kjersti Misje Nilsen og Pål Schøne, *Den norske forhandlingsmodellen i et likelønns-perspektiv* (Oslo: Institutt for Samfunnsforskning, 2007), 63.

³³⁰ Nygren, «Individuell och jämställd lönesättning,» 11.

økningen av lokale forhandlinger, altså avtaler på bedriftsnivå med lokale arbeidsorganisasjoner, lite å si i det store bildet.³³¹ For likelønnslovene ble det derimot de individuelle forhandlingene som skapte størst problemer. Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn under samme arbeidstaker vokste seg også størst der man kun opererte med individuelle lønnsforhandlinger.³³²

Med det stadig mer individualiserte lønssystemet ble det også vanskeligere å bevise hvilke lønnsforskjeller som kom på bakgrunn av kjønnsdiskriminering. Om arbeidsgiver viste til personlige egenskaper som begrunnelse for lønnsforskjeller, var det lite ombudene kunne gjøre. Den norske samfunnsviteren Mari Teigen og den svenske historikeren Eva Blomberg har i tillegg argumentert med at ombudet i begge land nesten utelukkende lot arbeidsgivers argument for lønnsfastsettelsen bli avgjørende ved klager om kjønnsdiskriminering.³³³ Arbeidsgivers rett til å selv lede og fordele arbeid kom dermed i konflikt med retten til lik lønn for arbeid av lik verdi uavhengig av kjønn.

Etablering av bevis for at lønnsforskjeller skyldtes arbeiderens kjønn kom til å bli en av 1980- og 1990-tallets store utfordringer. Blomberg har vist hvordan bevisproblematikken kunne spille seg ut. I 1993 hadde for eksempel en kvinnelig svensk telefonist med tjue år erfaring klaget inn til JämÖ at en nyansatt mann uten erfaring fikk utbetalt lik lønn som henne. Han fikk også høyere lønn enn fire av de andre kvinnelige ansatte som alle hadde over 20 års erfaring. JämÖ kontaktet fagorganisasjonen og arbeidsgiver. De hevdet dette ikke omhandlet kjønnsdiskriminering, og saken ble henlagt.³³⁴ Dette eksempelet viste også hvordan frivillighetsprinsippet og bevisproblematikken hang tett sammen. Hadde saken involvert en annen arbeidsgiver og et annet forbund kunne det ha endt annerledes da ombudene måtte håpe på samarbeidsvillige motparter. I Sverige hadde heller ikke irritasjonen over loven i seg selv stilnet hos partene i arbeidslivet. Blomberg beskriver at forbundene ved flere tilfeller forhindret JämÖs arbeid ved at de ikke sendte inn etterspurt informasjon til ombudet.³³⁵

³³¹ Nilsen og Schøne, *Den norske forhandlingsmodellen i et likelønnsperspektiv*, 63.

³³² Nilsen og Schøne, *Den norske forhandlingsmodellen i et likelønnsperspektiv*, 61.

³³³ Mari Teigen, «Documenting Discrimination,» *Gender Work & Organization* 6, nr. 2 1999: 97–98.; Blomberg, *Det går an*, 102.

³³⁴ Blomberg, *Det går an*, 61.

³³⁵ Blomberg, *Det går an*, 125.

Om forbundene var behjelpelige, bevisene klare, og saken gjaldt individuell lønnsdiskriminering kunne ombudene være essensielle. For eksempel ble det i 1981 sendt inn klage til det norske Likestillingsombudet fra en kvinnelig ansatt i kjøttindustrien.³³⁶ Hun viste til at kvinner og menn fikk ulik lønn i den samme bedriften, selv om begge kjønn var ansatt som slaktere. Forskjellen mellom arbeidet de to kjønnene utførte var minimal, og omhandlet størrelsen på slaktet, hvor mennene hadde ansvar for større dyr enn kvinner. Norges første Likestillingsombud (1980-1988), tidligere leder for Likestillingsrådet og den første kvinnelige partilederen på Stortinget, Eva Kolstad, kontaktet arbeidsgiveren og forbundet Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund. I dette tilfellet var arbeidsgiver villig til å endre lønnspraksisen. Ombudet oppnådde derfor en frivillig løsning slik at kvinner og menn i bedriften fikk lik lønn for likt arbeid.³³⁷ Dette var altså et tilfelle hvor likestillingsloven påvirket lønningene til alle de kvinnelige ansatte i en og samme bedrift, fremfor kun én arbeider. Men dette var unntaket fremfor regelen. Slakterisaken kan se ut til å ha vært den perfekte sak for ombudet og lovens mandat, samtidig som Likestillingsombudet var heldige med arbeidsgivers vilje til samarbeid.

Den norske og svenske statens håndtering av likelønn var altså gjennom en lovgivning som skulle beskytte individet fremfor større yrkesgrupper. Med dette ble det også vanskelig for ombudene å benytte seg av den stadig voksende forskningen som kom utover 1980-tallet om kjønnsdiskriminering og behandlingen av kjønn i arbeidslivet.³³⁸ Forskningen hadde mål om å bringe undertrykking av kvinner frem i lyset ved å undersøke materielle, økonomiske og politiske strukturer.³³⁹ Dermed var det ikke samsvar mellom det kunnskap basert på forskning anbefalte, og myndigheten til apparatet staten hadde bygd ut for å håndtere likelønnsproblematikken. Lovene var rett og slett ikke formulert for å bedre lønnen til yrker som var utsatt for diskriminerende verdisetting på bakgrunn av kjønn, eller bredere samfunnsstrukturer og normer.

Med dette var den svenske Jämställdhetsombudsmannen og det norske Likestillingsombudet til en viss grad lamme myndigheter.³⁴⁰ Dette var blant annet tydelig ved at loven kun førte til at to saker angående likelønn ble prøvd for den svenske Arbetsrätten mellom 1980 og 1992.³⁴¹ I

³³⁶ RA/S-5975/D/Db/L0063, «81/575».

³³⁷ RA/S-5975/D/Db/L0063, «81/575».

³³⁸ Blomberg, *Det går an*, 99.

³³⁹ Anne Lise Ellingsæter, «Den kvinnliga lönearbetaren,» i *Arbete och jämställdhet* (Stockholm: SNS förlag, 2013), 34.

³⁴⁰ Blomberg, *Det går an*, 101.

³⁴¹ Blomberg, *Det går an*, 87.

Norge var det ikke før i 1990 at den første saken om likelønn og tariffavtalers gyldighet ble ført i Arbeidsretten.³⁴²

Handlingslammede etater

I løpet av 1980-årene skrev det norske Likestillingsombudet gjentatte brev til Forbruker- og administrasjonsdepartementet hvor de kritiserte begrensningen i likestillingslovens paragraf om likelønn.³⁴³ Svaret de fikk var ikke i tråd med behovet. I Kåre Willoch-regjeringens handlingsplan for likestilling fra 1985 sto det at «hovedkonklusjonen er at loven fungerer tilfredsstillende og i tråd med intensjonene. Etter Regjeringens mening er det derfor ikke behov for å foreslå større endringer».³⁴⁴

Også i Sverige ble ombudets mandat, som var enda svakere enn det norske, klaget på. I 1984 la det svenske JämÖ frem en proposisjon der de ba om mandat til å kunne kreve informasjon fra partene i arbeidslivet ved klager fra ansatte i privat sektor. De poengterte at «Den norska förebilden synes vara ett tecken på att man kunde överväga en ny regel av den föreslagna innebörden även i den svenska jämställdhetslagen».³⁴⁵ Dette mente ombudet var særlig essensielt i saker som omhandlet lønnsdiskriminering, da JämÖ kun kunne kreve innsyn fra offentlig sektor.³⁴⁶ Forslaget fikk sterk kritikk fra partene i arbeidslivet. De viste til at det norske Likestillingsombudet ikke fikk flere klager fra privat sektor enn det svenske, og at lovendringen derfor var unødvendig.³⁴⁷ Med dette ble heller ikke forslaget vedtatt. Likelønnsproblematikken var kompleks, og de sterke statenes håndteringer hadde langt fra klart å løse utfordringene.

Generelt var det få klager som ble sendt inn angående lønnsdiskriminering i begge land. Årsaken til dette er usikkert. Det vi derimot vet, er at av litt over 4000 klager som ble sendt til det norske Likestillingsombudet fra 1979 til 1984 var kun 300 knyttet til diskriminering om lønn, pensjon eller ulike former for lønnstillegg; altså mellom sju og åtte prosent.³⁴⁸ Ser man derimot på saker knyttet direkte til lønnsdiskriminering ble tallet enda lavere, med kun 23 klager i 1981 og så få som 13 i 1983.³⁴⁹ I Sverige var det 35 av 101 klagesaker om lønnsdiskriminering i

³⁴² Ingse Stabel, «Lik lønn for arbeid av lik verdi,» *Lov og Rett* 30, nr. 3 (1991): 177–188.

³⁴³ Skjeie og Teigen, *Menn imellom*, 151.

³⁴⁴ St.meld. nr. 69 (1984–85), «Om tiltak og virkemidler i likestillingspolitikken,» 6.

³⁴⁵ Regeringens prop. 1984/85:60, «Om ändring i lagen (1979:1118) om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet,» 25.

³⁴⁶ Regeringens prop. 1984/85:60, 23.

³⁴⁷ Regeringens prop. 1984/85:60, 25.

³⁴⁸ RA/S-5975/D/Da/L0016, «Statistikk 1984».

³⁴⁹ RA/S-5975/C/Cc/L0001, «Kartotekort, ordnet etter emneord».

1981, og 40 av 124 i 1983.³⁵⁰ De aller fleste sakene var i begge land knyttet til offentlig sektor, noe som ble begrunnet med normforskjeller mellom de to sektorene.³⁵¹ Mens offentlig sektor omfattet stadig flere kvinner, var privat sektor betydelig mer mannsdominert. Dette, sammen med at ansatte var mer beskyttet mot oppsigelser i offentlig sektor, førte til kulturforskjeller som blant annet vistes i antall lønnsklager. Uavhengig av hvilken sektor klagen kom fra ble majoriteten av sakene henlagt grunnet manglende bevis.³⁵²

I Norge ble det særlig én yrkesgruppe som viste hvordan lovens vekt på individer og ombudsmannens svake mandat ble problematisk – sykepleierne. Norsk Sykepleierforbund (NSF), et svært kvinnedominert forbund, opparbeidet seg en likelønnsprofil i løpet av 1980-tallet. De gikk til streik, kritiserte arbeidsgivere for stadig skuffende lønnsoppgjør i tidsskriftet *Sykepleien*, og demonstrerte i gatene.³⁵³ I 1983 tok de også de strukturelle problemene angående likelønn til Likestillingsombudet. Klagen var rettet mot arbeidsgiveren Oslo kommune, og gikk ut på at sykepleierledere fikk utbetalt en årslønn på 175 000, mens ingeniører med lederstillinger i teknisk etat fikk 235 000.³⁵⁴ Likestillingsombudet Eva Kolstad med myndighet til å vurdere tariffavtaler ga NSF medhold i 1987.³⁵⁵

«Den lønnsforskjellen som i dag eksisterer mellom ledende sykepleiere og ledere i teknisk etat i Oslo kommune, mener jeg for en vesentlig del kan forklares ved at det her dreier seg om et ‘kvinneyrke’ og et ‘mannsykke’», skrev Kolstad i brevet til Oslo kommune.³⁵⁶ Likestillingsombudet vektla videre at begge yrkesgruppene hadde like lang utdanning, ansvarsområder som omfattet økonomi og lederansvar, samt samme arbeidsgiver. Det norske Likestillingsrådet hevdet at Eva Kolstad hadde «pirket borti en liktå. (...). Kanskje hadde lønnsnivået for [oversykepleiere] vært atskillig høyere dersom mennene hadde dominert også dette yrket».³⁵⁷ Oslo kommune var derimot uenige i Likestillingsombudets vurdering. Da ombudet ikke hadde myndighet til å kjenne en tariffavtale ugyldig, gikk saken videre til Klagenemnda hvor det ble bråstopp. Nemnda hadde ikke mulighet til å vurdere generelle tariffspørsmål, noe som var realiteten om en hel yrkesgruppe reiste sak.³⁵⁸

³⁵⁰ Blomberg, *Det går an*, 298.

³⁵¹ Regeringens prop. 1984/85:60, 25.

³⁵² Blomberg, *Det går an*, 100–101.

³⁵³ Ellen Cathrine Lund, *Virke og profesjon* (Oslo: Akribe AS, 2012), 322.

³⁵⁴ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 68.

³⁵⁵ Lund, *Virke og profesjon*, 323.

³⁵⁶ RA/S-3823/D/Db/L0133 «Høringsmøte om lønn og kjønn, 08.04.1987».

³⁵⁷ RA/S-3823/D/Db/L0133 «Høringsmøte om lønn og kjønn, 08.04.1987».

³⁵⁸ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 68.

Etter anbefaling fra Likestillingsombudet valgte NSF å individualisere saken, og i 1990 klagde to sykepleierledere med samme grunnlag som den opprinnelige klagen – lønnsdiskriminering på bakgrunn av kjønn. Sakene ble lagt frem for Klagenemnda. Men med en enstemmig kjennelse mente nemda at sakene ikke brøt med Likestillingslovens femte paragraf om at «Kvinner og menn i samme virksomhet skal ha lik lønn for arbeid av lik verdi».³⁵⁹ Dette skjedde til tross for at nemnda anerkjente at utdanningen var likeverdig, at Oslo kommune var en felles arbeidsgiver, og at de fant likheter ved ansvarsoppgavene. Begrunnelsen bak kjennelsen var at jobbene var for ulike til at det var sammenligningsgrunnlag, og dermed var heller ikke lønnen i strid med loven.³⁶⁰ Samtidig er det viktig å bemerke seg at om saken hadde fått medhold, ville ikke dette endret lønnen til alle sykepleierledere; vedtaket ville i så fall kun gjelde for individene som klagde saken inn. Å sammenligne på tvers av yrker var en problematikk som kom til å vise seg vanskelig å løse.

Forskning om likelønn fremfor nye likelønntiltak

Den nyliberale politiske styringsmentaliteten som gjorde seg gjeldende i løpet av 1980-tallet, handlet om effektivisering av offentlig sektor gjennom å hente styringsprinsipper fra det private næringslivet.³⁶¹ Med nedbygging av staten fikk kommuner og fylker lederansvar for offentlig sektor, og dermed ble også ulike styrings- og organisasjonsmodeller benyttet.³⁶² Styringsmodellene inneholdt blant annet resultatbasert finansiering, privatiserte anbudsrunder og en ledelse på avstand fra arbeiderne på gulvet. Skiftet skapte også større forskjeller mellom landene, da Sverige gikk i mer liberal retning enn Norge.³⁶³ Dette var særlig tydelig gjennom svenskens sterkere privatisering av helsevesenet, og ikke minst en nedgradering av pensjonssystemet som svar på den økonomiske krisen på starten av 90-tallet.³⁶⁴

På det nasjonale nivået handlet også den nye styringsmentaliteten om å finne de rette politiske løsningene fremfor at politiske partier diskuterte store ideologiske spørsmål. Likestillingspolitikk rettet mot kjønn gikk på samme tid fra å ha vært svært omstridt, til å bli et idealistisk mål

³⁵⁹ Forhandlinger Lt. (1977–78), «Lov nr. 45 om likestilling mellom kjønnene, datert 9. juni 1978,» 53.

³⁶⁰ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 68.

³⁶¹ Rönnblom, «Vad är problemet?,» 37–38.

³⁶² Anders Ivarsson Westerberg, «New Public Management och den offentliga sektorn,» i *Det långa 1990-talet* (Umeå: Boréa, 2014), 100.

³⁶³ Urban Lundberg, «Politisk demokrati eller legalistisk rättvisa?,» i *Den självstyrande medborgaren?* (Stockholm: Institutet för Framtidsstudier, 2007), 26.

³⁶⁴ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 475.

de færreste var uenig i. Statsviter Malin Rönnblom har argumentert for at likestilling ble et tomt politisk begrep i den nyliberale staten. Videre hevder hun at det ble et spørsmål om kunnskap for å finne den beste løsningen hvor utredninger, rapporter og kartlegginger ble statlige tiltak.³⁶⁵ Likestillingspolitikk ble avpolitisert. Store reformer ble erstattet med forskningsprosjekter og små justeringer i allerede eksisterende systemer og lover. Samtidig ble politikken et ledd i demonteringen av velferdsstaten hvor så mange som mulig skulle sysselsettes for å senke de statlige utgiftene.³⁶⁶

På slutten av 1980-tallet og starten av 1990-tallet økte søkelyset mot kvinners økonomiske likestilling i begge land, samtidig som det også kom opp på et nordisk nivå. Dette kan ses som en forlengelse av den nyliberale politikken hvor økonomi dominerte. I 1984 inngikk de nordiske landenes sentrale statistikkbyråer et samarbeid for å kartlegge og utføre likestillingsstatistikk i forkant av De forente nasjoners (FN) kvinnekongress i Nairobi 1985.³⁶⁷ Dette ble begynnelsen på et nordisk likestillings samarbeid hvor forskning skulle stå sentralt. I regi av Nordisk Råd skulle de nordiske landene utføre forskning knyttet til rådets BRYT-prosjekt, som hadde mål om å bryte det kjønnsdelte arbeidsmarkedet.³⁶⁸ Det kjønnsdelte arbeidsmarkedet hadde blitt ansett som en hemsko for både likestillingen og ikke minst for likelønnen. Likevel – da de nordiske landene hadde arbeidet for å motvirke det kjønnsdelte arbeidsmarkedet i fire år, ble det konkludert med at likestillingsarbeidet heller skulle rettes mot lønns- og arbeidsforhold i tradisjonelle kvinneyrker.³⁶⁹

I 1989 ble den første fellesnordiske handlingsplanen for likestilling vedtatt av Nordisk Råd.³⁷⁰ Planen gikk ut på økt forskning, kartlegging og informasjonsdeling. De to første områdene som skulle bli vektlagt av rådet var kvinners rolle i den økonomiske utviklingen, og kvinners og menns muligheter til å kombinere familie- og arbeidsliv.³⁷¹ Ulik lønn skulle med dette undersøkes fra et nordisk perspektiv over en periode på fire år gjennom «Prosjekt lik lønn for kvinner og menn i Norden».³⁷² Med dette flyttet forskningen og prosjektet seg fra å undersøke det

³⁶⁵ Rönnblom, «Vad är problemet?», 49–50.

³⁶⁶ Katharina Tollin, *Sida vid sida* (Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2011), 115.; Hilde Danielsen og Eirinn Larsen «Likestillingslandet Norge 1990–2013», i *Norsk likestillingshistorie* (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 187.

³⁶⁷ NORD 1988:58, *Kvinnor och män i Norden* (Stockholm: Norstedts Tryckeri, 1988), 3.

³⁶⁸ Redog. Riksdagen 1987/88:4, «Nordiska rådets svenska delegations berättelse angående sin verksamhet från den trettiofjärde t.o.m. trettiofemte sessionen», 20.

³⁶⁹ St.meld. nr. 70 (1991–92), «Likestillingspolitikk for 1990-åra», 32.

³⁷⁰ RA/S-3823/E/Eb/L0283, «Uttalelser fra Rådet 1988-1992».

³⁷¹ NORD 1992:10, *Løn efter fortjeneste?* (Århus: Aka-print, 1992), 4.

³⁷² NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 55.

kjønnsdelte arbeidsmarkedet til å undersøke verdisettingen av kvinnedominert arbeid og forskjellene mellom kjønnes stillingsnivåer.³⁷³ Det nordiske samarbeidet, sammen med et økt politisk søkelys på økonomi generelt, bidro til at likelønnsproblematikken igjen kom opp til nasjonal debatt i både Norge og Sverige.

I Sverige spilte dette seg ut ved at Riksdagen vedtok sin første likestillingsplan våren 1988. I Jämställdhetsplanen ble Sveriges politiske likestillingsmål for de neste fem årene ført i pennen og lagt frem av sosialdemokrat og arbeidsmarkedsminister Ingela Thalén. Handlingsplanen for likestilling var på litt over hundre sider, og inneholdt fire overordnede områder: kvinners rolle i økonomien, likestilling på arbeidsmarkedet, i utdanning og i familien.³⁷⁴ Alle områdene var med dette knyttet opp til arbeidsmarkedspolitikk og sysselsetting, slik den svenske likestillingspolitikken hadde vært siden 1960-tallet. Kvinners svake økonomiske stilling i forhold til menn ble et av hovedområdene. Med dette ble det tydelig at likelønnsproblematikken var tilbake på politikernes sakslister.

«Även när principen om lika lön för lika arbete skall tillämpas får den ofta liten betydelse i praktiken», hevdet Thalén i Riksdagens proposisjon til handlingsplanen i 1987.³⁷⁵ Problematikken ble møtt med to overordnede mål. Det første var på et individuelt plan, og gikk ut på at lønnsforskjellene som kom på bakgrunn av kjønnsdiskriminering skulle forsvinne. Det andre målet var rettet mot strukturelle og kollektive problemer: «Den del av inkomstskillnaderna som beror på att kvinnors arbete värderas lägre än mäns arbete bör också försvinna», hevdet ministeren.³⁷⁶ Thaléns plan for gjennomføring var statistikkføring av lønn og statlige utredninger. Svaret på likelønnsproblematikken i den nyliberale svenske staten var dermed forskning og statistikk, med små og få statlige inngrep.

På slutten av 80-tallet hvilte argumentasjonen for å bedre kvinners økonomiske stilling på et selvstendighetskrav i både Norge og Sverige. I Norge var det særlig Likestillingsrådet og stortingskvinnene som kom til å øke søkelyset mot kvinners økonomiske stilling.³⁷⁷ I 1987 utga Likestillingsrådet et opplysningshefte ved navn *Lønn og kjønn* som inneholdt statistikk og informasjon om lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Her poengterte de at menn tjente mer

³⁷³ St.meld. nr. 70 (1991–92), 32.

³⁷⁴ Regeringens Prop. 1987/88:105, «om jämställdhetspolitiken inför 90-talet».

³⁷⁵ Regeringens Prop. 1987/88:105, 7.

³⁷⁶ Regeringens Prop. 1987/88:105, 20.

³⁷⁷ Edle Bugge Tenden, *Hvorledes likestilling?* (Universitetet i Oslo, 2001), 46.

enn kvinner i alle næringer, og la videre vekt på at lavlønsproblematikk var likelønnsproblematikk.³⁷⁸ Det samme året holdt rådet et høringsmøte med foredragsholdere og deltakere fra både arbeidsorganisasjoner, politiske- og andre kvinneforbund, samt forskere. I en liste fra høringsmøtet kom det frem hva Likestillingsrådet anså som problemene og løsningene for lønsproblematikken.

I det norske Likestillingsrådets øyne hadde minskningen av lønnsgapet mellom kvinner og menn stagnert. Grunnen var det kjønnsdelte arbeidsmarkedet hvor kvinnedominerte yrker var lavtlønnet. Videre understreket rådet at «Undersøkelser viser at offentlighet omkring lønnsystemer, sentrale oppgjør og faglig fotarbeid er viktig for likelønnsutviklingen».³⁷⁹ Utfordringen var at utviklingen gikk motsatt vei med mindre åpenhet og flere individuelle lønnsfastsettelse. I 1987 anså derimot ikke Likestillingsrådet at Likestillingsombudet og nemndas svake mandat var et problem. Det som derimot ble ansett som viktig var «kvinneres delaktighet i å 'holde kvinnene der de hører hjemme'»³⁸⁰

I februar 1990 gikk en tverrpolitisk gruppe med norske stortingskvinner sammen for å fremme ett felles krav. «PRIORITER KVINNER I LØNNSOPPGJØRET!»³⁸¹, sto det i pressemeldingen signert av Høyrekvinneres Landsforbund, Arbeiderpartiets kvinnebevegelse, SV's kvinnepolitiske utvalg, Senterkvinnene og Kristelig Folkepartis kvinner. I et ekko fra kvinneopprøret på 70-tallet gikk alle folkevalgte norske stortingskvinner, utenom de fra Fremskrittspartiet, sammen for å kreve en endring. Problemene knyttet til kvinners konsekvente lavere lønninger og at menn fikk individuelle frynsegoder som kvinner ikke fikk, sto sentralt. Stortingskvinnene viste med dette også at de ønsket en aktiv stat i likelønnsproblematikken. Likevel lå det største problemet med likelønnen på partene i arbeidslivet, altså de strukturelle problemene knyttet til lønningen av kvinnedominerte yrker.

«PRIORITER KVINNER I LØNNSOPPGJØRET!»

Selv om desentraliseringen av forhandlingssystemene i Norge og Sverige hadde startet på dette tidspunktet, satt fortsatt Landsorganisasjonen (LO) med klart mest makt. Sentrale forhandlinger

³⁷⁸ RA/S-3823/D/Db/L0133, «Høringsmøte om lønn og kjønn, 08.04.1987».

³⁷⁹ RA/S-3823/D/Db/L0133, «Høringsmøte om lønn og kjønn, 08.04.1987».

³⁸⁰ RA/S-3823/D/Db/L0133, «Høringsmøte om lønn og kjønn, 08.04.1987».

³⁸¹ RA/S-3823/D/Db/L0133, «Kvinner og lavlønn 6.6.90 miniseminar/pressekonf.».

satte dermed rammene for spillerommet til lokale forhandlinger.³⁸² LO i begge land anså imidlertid fortsatt likelønnsproblemene som lavtlønnsproblemer. De arbeidet med likelønn ved å forsøke å løfte alle lavtlønte arbeidere, fremfor å bedre lønningene til spesifikt kvinnedominerte yrker.³⁸³ Dette førte i all hovedsak til to problemer for likelønningen. Det ene var at forskjellen mellom lavtlønte kvinner og menn besto. Og det andre var at utdannede kvinner i kvinnedominerte yrker falt utenfor lønnsloftene.³⁸⁴ Dermed ble heller ikke gapet mellom mannsdominerte og kvinnedominerte yrker med like lang utdanning minsket.

Etter det norske tariffoppgjøret i 1990 ble det holdt et miniseminar på Stortinget i regi av Like-lønnsrådet hvor det skulle diskuteres om kvinnene hadde blitt prioritert. På programmet sto Gerd-Liv Valla som var daværende utreder for Statstjenestemannskartellet, representanter fra kvinnedominerte forbund, statsråd Solvei Sollie fra Kristelig Folkeparti og Likestillingsombud Ingse Stabel.³⁸⁵ I salen satt stortingskvinnene som hadde krevd lønnsforhøyelser for kvinnedominert arbeid. Valla som hadde tilknytninger til Arbeiderpartiet, holdt første tale.

«Det viktigste vi kan erkjenne når vi tar fatt på spørsmålet om kvinnelønn, lavlønn og likelønn er at det finnes ingen enkel løsning på problemet», talte Valla.³⁸⁶ Og hun visste hva hun snakket om. I 1977 hadde hun skrevet hovedfagsoppgave i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo med tittel *Likelønnens elendighet*.³⁸⁷ Likelønn, eller mangelen på det, var et gammelt kvinneproblem. I seminaret ble det nok en gang understreket at kvinner hadde lavere utdanning enn menn, kvinnedominerte yrker fikk lavere lønn enn mannsdominerte yrker, og flere kvinner arbeidet deltid fordi de i realiteten var dobbeltarbeidene. Og i de tilfellene hvor kvinner hadde samme utdanning og yrke som menn, tjente de likevel mindre. Hva kunne gjøres og hvem hadde ansvaret?

Til forskjell fra tidsskriftet *Kjønn og lønn* som ble utgitt kun to år tidligere hadde likelønnsdebatten flyttet seg fra å kun se på lavtlønte kvinnedominerte yrker, til å også inkludere kvinnedominert arbeid som krevde utdanning. Dette var en motsetning til LOs håndtering av problemet. I sentrum for den nye norske likelønnsdebatten i 1990 sto likevel tariffoppgjøret. Mens

³⁸² Nygren, «Individuell och jämställd lönesättning», 12.; Geir Høgsnes, «Likelønn», i *Den usynlige hånd?* (Oslo: Gyldendal, 2002), 207.

³⁸³ Lund, *Virke og profesjon*, 449.

³⁸⁴ Høgsnes, «Likelønn», 201.

³⁸⁵ RA/S-3823/D/Db/L0133, «Kvinner og lavlønn 6.6.90 miniseminar/pressekonf.».

³⁸⁶ RA/S-3823/X/Xb/L0330, «Lønnsoppgjøret 1990 – ble kvinnene prioritert?, 1990».

³⁸⁷ Gerd-Liv Valla, «Likelønnens elendighet» (Universitetet i Oslo, 1977).

staten hadde forsøkt å håndtere ulik lønn på individnivå, var det partene i arbeidslivet som hadde ansvar for å rette opp lønnsforskjellene knyttet til den lavere verdisettingen av kvinnedominert arbeid. Og det var som Stabel konstaterte fremdeles «langt fra ord til handling».³⁸⁸ Samme år foreslo Ingse Stabel med resten av likestillingsombudskontoret at det norske ombudet skulle få mulighet til å selv bringe en tariffavtale fremfor Arbeidsretten. Også denne gangen ble forslaget nedstemt.³⁸⁹

Barne- og familiedepartementet i Gro Harlem Brundtlands tredje regjering la i 1992 frem den norske handlingsplanen for likestillingspolitikk for 1990-årene. Likestilt omsorg og likelønn sto som de to viktigste sakene å løse.³⁹⁰ Dette var en kontrast fra den forrige handlingsplanen vedtatt i 1985 hvor ulikhetene i lønn ble overlatt til partene i arbeidslivet, og politikerne satte søkelyset på det kjønnsdelte arbeidsmarkedet.³⁹¹ I 1992 sto derimot verdisettingen av manns- og kvinnedominert arbeid sentralt i likelønnsproblematikken, slik som det også gjorde i Sve- rige.³⁹² Svaret på problematikken var forskning, statistikk og utredninger for å justere likestil- lingsloven, noe som kom til å strekke ut.

Til grunn for denne nye innsatsen for likelønn lå et voksende nordisk forskningssamarbeid. Det nordiske forskningsprosjektet om likelønn som var aktivt fra 1989 til 1993 ble vist til i både Stortinget og Riksdagen som viktig for kunnskapsutviklingen på feltet.³⁹³ Nordisk Råd ga ut flere bøker myntet på allmenheten, og to magasiner i året som hovedsakelig var rettet mot par- tene i arbeidslivet.³⁹⁴ Bøkene søkte å besvare hvorfor det ikke var likelønn i Norden gjennom å avkrefte myter, sammenligne landene, og se på hvilke forhold som spilte inn for kvinners lavere økonomiske stilling.³⁹⁵ Oppdragsforskningen som ble utført av statsvitere, økonomer og sosio- loger historiserte sjeldent likelønn, og var lite kritisk til politikken som hadde blitt ført. Forsk- ningen samsvarte likevel med annen likelønnsforskning i perioden og la vekt på det kollektivet problemet knyttet til likelønn, nemlig verdisettingsdiskriminering.³⁹⁶ Oppmerksomheten var rettet mot forhandlingssystemet, kollektiv lønnsdiskriminering og kjønnsdiskriminering

³⁸⁸ RA/S-3823/X/Xb/L0330, «Lønnsoppgjøret 1990 – ble kvinnene prioritert?, 1990».

³⁸⁹ Tenden, *Hvorledes likestilling?*, 39.

³⁹⁰ St.meld. nr. 70 (1991–92), 5.

³⁹¹ St.meld. nr. 69 (1984–85).

³⁹² St.meld. nr. 70 (1991–92), 32.

³⁹³ Se eksempler: St.meld. nr. 30 (1989–90), «Nordisk Samarbeid,» 30.; Riksdagens snabbprot. 1993/94:102, «6 § Jämställdhetspolitiken».

³⁹⁴ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 55.

³⁹⁵ Se eksempel: NORD 1994:18, *Från kvinnolön till likalön* (Århus: AKA-print, 1993).

³⁹⁶ Se eksempel: NORD 1993:16, *Kvinnelönns mysterier* (Århus: AKA-print, 1993).

generelt, slik det også hadde blitt i økende grad av både norske og svenske politikere. Hvordan dette ble håndtert gjennom de ulike nordiske landenes likelønnslover fikk derimot lite eller ingen plass. Ulikhetene mellom hva forskningsbasert kunnskap tilsa og statenes likelønnshåndtering rettet mot individet ble nok en gang tydelig. Generelt fikk løsninger på problematikken lite oppmerksomhet i den nordiske forskningen, men det var likevel ett tiltak for likelønn som ble vektlagt – arbeidsvurderinger.³⁹⁷ Dette var en metode som kom til å være gjenstand for debatt utover tiåret. Dette skyldtes et internasjonalt påtrykk fra ILO, men kanskje mest av alt Det europeiske fellesskap (EF).

Likelønnspolitikken tilbakekomst i norsk og svensk politikk kom i det hele særlig på bakgrunn av internasjonale impulser og påtrykk. I tillegg spilte den mye større debatten om landenes medlemskap i EF inn. EF-direktivet om likelønn var strengere enn den svenske likestillingsloven som ikke favnet om indirekte diskriminering. Likevel var det en utbredt bekymring at EF skulle senke de nordiske standardene for likestilling under debatten om svensk medlemskap i EF på starten av 1990-tallet.³⁹⁸ I Norge benyttet «Ja-siden» medlemslandenes mulighet til å ta saker opp til EF-domstolene, og EFs tidligere behandling av likelønn, som argument for innmeldelse i det europeiske fellesmarkedet. På dette tidspunktet hadde de nordiske landene blitt internasjonale eksportører av modeller for likestilling mellom kjønn, inkludert til EF, skriver historiker Knut Dørum.³⁹⁹ Hva dette innebar konkret, er noe mer usikkert. Dørum ramser opp ulike likestillingspolitiske tiltak fra nordiske land som barnehageutbygging i Sverige, interne kvoteringsregler i norske politiske partier og fars rett til foreldrepermisjon i begge land, men av hvem og hvordan disse tiltakene ble adoptert før 90-tallet kommer ikke frem.⁴⁰⁰

Også i etterkant av svensk innmeldelse i Den europeiske unionen har det vært en allmenn oppfatning at de nordiske landene har dyttet EU i retning av en progressiv likestillingspolitikk, og ikke motsatt.⁴⁰¹ Sosiolog Cathrine Holst og statsviterne Hege Skjeie og Mari Teigen tilbakeviser dette. Selv om EU-retten ved noen tilfeller «innsnevrer det likestillingspolitiske handlingsmålet», viser deres forskning at «EU har bidratt til en styrket likestillingslovgivning (...), også

³⁹⁷ NORD 1992:10, *Løn efter fortjeneste?*.

³⁹⁸ Lenita Freidenvall, «Institutionaliseringen av svensk jämställdhet,» i *Europeisering av nordisk likestillingspolitikk* (Oslo: Gyldendal Akademisk, 2019), 124.

³⁹⁹ Knut Dørum, «Perspectives on Nordic gender equality policy and Europeanisation,» i *Nordic gender equality policy in a Europeanisation perspective* (New York: Routledge, 2020), 10–11.

⁴⁰⁰ Dørum, «Perspectives on Nordic gender equality policy and Europeanisation,» 8 og 11.

⁴⁰¹ Holst, Skjeie og Teigen, «Likestillingspolitikk og europeisk integrasjon,» 12–13.

i Norden.»⁴⁰² Sistnevnte ble utvilsomt tilfellet for den skandinaviske likelønnspolitikken. Allerede i Romatraktaten som ble underskrevet ved opprettelsen av Det europeiske økonomiske fellesskapet (1957) ble retten til lik lønn for likt arbeid inkludert.⁴⁰³ I takt med internasjonale strømninger ble likevel ikke likestilling, likelønn og sosialpolitikk ansett som særlig viktig i felleskapet før 1970-tallet.

EU som nordisk oppdrager på likelønn

I 1975 hadde EU sin forløper EF vedtatt et likelønnsdirektiv hvor retten til lik lønn for arbeid av lik verdi ble lovfestet. Det var, og er fremdeles, bindene for medlemsland å oppnå formålet til et EF-direktiv, og som regel føres det derfor inn i nasjonal rett etter innlemmelse i fellesskapet.⁴⁰⁴ I første omgang var det usikkerhet knyttet til EFs likelønnsdirektiv. Tvilen omhandlet om direktivet inkluderte retten til likelønn på tvers av faggrenser, hvordan likelønn skulle håndheves med tanke på kollektivavtaler, og ikke minst hvordan det skulle bevises.⁴⁰⁵ I 1982 ble det derimot klarere.

Gjennom en EF-dom ble Storbritannias behandling av likelønn og britenes lov kjent for svak på flere områder i henhold til det europeiske direktivet. Senere skulle det vise seg at dette også ble problematisk for Sverige. I både den britiske og svenske loven hadde de nasjonale etatene vært avhengig av å stole på arbeidsvurderinger utført på den aktuelle arbeidsplassen ved en likelønnstvist. Myndighetene hadde altså ikke mulighet til å selv utføre vurderinger. På samme tid favnet hverken den svenske eller britiske loven indirekte lønnsdiskriminering.⁴⁰⁶ I tillegg hadde EF lovfestet at kollektivavtaler, og andre avtaler i privat eller offentlig virksomhet som var i strid med likebehandlingsprinsippet, kunne kjennes ugyldige.⁴⁰⁷ Og mens det i den norske arbeidsretten aldri hadde vært noen tvil om at en tariffavtale som brøt med likelønnsparagrafen kunne kjennes ugyldig, var det mer usikkert i den svenske og britiske loven. Det er likevel viktig å påpeke at den norske arbeidsretten aldri hadde dømt en tariffavtale ugyldig på bakgrunn av likelønnsparagrafen.⁴⁰⁸

⁴⁰² Holst, Skjeie og Teigen, «Likestillingspolitikk og europeisk integrasjon,» 21.

⁴⁰³ Jarrod Tudor, «Closing the Gender Pay Gap in the European union,» *North Dakota Law Review* 92, nr.2 2017: 417–419.

⁴⁰⁴ Espen D.H. Olsen, Guri Rosén og Jarle Trondal, *Hvordan virker EU?* (Oslo: Universitetsforlaget, 2020), 36.

⁴⁰⁵ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 15.

⁴⁰⁶ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 215.

⁴⁰⁷ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 216.

⁴⁰⁸ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 52.

Med en stadig økende svensk interesse for å knytte seg til EF hadde den sosialdemokratiske Ingvar Carlsson-regjeringen allerede i 1988 satt ned en kommisjon som skulle utrede Sveriges likestillingslov fra 1980. Utredningen skulle undersøke hvilken påvirkning loven hadde hatt med et særlig søkelys mot lønnsdiskrimineringsforbudet.⁴⁰⁹ Sommeren 1990 sto *Tio år med jämställdhetslagen* ferdig med forslag til lovendringer. Problemene med statens likelønnshåndtering var i kommisjonens øyne mange: JämÖ fikk inn få klager, enda færre ble tatt videre til domstolene, og ombudets mandat var for svakt i henhold til EF-rettens bestemmelser.⁴¹⁰ Med blant annet henvisninger til britenes erfaringer fra EF-domstolens behandling av likelønn, foreslo komitéen å øke JämÖs mandat og myndighet. Dette kom hverken partene i arbeidslivet eller den sosialdemokratiske regjeringen til å ta hensyn til.⁴¹¹

I 1991, samme år som svenskene søkte om medlemskap i EF, kom proposisjonen med forslag til endringer av den svenske likestillingsloven. «Den nya lagen innebär en anpassning till de bestämmelser som gäller inom den Europeiska gemenskapen», sto det i klartekst.⁴¹² Den svenske likelønnslovgivningen holdt altså ikke mål for de europeiske standardene. Likevel var proposisjonen preget av en dobbelthet fra Socialdemokraterna, illustrert ved følgende utsagn: «Våra erfarenheter på jämställdhetsområdet möts av intresse runt om i Europa och kan utgöra värdefulla bidrag i det europeiska samarbetet».⁴¹³ Hva som lå i utsagnet ble ikke forklart nærmere, men i det minste synes sitatet å antyde at Sverige så sitt snitt til å bruke likestillingspolitikken til å fremsnakke seg selv. Politikerne opptrådte dermed i samsvar med etablerte forestillinger om landet som moderne, progressivt og i forkant av utviklingen.⁴¹⁴ At det reelt sett ikke var tilfellet innen likelønnspolitikken, er interessant å notere seg. Det var også rundt denne tiden, og i takt med nyliberale tanker, at merkevarebygging av nasjoner som et politisk virkemiddel kom til å ta av både internasjonalt og i Skandinavia.⁴¹⁵ I Sverige var det nettopp likestilling som skulle bli den viktigste komponenten i fremstillingen av landet, riktig nok uten å inkludere likelønn.⁴¹⁶

⁴⁰⁹ SOU 1990:41, *Tio år med jämställdhetslagen* (Göteborg: Civildepartementet), 17 og 22.

⁴¹⁰ SOU 1990:41, *Tio år med jämställdhetslagen*, 128.

⁴¹¹ SOU 1990:41, *Tio år med jämställdhetslagen*, 305.

⁴¹² Regeringens prop. 1990/91:113, «om en ny jämställdhetslag» 4.

⁴¹³ Regeringens prop. 1990/91:113, 10.

⁴¹⁴ Angell og Larsen, «Introduction: Reimagining the Nordic pasts,» 593.

⁴¹⁵ Angell og Larsen, «Introduction: Reimagining the Nordic pasts,» 591.

⁴¹⁶ Jezierska og Towns, «Variations on shared themes,» 48–50.

«Den nya jämställdhetslagen (1991:433)» ble vedtatt og trådte i kraft i 1992. Loven var fortsatt kjønnsnøytral, men tok «siktat till att förbättra främst kvinnornas villkor», tilsvarende det den norske lovgivningen hadde gjort siden 1979.⁴¹⁷ Likevel var det først og fremst på området indirekte diskriminering at svenskene så til Norge.⁴¹⁸ I 1991 ble indirekte lønnsdiskriminering forbudt ved svensk lov i tråd med europeisk lovgiving, hele 13 år senere enn Norge. Aktivt arbeid for likestilling kunne fremdeles forhandles bort gjennom kollektivavtaler, en ordning som altså overlevde lovendringene i 1991. Med dette hadde fortsatt partene i arbeidslivet betydelig mer makt enn JämÖ da det kom til likelønn, og Sverige var fortsatt ikke à jour med EF. Riksdagesrepresentant for Moderaterna Charlotte Cederschiöld beskrev det som at «Även om vi inte är helt nöjda med att facketts suveränitet bibehålls i mycket, får vi dock en tvingande lagstiftning i lönefrågan tack vare EG».⁴¹⁹

Ifølge utredningen *Tio år med jämställdhetslagen* fra 1990 hadde forskjellen mellom svenske kvinners og menns lønninger økt det siste tiåret.⁴²⁰ Dette urovekkende funnet, sammen med behovet for flere tilpasninger til EF, førte til at utredningsarbeidet om oppfølgingen av den svenske loven ble videreført. Nok en utredning, *Löneskillnadsutredningen*, sto ferdig allerede i 1993.⁴²¹ Nesten samtidig skulle også den sosialdemokratiske Carlsson-regjeringen bli byttet ut med en borgerlig regjeringskoalisjon ledet av Carl Bildt fra Moderaterna. Dette kom til å få store konsekvenser for likelønnsbehandlingen.

Som i 1979 var det en borgerlig regjeringskoalisjons som skulle ta svensk likelønnslovgivning til det neste nivået. I februar 1994 la Bildt frem proposisjonen med endringsforslag til den nye jämställdhetslagen. Særlig ett av forslagene vekket stor oppsikt – JämÖ skulle få oversyn og kontroll over hele arbeidsmarkedet, slik EU-reglene krevde.⁴²² Fra loven trådte i kraft samme sommer kunne JämÖ kontrollere at kollektivavtalene med handlingsplaner for likestilling holdt mål etter lovens krav, samt føre saker i Arbeidsretten.⁴²³ Videre ble arbeidsgivere pålagt å årlig utføre lønnskartlegginger. Sosialdemokratiets hensyn til partene i arbeidslivet forsvant i møte med EU-rettens krav. Forskyvningen av makt og ansvar fra arbeidslivspartene til staten kan i så måte ses som et større brudd med svensk likelønnstradisjon enn at likelønn ble ført inn i

⁴¹⁷ Regeringens prop. 1990/91:113, 63.

⁴¹⁸ Regeringens prop. 1990/91:113, 79.

⁴¹⁹ Riksdagens snabbprot. 1990/91:116, «6 § Ny jämställdhetslag, m.m.».

⁴²⁰ SOU 1990:41, *Tio år med jämställdhetslagen*, 118.

⁴²¹ SOU 1993:7, *Löneskillnader och lönediskriminering*.

⁴²² Regeringens prop. 1993/94:147, «Jämställdhetspolitiken: Delat makt – delat ansvar,» 56–57.

⁴²³ Regeringens prop. 1993/94:147, 3.

nasjonal rett tidlig på 1980-tallet. Samtidig er det interessant å merke seg at staten tok mer ansvar for likestilling- og likelønn, mens den ellers ble stadig demontert til det mindre i det nyliberale skiftet.

Heller ikke denne loven passerte uten kritikk. Partene i arbeidslivet var sterkt uenig i JämÖ sitt økte mandat, men også JämÖ selv var ikke helt fornøyd.⁴²⁴ Regjeringen balanserte nemlig på en knivsegg hvor resultatet ble at de hverken videreførte den tradisjonelle svenske likelønns-håndteringen, eller oppfylte EU-rettens krav. Partene i arbeidslivet skulle fritt få fastsette svenske lønninger, og det var igjennom kollektivavtalene at arbeidsplassenes handlingsplaner og lønnskartlegginger skulle utformes.⁴²⁵ JämÖ hadde riktig nok fått innsyn i hva handlingsplanene inneholdt og hvordan lønnskartleggingen ble utført, men utfallet av lønnskartleggingen bar hverken med seg forpliktelser eller krav til endringer. I tillegg var det kun arbeidstakere med samme arbeidsgiver som kunne sammenlignes i en likelønnstvist. JämÖ var på sin side mest misfornøyd med reglen om bevisførsel av likelønnsaker. Ifølge EU-domstolen skulle man anta at ulik lønn mellom kjønn kom av lønnsdiskriminering, om ikke det motsatte ble bevist. Slik var det ikke i hverken Norge eller Sverige.⁴²⁶

I Norge skulle også debatten om EU-medlemskap inkludere en likelønnsdebatt. Likestillingsplanen som hadde blitt lagt frem i 1992 satte likelønn som en av de to høyest prioriterte sakene. Likelønn ble med dette debattert i Stortinget samme år og i 1993, men uten resultater i form av faktiske tiltak eller med henvisninger til EF.⁴²⁷ Dette endret seg høsten 1994 da folkeavstemningen om EU-medlemskap nærmet seg med stormskritt og debatten spisset seg til.

«Vi vil innarbeide EUs regler om likelønn for kvinner, som er strengere enn den norske», sa arbeiderpartipolitiker, uttalt «ja-mann» og Nærings- og energiminister Jens Stoltenberg under trontaledebatten i oktober 1994.⁴²⁸ Partifelle og Barne- og familieminister Grete Berget hevdet under samme debatt at «For meg er et ja til EU et radikalt ja – også sett med kvinneøyne».⁴²⁹ Også det norske Likestillingsombudet hadde hevdet at et EU-medlemskap kunne være gunstig for norske kvinner som var ansatt i kvinnedominert arbeid. Dette var fordi man kunne anke en

⁴²⁴ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 249.

⁴²⁵ Regeringens prop. 1993/94:147, 37.

⁴²⁶ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 249.

⁴²⁷ St.meld. nr. 70 (1991–92); S.tid. (1992–93), «11. mai – Likestillingspolitikk for 1990-åra,» 3641–3680.

⁴²⁸ S.tid. (1994–95), «12.okt – Trontaledebatt,» 175.

⁴²⁹ S.tid. (1994–95), «12.okt – Trontaledebatt,» 194.

likelønnstvist til EU-domstolene som hadde vist seg mer villige til å sammenligne yrker på tvers av fagfelt enn det den norske rettsinstansen hadde gjort.⁴³⁰

Arbeiderpartipolitiker og en klar tilhenger til nei-siden, Jon Olav Alstad, stilte Grete Berget og Likestillingsombudet til veggs for sine påstander under en spørretime i Stortinget. Kun en måned før folkeavstemningen poengterte Alstad at Likestillingsombudet hadde hevdet at den norske likelønnsloven «ikke er i utakt med EUs regelverk». Videre vektla han at EØS-avtalen medførte at EU-direktivet om likelønn uansett var bindende, og at nordmenn kunne anke til EFTA-domstolene.⁴³¹ Berget sto på sitt og hevdet at et EU-medlemskap ville føre til større drahjelp på likelønnsfronten.

Med et knapt nei i folkeavstemningen ble Norge stående på utsiden av den Europeiske Unionen sammen med Island, mens Finland og Sverige fra 1995 ble fullverdige medlemmer. Likestillingsombudet som hadde hevdet at den norske loven var like sterk som EUs likelønnsdirektiv hadde tatt feil. I 1995 måtte også Norge endre likestillingsloven fordi «Gjennom EØS-avtalen er Norge bunde av EU-direktiva om likelønn», slik det ble formulert i en odelstingsproposisjon.⁴³² Med EØS-avtalen fikk Norges valg om å stå på utsiden av EU i realiteten liten betydning for likelønnsbehandlingen. Men, mens Sverige kunne få en innvirkning på den videre EU-håndteringen av likelønn, sto Norge uten påvirkningsmakt på fremtidige bestemmelser.

Før innlemmelsen av EUs likelønnsbehandling hadde hverken den norske eller svenske likestillingsloven inneholdt bestemmelser om bevisbyrde. Fra 1995 ble det pålagt at arbeidsgiver måtte «sannsynliggjøre at dette ikke skyldes arbeidstakerens kjønn».⁴³³ Altså om en mann og en kvinne med likt arbeid på samme arbeidsted hadde ulik lønn, skulle arbeidsgiver anta at lønnsforskjellene skyldtes arbeidstakers kjønn, om ikke hen kunne vise til en annen begrunnelse.⁴³⁴ Målet var at bevisregelen skulle føre til at man kunne oppdage og rette opp forskjellsbehandling i lønn lokalt på arbeidsplassen. Denne bestemmelsen var dermed et forsøk på å sikre at ikke kjønnsdiskriminering fikk spille seg ut i den mer individualiserte lønnsfastsettelsen. Likevel var også dette vedtaket rettet mot individet.

⁴³⁰ S.tid. (1994–95), «26. okt – Spørretime,» 539.

⁴³¹ S.tid. (1994–95), «26. okt – Spørretime,» 539.

⁴³² Ot.prp. nr. 29 (1994–95), «Om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. 45 om likestilling mellom kjønnene,» 12.

⁴³³ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 55.

⁴³⁴ Ot.prp. nr. 29 (1994–95), 10–12.

I 1995 la SV-representantene Kristin Halvorsen, Eva Heir og Kjellbjørg Lunde frem et stortingsforslag med en rekke tiltak for å oppnå lik lønn for arbeid av lik verdi. De ønsket blant annet å utvide klagenemndas mandatområde til å også favne tariffavtaler.⁴³⁵ Bakgrunnen for forslaget var at «Grete Berget mente vi måtte melde oss inn i EU for å få drahjelp fra EU i likelønsspørsmålet. (...) De trenger ikke dra helt til Brussel for å få den!».⁴³⁶ Debatten som fulgte var amper, og det hele ble i grunn godt oppsummert av SV-politiker Jorunn Hageler: «Likelønnsdebatten arter seg omtrent på samme måte som miljødebatten gjorde for noen år siden. (...) Alle er for – men hvor dypt stikker det egentlig?». ⁴³⁷ Forslaget ble avvist med stor margin. I realiteten hadde allerede Norge vært avhengig av EU og Brussel for innstramminger av likelønnslovgivningen som til da hadde stått uendret i 16 år.

Svensk likestillingslovgivning strengere enn den norske

I 1995, og etter tilpasningene til EU, var den svenske likestillingslovgivningen blitt strengere enn den norske. Forskjellene lå i at Sverige hadde regler om aktivt arbeid for likestilling på arbeidsplasser, samtidig som det svenske likestillingsombudet kunne føre saker for arbeidsretten. Dette var to elementer den norske loven manglet. Lovgivningene i begge land hadde til felles at de var myntet på individer og ikke yrkesgrupper. Dette var også realiteten for EUs-lovgivning. Likelønn var altså ikke løst, selv etter EUs innstramminger.

Hvis man ekskluderte kvinner som arbeidet deltid, tjente svenske kvinner rundt 16 prosent mindre enn menn i 1995, mens det i Norge var 20 prosent forskjell.⁴³⁸ Dette gapet hadde stått bortimot stille i 15 år. Likelønnsproblemet ble på dette tidspunktet ansett som tredelt, og begrepene verdisettingsdiskriminering, direkte diskriminering og stillingsdiskriminering hadde fått fotfeste i både norsk og svensk politikk og forskning.⁴³⁹ Direkte diskriminering og stillingsdiskriminering på bakgrunn av kjønn var knyttet til individet og var ulovlig i begge land, men hadde vist seg vanskelig å bevise. Det største problemet var fortsatt de strukturelle problemene knyttet til verdisettingen av kvinnedominerte yrker. Utover tiåret ble det derfor stadig debattert

⁴³⁵ S.tid. (1994–95), «Forslag fra repr. Halvorsen, Heir og Lunde om tilt. For å oppnå lik lønn for arbeid av lik verdi,» 3712.

⁴³⁶ S.tid. (1994–95), «Forslag fra repr. Halvorsen, Heir og Lunde om tilt. For å oppnå lik lønn for arbeid av lik verdi,» 3720.

⁴³⁷ S.tid. (1994–95), «Forslag fra repr. Halvorsen, Heir og Lunde om tilt. For å oppnå lik lønn for arbeid av lik verdi,» 3709.

⁴³⁸ SOU 2015:50, *Hela lönen, hela tiden*, 58.; NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 32.

⁴³⁹ Høgnes, «Likelønn,» 193–195.; SOU 1997:136, *Kvinnors och mäns löner - varför så olika?* (Stockholm: Socialdepartementet).

og forsket på om arbeidsvurderinger var tiltaket som kom til å løse både bevisproblematikken og verdisettingsdiskriminering.

På slutten av 1990- og starten av 2000-tallet ble likelønn ansett og debattert som et samfunnsøkonomisk hensyn, som igjen var nødvendig for et velfungerende arbeidsmarked.⁴⁴⁰ Politikerne valgte å fortsette med en juridisk håndtering av problemet, og spørsmålet var om systematiske arbeidsvurderinger av yrker kunne inkluderes i denne håndteringen. Tanken var at man ved å benytte seg av dette tiltaket kunne sette ulikt arbeid i poengsystemer. Dermed kunne både statlige etater og arbeidsorganisasjoner sammenligne stillinger på samme arbeidsplass. I tillegg var håpet at tiltaket ville gjøre det mulig å sammenligne yrker på tvers av fag, og ikke minst ha en felles forståelse av ulikt arbeid sin verdi.⁴⁴¹ Arbeidsvurderinger ville samtidig offentliggjøre lønnsforskjellene, noe forskning hadde fremhevet som viktig.

Arbeidsvurderinger som tiltak for likelønn var ikke noe nytt – allerede da ILO vedtok likelønnskonvensjonen i 1951 var tiltaket blitt fremmet for å vurdere verdien av arbeid.⁴⁴² På 1990-tallet fikk arbeidsvurderinger en ny vår. Dette kom særlig av at internasjonale organisasjoner, som både Norge og Sverige hadde forpliktet seg til, satte økt søkelys på tiltaket. I 1990 hadde ILOs ekspertkomité på likelønn nok en gang påpekt at arbeidsvurderinger var et gunstig middel som kunne benyttes for å oppfylle ILO-konvensjon nummer 100s krav om likelønn.⁴⁴³ Dette var også i tråd med anbefalinger gitt både i forbindelse med FNs kvinnekonvensjon, og Europarådets sosialpakt fra samme periode.⁴⁴⁴ I både Norge og Sverige hadde landsorganisasjonene utviklet systemer for arbeidsvurderinger. Skal en forstå dette påtrykket, må en ta med at like lønnsproblematikken selvsagt ikke var løst. I tillegg var dette en metode som kunne benyttes for å sikre at individuelle lønnssetninger ikke var kjønnsdiskriminerende etter desentraliseringen av den norske og svenske forhandlingsmodellen.⁴⁴⁵ Viktigst av alt var likevel at det i både norsk og svensk rett hadde vist seg nesten umulig å sammenligne lønningene i ulike yrker. Ifølge EU-retten holdt ikke dette mål. EU-domstolene hadde påpekt at det skulle være mulig å sammenligne yrker på tvers av arbeidsplasser. Dette var ikke gjort hverken i Norge eller i Sverige.

⁴⁴⁰ Tiden, «Hvorledes Likestilling?», 47.

⁴⁴¹ NOU 1995:15, *Et apparat for likestilling*, 21.

⁴⁴² International Labour Organization, «International labor conference – Thirty-fourth session,» 362.

⁴⁴³ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 64.

⁴⁴⁴ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 67.

⁴⁴⁵ Blomberg, *Det går an*, 156.

Mens JämÖ i Sverige allerede etter lovendringene i 1994 benyttet arbeidsvurderinger som et likelønnstiltak, brukte Norge hele 1990-tallet på å vurdere noe lignende. I Sverige var det takket være ombudsmann Lena Svenaeus at arbeidsvurderinger ble tatt i bruk.⁴⁴⁶ På bakgrunn av Svenaeus sitt engasjement for likelønn, samt usikkerhet i den svenske arbeidsdomstolen om hvordan EU-domstolens likelønnshåndtering skulle tolkes, ble arbeidsvurderingene først en stor suksess.⁴⁴⁷ Fra 1994 til 1999 tok Svenaeus seks saker om lønnsdiskriminering videre til arbeidsdomstolen hvor hun benyttet arbeidsvurderinger for å bevise kjønnsdiskriminering i lønningene. JämÖ vant for første gang en likelønnsvist i den svenske arbeidsrettsdomstolen i 1995.⁴⁴⁸

Den svenske tvisten fra 1995 var mellom to økonomer i samme kommune, og håpet var at arbeidsvurderinger i lengden også skulle kunne benyttes for å sammenligne to yrker fra ulike fagfelt.⁴⁴⁹ I Norge var sammenligning på tvers av yrkesgrupper kontroversielt, og særlig problematisk for Finansdepartementet. I 1992 poengterte departementet at en lovfesting av arbeidsvurderinger kunne hindre oppstart av nye bedrifter, føre til stivhet i lønnsdannelsen, svekke offentlige budsjetter, samt ha en negativ virkning på privat sektor og sysselsetting. I både 1993 og 1995 hadde to separate referansegrupper nedsatt av den norske regjeringen foreslått at det skulle bli tillat å sammenligne lønn på tvers av yrkesgrenser.⁴⁵⁰ Prosessen skulle imidlertid vise seg å dra ut. I 1997 ble en omfattende utredning med navn *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn* publisert etter oppdrag fra Barne- og familiedepartementet.

I utredningen så Norge for første gang til Sverige for inspirasjon på likelønnsfronten. Det svenske JämÖs bruk av arbeidsvurderinger som tiltak for å vurdere innklagede lønnsforskjeller ble fremhevet som viktige erfaringer for Norge.⁴⁵¹ Svenskene selv så det med andre briller. I den svenske utredningen *Kvinnors och mäns löner - varför så olika?* fra 1997 ble det påpekt at Sveriges erfaringer med arbeidsvurderinger som tiltak for likelønn var få, ufullstendige og fortsatt i utarbeidelse.⁴⁵² Selv om ombudsmannen Lena Svenaeus hadde benyttet virkemiddelet i Arbeidsdomstolen førte det kun frem i én sak. Arbeidsdomstolen var nemlig negative til at arbeidsvurderinger skulle utrangere kollektivavtalene som det normgivende i verdisetningen av

⁴⁴⁶ Blomberg, *Det går an*, 158.

⁴⁴⁷ Blomberg, *Det går an*, 157.

⁴⁴⁸ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 298–292.

⁴⁴⁹ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 290.

⁴⁵⁰ Skjeie og Teigen, *Menn imellom*, 152.

⁴⁵¹ NOU 1997:10, *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*, 88-91.

⁴⁵² SOU 1997:136, *Kvinnors och mäns löner - varför så olika?*, 214.

arbeid.⁴⁵³ I etterkant av JämÖs første seier i likelønnstvisten i 1995, ble det tydelig at kollektivavtalene fortsatt skulle sette de svenske lønnsatsene, selvsagt med forbehold om at de var kjønnsnøytrale. I 1999 hevdet Svenaeus at dette var en krenkelse av kvinners menneskerettigheter og at «(...) i Sverige döljs denna kränkningen under en jämställdhetsetikett och upprätthålls av föreställningen att den svenska modellen med kollektivavtal utesluter könsdiskriminering».⁴⁵⁴

Både nasjonalt og internasjonalt var det stadige forsøk på å skape et perfekt og altomfattende arbeidsvurderingssystem. Likevel ble resultatet magert. Arbeidsvurderinger fikk aldri ordentlig gjennomslag hverken i Norge eller i Sverige. Sosiologen Cathrine Holst hevder dette var fordi tiltaket ikke passet inn i den norske lønnsmodellen hvor partene skulle sette lønningene. Dette samsvarer i så måte med den svenske arbeidsrettens uttalelser på slutten av 1990-tallet. Etter 2000 ble det også argumentert for at tiltaket hadde lav effekt.⁴⁵⁵ I både Norge og Sverige kom politikerne derfor til å kun lovfeste tvetydige modeller for arbeidsvurderinger, med uklare teknikaliteter.⁴⁵⁶

Lovendringer og -justeringer som ny likelønnspolitisk norm

Lovendringer og -justeringer hadde ved starten av det nye årtusenet blitt normen for likelønns-håndtering i både Norge og Sverige. Samtidig valgte også EU den juridiske veien. De norske og svenske likestillingslovene ble finjustert på nytt tidlig på 2000-tallet. Også denne gangen var det EU som ble de progressive. I 2000 og 2002 kom henholdsvis Sverige og Norge til å innføre hver sine bestemmelser om bevisregler etter nok et EU-direktiv som kom i 1997. Direktivet påla alle arbeidsgivere å bevise for domstolene, eller andre instanser av relevans, at de ikke brøt med EUs likebehandlingsprinsipp, som inkluderte likelønn.⁴⁵⁷ Ifølge retts sosiolog og tidligere ombudsmann Lena Svenaeus var også den svenske likestillingsloven fra 2000 et stort brudd med svensk tradisjon. Dette kom av at Göran Persson-regjeringen for alvor lot EU-retten sette normene for den svenske lovgivingen av likelønn.⁴⁵⁸ I lovens forarbeid ble kollektivavtaler og partene i arbeidslivet nesten ikke vist til.

⁴⁵³ Blomberg, *Det går an*, 158.

⁴⁵⁴ Blomberg, *Det går an*, 158.

⁴⁵⁵ Cathrine Holst, «Frir forhandlinger og 'likelønns elendighet',» i *Ulik likestilling i arbeidslivet* (Oslo: Gyldendal, 2016), 71.

⁴⁵⁶ Regjeringens prop. 1999/2000:143, «Ändringar i jämställdhetslagen m.m.»; Ot.prp. nr. 77 (2000–2001), «Om lov om endringer i likestillingsloven mv.».

⁴⁵⁷ Freidenvall, «Institutionaliseringen av svensk jämställdhet,» 135.

⁴⁵⁸ Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 239–241.

I Norge var retorikken i henhold til likelønn fortsatt i tråd med den norske tradisjonen for like-lønnshåndtering.⁴⁵⁹ I så måte ble Norges og Sveriges likelønnshåndtering skilt ved Brussel, i det minste på papiret. Den svenske lovendringen med virkning fra 2001 så ut til å bli revolusjonerende i svensk likelønnshistorie. Ikke bare innførte Göran Persson-regjeringen bevisreglene fra EU-direktivet. I tillegg ble diskrimineringsforbudet mot ulik lønn for første gang ført i pen- nen uten henvisninger til kollektivavtalers verdivurdering av arbeid.⁴⁶⁰

Fra 2001 var det for alvor EU-retten som satte normene for den svenske lovgivingen av like-lønn.⁴⁶¹ Men som vanlig når det kom til likelønn, var det ikke så enkelt. Proposisjonen hadde ingen forklaring eller nærmere bestemmelser om hvordan dette skulle utføres i praksis. Lov- teksten var klar, men forarbeidet usikkert. Svenaeus har derfor hevdet at resultatet i praksis ble at likelønnssaker som ble tatt opp i arbeidsdomstolen ble behandlet slik de alltid hadde blitt – med klare henvisninger til kollektivavtaler og partene i arbeidslivet.⁴⁶² Men EU-reglene var selvsagt også av betydning.

I 2002 kom Norge for alvor til å innrette seg etter EUs likelønnsbestemmelser, slik Sverige hadde gjort i 1994. I den norske proposisjonen om lovendringer av likelønnsparagrafen fra 2001 sto det nok en gang at «Både kommunal, statlig og privat sektor viser altså det samme mønste- ret: Menn har i gjennomsnitt høyere lønn enn kvinner».⁴⁶³ Utover EUs regler om bevisførsel inkluderte også den norske lovendringen at arbeidsgivere ble pliktet til å arbeide for likestilling – en bestemmelse som også ble innlemmet på bakgrunn av EØS-avtalen. Videre fikk den norske klagenemnda for likestilling uttalerett over tariffavtalene i arbeidsretten. Likevel fikk ikke det norske ombudet eller nemnda mulighet til å bringe inn likelønnssaker for arbeidsretten, slik svenskene hadde gjort siden 1994.

Den største endringen med Norges likelønnsparagraf i 2002 var at lik lønn for arbeid av samme verdi gjaldt «uavhengig av om arbeidene tilhører ulike fag eller om lønnen reguleres i ulike tariffavtaler».⁴⁶⁴ Dette betød at man i Norge fra 2002 kunne sammenligne yrker på tvers av

⁴⁵⁹ Holst, «Frir forhandlinger og 'likelønns elendighet',» 70–71.

⁴⁶⁰ Regeringens prop. 1999/2000:143, 1.

⁴⁶¹ Se eksempel: Regeringens prop. 1999/2000:143, 36.

⁴⁶² Svenaeus, *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män*, 306.

⁴⁶³ Ot.prp. nr. 77 (2000–2001), 51.

⁴⁶⁴ Forhandlinger Ot. (2001–2002), «Em. 18. april – Votering,» 201.

fagfelt og tariffavtaler, så lenge arbeidstakerne var under samme arbeidsgiver.⁴⁶⁵ Med disse innlemmelsene var det nok en gang lite som skilte den norske og svenske likelønnslovgivningen. Utfordringen for både Norge og Sverige var at det gamle likelønnsproblemet om hva lik verdi betydde besto. Arbeidsvurderinger som tiltak for å objektivt vurdere verdien av et arbeid hadde ikke ført frem, og det var derfor ikke konsensus om hvilke premisser sammenligningen av ulike yrker skulle gjøres ut fra.

Felles for Norge og Sverige var også at lovfesting av likelønn var og forble myntet på individer, og eventuelle dommer i arbeidsretten ville derfor ikke ha innvirkning på andre enn personen som klagde saken inn.⁴⁶⁶ Dette var i samsvar med hvordan likelønn ble håndtert da lovene først kom i 1979 og 1980, og det var også slik EU la opp sin lovgivning. Årsaken til denne begrensningen kom av partene i arbeidslivet sin rett til forhandlingsfrihet og fastsetting av lønninger. Om en hel yrkesgruppe skulle justeres opp i lønn, måtte dette fortsatt skje avtaleveien. På samme tid forble det vanskelig å bevise at individuelle lønnsforskjeller mellom likeverdig arbeid kom på bakgrunn av arbeidstakers kjønn. Lokale og individuelle lønnsavtaler gjorde det hele enda mer komplisert. «Om en arbetstagare utför sitt arbete på ett skickligare sätt än en annan kan detta givetvis vara en fullgod förklaring till en högre lön», ble det konstatert i den svenske proposisjonen fra 2000.⁴⁶⁷ Selv med en rekke justeringer av likestillingslovene og likelønnsbestemmelsen endret lønnsforskjellene mellom kvinner og menn seg lite, og de gamle problemene ved å prøve likelønnsaker i rettssystemet besto.

Konklusjon

Fra 1980 og frem til 2000-tallet var det særlig to ting som viste seg å være gjeldende for både den norske og den svenske likelønnspolitikken. Det første som ble tydelig var at likelønn var en tematikk som viste seg som stadig mer komplisert å håndtere. Det andre var at de to nordiske landene var avhengige av internasjonale impulser og krav for at statene skulle påta seg mer ansvar for likelønnsproblematikken. Etter at de to landene hadde ført likelønn inn i nasjonal rett på slutten av 1970-tallet, kom likelønn til å havne i limbo mellom partene i arbeidslivet og staten. Mens både den norske og den svenske staten tok stadig mer ansvar for individets rett til likelønn de neste to tiårene, var likelønningen på makronivå opp til partene i arbeidslivet å

⁴⁶⁵ Ot.prp. nr. 77 (2000–2001), 62.

⁴⁶⁶ Ot.prp. nr. 77 (2000–2001), 59.

⁴⁶⁷ Regeringens prop. 1999/2000:143, 73.

håndtere. Bevisproblematikk, strukturell verdidiskriminering, forhandlingsfrihet og desentralisering av avtaler mellom partene i arbeidslivet var problemer politikerne stadig skulle stå ovenfor.

I all hovedsak viste dette hvor komplisert likelønnsproblematikken var – hverken en sterk sosialdemokratisk stat eller en mer nyliberal stat fikk bukt med ulike lønninger. Det som derimot ble tydelig, var at det i all hovedsak var gjennom lovverket og forskningsbasert kunnskap at likelønn skulle bli håndtert videre. Dette ble også gjeldende for stillingsdiskrimineringen som kom til å bli forsøkt løst med kvoteringsregler for børsnoterte selskaper utover 2000.⁴⁶⁸

Etter Sveriges EU-medlemskap og den norske undertegnelsen av EØS-avtalen ble det også klart at de skandinaviske landene ikke holdt europeisk standard om likelønnsbestemmelser. Den norske stat sin likelønnshåndtering hadde vært strengere enn den svenske igjennom hele 1980-tallet, men i 1994 skulle dette snu. Norge fulgte riktig nok etter åtte år senere, i 2002, da også Norge rettet seg inn etter EUs krav. Til tross for at EUs likelønnshåndtering både var strammere og åpnet for sammenligning på tvers av yrker, var også disse bestemmelsene rettet mot individet. Dermed ville både en norsk, svensk samt europeisk likelønnsdom kun ha konsekvenser for parten som klagde inn saken, og ikke en hel yrkesgruppe. Det skulle også vise seg at heller ikke EU klarte å få bukt med bevisproblematikken, som ble stadig mer presserende med nedbyggingen av forhandlingssystemet. Selvsagt var likevel det største problemet knyttet til likelønn i både Norge og Sverige at den største delen av lønnsforskjellene kom på bakgrunn av verdsettelsesdiskriminering – altså at de kvinnedominerte yrkene ble lønnet lavere enn de mannsdominerte. Dette var en problematikk som politikerne både før og etter det nyliberale skiftet nødig ønsket å røre ved, og som partene i arbeidslivet aldri hadde maktet å løse. EUs rolle som like lønnspolitisk oppdrager evnet ikke å endre dette, tross krav om statlig innsyn i tariffavtaler og krav om aktivt arbeid for likelønn på arbeidsplassene.

⁴⁶⁸ Danielsen og Larsen, «Likestillingslandet Norge 1990–2013», 211–213.

Kapittel 5: Konklusjon – Likelønnspolitikk fra ILO til EU

Likelønn har vært et område i norsk og svensk likestillingspolitikk som i svært liten grad har blitt forsøkt merkevarebygget. Dette står i kontrast til andre deler av de to landenes likestillingspolitikk, som gunstige permisjonsordninger som gjør at både kvinner og menn kan forene familieliv med betalt arbeid, kvoteringsregler som sikrer at kvinner utgjør minimum 40 prosent av bedriftsstyrer i privat næringsliv, og forbud mot kjøp av seksuelle tjenester. Disse politikk-områdene har blitt sett av andre – og derav også promotert av nordiske land – som en tilhørende del av den nordiske likestillingsmodellen. Spesielt har Sverige brukt likestillingskortet for å understreke sin egen identitet, og derav også det internasjonale bildet av landet som progressivt.⁴⁶⁹ Norge har på den andre siden hatt en mer forsiktig, men opportunistisk holdning – landet mobiliserer med andre ord når det anses som opportunt og til fordel for Norge.⁴⁷⁰ Så hvorfor har ikke likelønn vært inkludert i dette?

Denne oppgaven, som har sammenlignet den norske og svenske politiske diskusjonen og håndteringen av likelønn fra 1950 til 2002, viser langt på vei at likelønsspørsmålet kom opp som følge av et internasjonalt påtrykk. På tross av at hverken Norge eller Sverige var det en kan kalle krigførende nasjoner under andre verdenskrig, sto kvinners innsats under krigen sentralt i kvinneaktivistenes likelønnsargumentasjon. Både norske og svenske kvinneaktivister argumenterte for å fjerne de kjønnsespesifikke lønnsatsene som på dette tidspunktet var normen for lønnsdannelse i begge lands private næringsliv. Likevel var det ikke takket være kvinneaktivistene at kvinnesatsen skulle komme til å forsvinne. Diskusjonen skjød for alvor fart etter at Den internasjonale arbeidsorganisasjonens (ILO) konvensjon nr. 100 om likelønn ble vedtatt i 1951. Konvensjonen ble arbeidet frem av en internasjonal kvinnelobby, og vedtatt på bakgrunn av de storpolitiske spenningene etter andre verdenskrig. Av de to landene var det den norske staten som ratifiserte først. Dette skyltes i stor grad industriforskjeller og derav ulik maktfordeling innad i de to trepartssystemene, noe som videre spilte seg ut gjennom at Sveriges Landsorganisation (LO) var imot en ratifisering, mens norsk LO var for. Norges ratifisering av likelønnskonvensjonen i 1959 førte til at svenske politikere så og viste til Norge i Riksdagesdebattene.

På tross av de to landenes ulike utgangspunkt ble det store likheter mellom den norske og den svenske statlige håndteringen av likelønn på 1960-tallet. Da Sverige til slutt ratifiserte ILO-

⁴⁶⁹ Jeziarska og Towns, «Variations on shared themes,» 41.

⁴⁷⁰ Skjelsbæk, Larsen, Moss og Tryggestad, «Dempet statsfeminisme?,» 31–32.

konvensjonen om likelønn i 1962, delvis som følge av at Norge hadde gjort det tre år tidligere, ble det tydelig at ingen av landene kom til å føre kravet om lik lønn for arbeid av lik verdi inn i nasjonal rett. Dette medførte at staten heller ikke ble pliktig til å agere ved brudd på likelønnskravet. De som derimot ble ansvarlige for problematikken i begge land var partene i arbeidslivet. I Sverige som i Norge kom likelønnsavtalene mellom partene til å inneha merknader og unntak som medførte at kvinner forble lønnstaperne, også i det nye lønssystemet. Den største forskjellen mellom de to statenes håndteringer ble opprettelsen av det norske Likelønnsrådet.

I 1969, da kjønnsroller for første gang ble diskutert på et fellesnordisk utdanningsmøte, etter invitasjon av Sveriges daværende utdanningsminister Olof Palme, hadde alle de fem nordiske landene ratifisert likelønnskonvensjonen. Ratifiseringen hadde også gjort landene pliktige til å aktivt arbeide for å utjevne lønnsgapet mellom kvinner og menn, og et begynnende statsfeministisk apparat med opphav i likelønn var med dette allerede på plass. Apparatenes utforming og organisering varierte derimot, og kanskje særlig mellom Norge og Sverige. Mens det svenske apparatet var knyttet til arbeidsmarkedspolitik og lagt under det allerede eksisterende Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), var det norske svaret et selvstendig statlig råd rettet mot informasjon om utdanning for kvinner, og internasjonalt samarbeid. Det norske Likestillingsrådet ble i så måte et tydeligere og mer eksplisitt svar på ILOs krav om aktivt likelønnsarbeid. Selv med svært svakt mandat til å utføre politikk, og et fullstendig fraværende mandat i henhold til å endre tariffavtaler, skulle likevel det norske rådet undersøke om likelønnsprinsippet ble praktisert. Ved første øyekast så dermed den svenske statens håndtering av likelønn på 1960-tallet glissen ut ved siden av den norske, men i realiteten og med Likelønnsrådets svake myndighet var forskjellene i grunn mindre.

I begge land kom det til å være tydelig kontinuitet fra startskuddet på de nasjonale løsningene etter ratifiseringen og de nye likestillingsapparatene som fikk fotfeste tidlig på 1970-tallet. I takt med impulser fra nyfeminismen ble Norges Likelønnsråd et direkte springbrett for opprettelsen av Likestillingsrådet i februar 1972. Det nye norske rådet skulle favne all likestillingspolitikk, og ikke bare likelønn. Likestillingsrådet vakte oppmerksomhet og interesse i Sverige, så på nytt skulle svenske riksdagspolitikere se til Norge for inspirasjon. Likevel, da Palme – nå i rollen som statsminister – etablerte Jämställdhetsdelegationen i desember 1972, ga han og den sosialdemokratiske regjeringen delegasjonen oppsiktsvekkende mye makt i forhold til hva det norske rådet hadde. Delegasjonens politiske makt gjaldt riktignok ikke likelønn. Mens det norske Likestillingsrådet skulle undersøke om likelønnskravet ble opprettholdt i tariffavtaler,

skulle den svenske delegasjonen ikke forholde seg til partene i arbeidslivet og deres lønnsdannelse. I Sverige var også kontinuiteten fra likelønnsbehandling til likestilling mindre eksplisitt enn i Norge. Forbindelsen baserte seg i all hovedsak på enkeltaktører, og sosialdemokrat Anna-Greta Leijon var særlig sentral. Leijon gikk direkte fra å være sekretær i AMS til å bli leder for den nyopprettede Jämställdhetsdelegationen.

I både Norge og Sverige var dermed reisverket for den senere likestillingspolitikken på plass i forkant av nyfeminismens inntog. I motsetning til hva historikere tidligere har antydnet, kom ikke det tidlige statsfeministiske apparatene i hverken Norge eller Sverige utlukkende på bakgrunn av en sosialdemokratisk arv eller et særnordisk kvinnekraft – internasjonale impulser hadde også vært særlig utslagsgivende. Med dette som bakgrunn vil det i omtalen av den såkalte nordiske likestillingsmodellen være helt nødvendig å inkludere et blikk for internasjonale påtrykk, og ikke minst tidlig likelønnspolitikk. Om man så skal fremstille den tidlige fasen av norsk og svensk likestillingspolitikk, blir det dermed mer usikkert hva som var typisk nordisk med håndteringen av kjønnslikestilling. Det som derimot er klart, er at hverken Norge eller Sverige var progressive i håndteringen av likelønn.

Noe som derimot var nordisk, eller rettere sagt en norsk politisk oppfinnelse, var opprettelsen av et Likestillingsombud.⁴⁷¹ Denne etaten ble etablert i takt med vedtaket av den norske likestillingsloven i 1978, noe Sverige kopierte året etter da Riksdagen vedtok jämställdhetslagen. Opphavet til begge lovene kom nok en gang i samsvar med en større internasjonal trend. Amerikanernes «Equal Pay Act» fra 1963 ble en særlig inspirasjonskilde for norske og svenske politikere, samtidig som EF i 1975 hadde vedtatt et likelønnsdirektiv.

Da Norge, og deretter Sverige, vedtok hver sine likestillingslover ble det tydelig at de to landene hadde valgt ulike løsninger og utforminger. Den norske loven tok særlig sikte på å bedre kvinners posisjon i samfunnet, mens den svenske var kjønnsnøytral. Den svenske loven hadde også en todelt struktur som innebar både aktivt arbeid for likestilling og forbud mot diskriminering. Norges likestillingslov var derimot uten krav om slikt aktivt arbeid. Om man derimot kun ser på behandlingen av likelønn, så det hele ganske likt ut, men med ett unntak – den norske behandlingen av likelønn var strengere. Dermed vedvarte de svenske riksdagspolitikernes blikk mot Norge i parlamentariske debatter som omhandlet likelønn igjennom 1980-tallet.

⁴⁷¹ Cathrine Holst og Mari Teigen, «Silenced at the border,» i *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region* (New York: Routledge, 2021), 156.

Problematikken og spørsmålene som preget den politiske behandlingen av likelønn i de to neste tiårene handlet om juridiske justeringer, bevisproblematikk, forskningsbehov, forskjellen mellom strukturelle og individuelle likelønnsproblemer, og etatenes mandater. Likelønnslovene var rettet mot individet og fikk dermed ingen innvirkning på de strukturelle likelønnsproblemene knyttet til lavere verdisetting av kvinnedominert arbeid. Samtidig ble likelønnsbegrepet stadig bredere og mer komplisert. Både den norske og svenske statens svar på problematikken ble økt forskning og utredningsarbeid, og diskusjoner om lovjusteringer. På samme tid nærmet både Norge og Sverige seg et tettere samarbeid med den Europeiske Unionen (EU), hvor de kom til å bli svar skyldig ved konfrontasjon om den nordiske likelønnsbehandlingen.

På 1990-tallet tok EU over ILOs tidligere rolle som nordisk oppdrager på likelønnsproblematikken. EUs reglement var samtidig ikke bare et internasjonalt påtrykk eller en anbefaling, innføringen av EUs direktiver var pålegg og krav. EUs likelønnsreglement var langt mer detaljert enn det ILO hadde lagt frem 40 år tidligere. Med EU-reglens nye bevisregler, krav om statlig innsyn, og en generelt lavere interesse for partene i arbeidslivet, måtte både Norge og Sverige endre sin juridiske behandling av likelønn i møte med Europa. Dette gjaldt Sverige i større grad enn Norge. Etter den svenske innmeldelsen i EU i 1995 gikk Sveriges likelønnsbestemmelser derfor forbi de norske. For første gang siden Norge ratifiserte ILO-konvensjonen i 1959 hadde svenskene fått en høyere statlig involvering og strengere reglement på likelønn enn Norge.

Med utviklingen av likelønnspolitikken i Norge og Sverige fra 1950 til 2002 tatt i betraktning, blir den lave oppmerksomheten på likelønn i henhold til den såkalte nordiske likestillingsmodellen nesten å forvente. Likelønnspolitikken har rett og slett ikke vært noe de to landene har kunnet markedsføre som typisk nordisk – nettopp fordi det ikke har vært det. Hverken Norge eller Sverige har hatt en progressiv tilnærming til tematikken, og landenes behandling har i stort monn vært avhengig av internasjonale impulser, påtrykk og til slutt europeiske krav. For Sveriges del, som har en tendens til å fremstille seg selv som den mest progressive likestillingspolitiske staten i verden, vil et stort søkelys mot likelønn i så fall gjøre at etablerte sverigebilder blekner. I Norge, som har mobilisert likestillingskortet når det er opportunt og formålstjenlig, er det vanskelig å se at en slik mobilisering ville vært gunstig. Etatene tuftet på frivillighet viste seg raskt å få liten betydning for minskning av lønnsgapet mellom kvinner og menn.

Norsk og svensk likelønnspolitikk har også stadig kommet i konflikt med den mest sentrale rettigheten til partene i arbeidslivet, nemlig fri lønnsdannelse uten statlig innvirkning. Dette prinsippet har stått sterkere i Sverige enn i Norge. På bakgrunn av dette var Norge både først ute med en statlig behandling av likelønn, og den norske staten tok over en periode på førti år mer ansvar for problematikken enn nabolandet. Dette er en realitet som strider mot den gjengse oppfatningen av de to landenes likestillingspolitikk og den såkalte nordiske likestillingsmodellen, både sett fra et norsk, svensk og internasjonalt perspektiv. Til tross for dette har statenes politiske håndtering førte til få forskjeller i det store bildet. Selv med økt statlig involvering og politisk håndtering av likelønn fra 1950 til 2000-tallet i både Norge og Sverige, forble likelønn i limbo mellom staten og partene i arbeidslivet. Med dette ble heller aldri den politiske like-lønnsdebatten lagt død.

I 2006 satt Jens Stoltenbergs andre regjering i gang nok et norsk utredningsarbeid og opprettet Likelønnskommissjonen.⁴⁷² Med senterpartipolitiker Anne Enger i spissen var utredningen *Kjønn og lønn - Fakta, analyser og virkemidler for likelønn*, på litt over 300 sider, ferdig i 2008. Fjorten år senere, i 2022, hevdet Norges kultur- og likestillingsminister Anette Trettebergstuen at likelønnsproblematikken krevde politisk vilje og handling. Med dette skulle Jonas Gahr Støres regjering i samarbeid med partene i arbeidslivet sette «i gang et forskningsprosjekt om lønn. En viktig del av prosjektet vil være å peke på årsaker til lønnsforskjeller», hevdet Trettebergstuen til NRK.⁴⁷³ I 2022 sto også en svensk offentlig utredning, *Minska gapet - Åtgärder för jämställda livsinkomster*, ferdig. Kommisjonen bak utredningen skulle «lämna förslag som syftar till att långsiktigt öka den ekonomiska jämställdheten mellan kvinnor och män».⁴⁷⁴ Dette viser langt på vei at de nasjonale politiske diskusjonene rundt likelønn ikke ga seg etter at landene var harmonisert med EUs likelønnslovgivning i 2002. Dette var, og er fortsatt, fordi EUs direktiver og rettslige håndtering var et minimumskrav – noe hverken Norge eller Sverige oppfylte da de på ulikt vist knyttet seg til den Europeiske Unionen på 1990-tallet. Som denne oppgaven har vist, var ikke dette en ny posisjon for de to nordiske landene. Fra 1950 til 2002 var likelønnsproblematikken så og si utelukkende avhengig av internasjonale impulser for at statene skulle agere og fornye sin likelønnspolitiske behandling. Det blir med andre ord lite som kan kategoriseres eller behandles som typisk nordisk, norsk eller svensk i den politiske behandlingen av likelønn.

⁴⁷² NOU 2008:6, *Kjønn og lønn* (Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet), 3.

⁴⁷³ Anette Trettebergstuen, «Så er vi i gang igjen,» *NRK*, 17.11.2022.

⁴⁷⁴ SOU 2022:4, *Minska gapet* (Stockholm: Elanders Sverige AB), 3.

Kilde- og litteraturliste

Arkiv:

Stortingsarkivet

Forhandlinger i Lagtinget (Forhandlinger Lt.):

Forhandlinger i Lagtinget (1977–79). «Lov nr. 45 om likestilling mellom kjønnene, datert 9. juni 1978». I *Kongeriget Norges 122. ordentlige Stortings forhandlinger. 1977–78. åttende del. Forhandlinger i Odelstinget. Forhandlinger i Lagtinget*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1978. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1977-78_part8_vol-a.

Forhandlinger i Odelstinget (Forhandlinger Ot.):

Forhandlinger i Odelstinget (1975–76). «27. april – Lov om likestilling mellom kjønnene». I *Kongeriget Norges 120. ordentlige Stortings forhandlinger. 1975–76. åttende del. Forhandlinger i Odelstinget. Forhandlinger i Lagtinget*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1976. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1975-76_part8_vol-a.

Forhandlinger i Odelstinget (2001–2002). «Em. 18. april – Votering». I *Kongeriget Norges 146. Stortings forhandlinger. 2001–2002. Åttene del. Forhandlinger i Odelstinget. Forhandlinger i Lagtinget*. Oslo: PDC Tangen, 2002. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_2001_part8_vol-a

Forhandlinger i Stortinget (S.tid):

Stortingstidende (1954). «30. mars – Beh. av saker kommet inn etter forslagsretten». I *Kongeriget Norges 98. ordentlige Stortings forhandlinger. 1954. Sjuende del, bind A. Forhandlinger i Stortinget*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1954. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1954_part7_vol-a.

- Stortingstidende (1956). «29. febr. – Spm fra repr. Aase Lionæs om likelønnskonvensjonen av 1951». I *Kongeriget Norges 100. ordentlige Stortings forhandlinger. 1956. Sjuende del, bind A. Forhandlinger i Stortinget*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1957. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1956_part7_vol-a.
- Stortingstidende (1956). «31. oktober – Spørretime». I *Kongeriget Norges 100. ordentlige Stortings forhandlinger. 1956. Sjuende del, bind B. Forhandlinger i Stortinget*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1957. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1956_part7_vol-b.
- Stortingstidende (1968–69). «18. mars – Pris- og inntektspolitikken». I *Stortingstidende. 113. Ordentlige Stortings forhandlinger. 1968–69. Sjuende del, bind C*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1969. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1968-69_part7_vol-c.
- Stortingstidende (1971–72). «1. des. – Interp. fra repr. Helle om å medvirke til at kvinner og menn får like muligh. og rettigh. i arb.livet.». I *Stortingstidende. 116. Ordentlige Stortings forhandlinger. 1971–72. Sjuende del, bind B*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1972. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1971-72_part7_vol-b.
- Stortingstidende (1974–75). «12. juni – Rev. Nasjonalbudsjett 1975». I *Stortingstidende. 119. Ordentlige Stortings forhandlinger. 1974–75. Sjuende del, bind C*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1975. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1974-75_part7_vol-c.
- Stortingstidende (1974–75). «20. mars – Konjunktursituasjonen og -politikken». I *Stortingstidende. 119. Ordentlige Stortings forhandlinger 1974–75. Sjuende del, bind C*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1975. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1974-75_part7_vol-b.
- Stortingstidende (1992–93). «11. mai – Likestillingspolitikk for 1990-åra». I *Kongeriget Norges 137. Stortings forhandlinger. 1992–93. Sjuende del, bind C. Forhandlinger i Stortinget*. Oslo: Falch hurtigtrykk, 1993. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1992-93_part7_vol-c.

Stortingstidende (1994–95). «12. okt – Trontaledebatt». I *Kongeriget Norges 139. Stortingsforhandlinger. 1994–95. Sjuende del, bind A. Forhandlinger i Stortinget*. Aurskog: PDC printing data center AS, 1995. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1994-95_part7_vol-a.

Stortingstidende (1994–95). «26. okt – Spørretime». I *Kongeriget Norges 139. Stortingsforhandlinger. 1994–95. Sjuende del, bind A. Forhandlinger i Stortinget*. Aurskog: PDC printing data center AS, 1995. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1994-95_part7_vol-a.

Stortingstidende (1994–95). «Forslag fra repr. Halvorsen, Heir og Lunde om tilt. For å oppnå lik lønn for arbeid av lik verdi». I *Kongeriget Norges 139. Stortingsforhandlinger. 1994–95. Sjuende del, bind D. Forhandlinger i Stortinget*. Aurskog: PDC printing data center AS, 1995. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1994-95_part7_vol-d.

Grunnlovsforslag:

Grunnlovsforslag (1952). «Forslag fra Margarete Bonnevie og Ingrid Gjøstein Resi, vedtatt til fremsettelse av Lars Ramndal, til ny §110 i Grunnloven». I *Kongeriget Norges 96. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1952. Femte del. Dokumenter, inngitt til Stortinget og dets avdelinger*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1953. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1952_part5_vol-a.

Grunnlovsforslag (1956). «Forslag fra Gotfred Hølvold og Emil Løvlien til endring av §110 i Grunnloven». I *Kongeriget Norges 100. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1956. Femte del. Inneholdende dokumenter, inngitt til Stortinget og dets avdelinger*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1957. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1956_part5_vol-a.

Innstilling fra Kommunal- og arbeidsdepartementet (Innst. Kommunal- og arbeidsdep.):

Innstilling fra Kommunal- og arbeidsdepartementet. «Innstilling fra Likelønnskomitéen». I *Kongeriget Norges 103. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1959. Annen del, bind A. St. Prp. nr 2–91, St.Meld.nr. 1–71*. Oslo: 1959. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1959_part2_vol-a.

Innstilling til Odelstinget (Innst. O.):

Innstilling til Odelstinget nummer 55 (1977–78). «Innstilling fra den forsterkede sosialkomite om lov om likestilling mellom kjønnene». I *Kongeriget Norges 122. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1977–78. Sjette del, bind A. Innstillinger til Stortinget. Innstillinger til Odelstinget og beslutninger av Odelstinget*. Oslo: Dreyer Aksjeselskap, 1978. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1977-78_part6_vol-b.

Innstillinger til Stortinget (Innst. S.):

Innstillinger til Stortinget nummer 121 (1971–72). «Innstilling fra sosialkomitéen om opprettelse av et råd for likestilling mellom kvinner og menn». I *Kongeriget Norges 116. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1971–72. Sjette del, bind A. Innstillinger til Stortinget*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1972. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1971-72_part6_vol-a.

Innstillinger til Stortinget nummer 124 (1959). «Innstilling fra kommunalkomitéen om likelønnsrådet». I *Kongeriget Norges 103. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1959. Sjette del, bind A. Innstillinger til Stortinget*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1959. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1959_part6_vol-a.

Innstillinger til Stortinget nummer 220 (1954). «Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om forslag til ny §110 i Grunnloven». I *Kongeriget Norges 98. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1954. Sjette del, bind A. Innstillinger til Stortinget*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1954. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1954_part6_vol-a.

Innstillinger til Stortinget nummer 31 (1959). «Innstilling fra utenriks- og konstitusjonskomitéen om forslag fra Gotfred Hølvold og Emil Løvlien om endring i Grunnlovens §110 i Grunnloven». I *Kongeriget Norges 103. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1959. Sjette del, bind A. Innstillinger til Stortinget*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1959. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1959_part6_vol-a.

Innstillinger til Stortinget nummer 54 (1953). «Innstilling fra sosialkomitéen om vedtak på internasjonale arbeidskonferanser i Genève». I *Kongeriget Norges 97. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1953. Sjette del, bind A. Innstillinger til Stortinget*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1953. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1953_part6_vol-aI.

Stortingsmelding (St.meld.):

Stortingsmelding nummer 69 (1984–85). «Om tiltak og virkemidler i likestillingspolitikken». I *Kongeriget Norges 129. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1984–85. Tredje del, bind E. St.meld. nr. 1–97*. Oslo: 1985. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1984-85_part3_vol-e.

Stortingsmelding nummer (1989–90). «Nordisk Samarbeid». I *Kongeriget Norges 134. Ordentlige Stortingsforhandlinger. 1989–90. Tredje del, bind B. St.meld. nr. 1–62*. Oslo: 1990. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1989-90_part3_vol-b

Stortingsmelding nummer 70 (1991–92) «Likestillingspolitikk for 1990-åra». I *Kongeriget Norges 136. Stortingsforhandlinger. 1991–92. Tredje del, bind F. St.meld. nr. 1–70*. Oslo: 1992. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1991-92_part3_vol-f.

Stortingsproposisjon (St.prp.):

Stortingsproposisjon nummer 29 (1959). «Om likelønnsrådet». I *Kongeriget Norges 103. ordentlige Stortingsforhandlinger. 1959. Annen del, bind A. St. Prp. nr. 2–91, St.Meld.nr. 1–71*. Oslo: 1959. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1959_part2_vol-a.

Stortingsproposisjon nummer 87 (1952). «Om vedtak på internasjonale arbeidskonferanser i Genève». I *Kongeriget Norges 96. ordentlige Stortings forhandlinger. 1952. Annen del, bind A. St. Prp. nr. 2–202, St.Meld.nr. 1–104*. Oslo: A/S O. Fedr. Arnesen bok- og akcidenstrykkeri, 1953. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1952_part2_vol-a.

Stortingsproposisjon nummer 122 (1980–81). «Handlingsplan for likestilling, med særlig vekt på å bedre kvinner stilling i utdanning og arbeidsliv». I *Kongeriget Norges 125. ordentlige Stortings forhandlinger. 1980–81. Annen del, bind B. St. Prp. nr 2–176*. Oslo: 1981. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1980-81_part2_vol-b.

Odelstingsproposisjoner (Ot.prp.):

Odelstingsproposisjon nummer 33 (1974–75). «Lov om likestilling mellom kjønnene». I *Kongeriget Norges 119. ordentlige Stortings forhandlinger. 1974-75. Fjerde del. Ot. Prp. Nr. 1–67. Ot. Meld. Nr. 1*. Oslo: Trykt i flere boktrykkerier, 1975. <https://www.nb.no/items/76a12d0c5bac6f017030c50309d5e15e?page=3>.

Odelstingsproposisjon nummer 29 (1994–95). «Om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. om likestilling mellom kjønnene». I *Kongeriget Norges 139. Stortings forhandlinger. 1994-95. Fjerde del. Bind A. Ot. Prp. Nr. 1–78*. Oslo: 1995. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1994-95_part4_vol-a.

Odelstingsproposisjon nummer 77 (2000–2001). «Om lov om endringer i likestillingsloven mv.». I *Kongeriget Norges 145. Stortings forhandlinger. 2000-2001. Fjerde del. Bind D. Ot. Prp. Nr. 1–108*. Oslo: 2001. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_2000-2001_part4_vol-d.

Riksdagens arkiv

Motioner till Riksdagen:

Motion 1948:235. Andra kammaren. «Av fru Rönn-Christiansson och fru Linderot, angående utredning om lagfästande av likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-235_E92O235.

- Motion 1953:320. Första kammaren. «Av herr Persson, Helmer, m. fl., angående lagstiftning om lika lön för lika arbete». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-320_EE2C320.
- Motion 1953:380. Andra kammaren. «Av fru Nilsson m. fl., angående lagstiftning om lika lön för lika arbete». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-380381_EE2O380.
- Motion 1954:75. Andra kammaren. «Av fru Nilsson och herr Hagberg i Stockholm, angående lika lön för män och kvinnor». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-75_EF2O75.
- Motion 1955:17. Första kammaren. «Av herr Öhman och herr Persson, Helmer, om genomförande av den s. k. likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-17-ar-1955_EG2C17.
- Motion 1955:22. Andra kammaren. «Av herr Johansson i Stockholm, om genomförande av den s. k. likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-22-dr-1955_EG2O22.
- Motion 1956:270. Andra kammaren. «Av fröken Elmén m. fl., om ratificering av Internationella arbetsorganisationens konvention angående likalön för män och kvinnor för arbete av lika värde, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-270-ar-1956_EH2O270.
- Motion 1956:356. Första kammaren. «Lika lydande med motion nr 270 i Andra kammaren – Av fru Gärde Widemar m. fl., om ratificering av Internationella arbetsorganisationens konvention angående likalön för män och kvinnor för arbete av lika värde m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-356357-ar-1956_EH2C356.
- Motion 1958:122. Första kammaren. «Av herr Persson, Helmer, och herr Norling, om Sveriges ratificering av 1951 års internationella konvention angående likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-122-ar-1958_EJ2J122.

Motion 1958:155. Andra kammaren. «Av herrar Henning Nilsson i Gävle och Holmberg, om Sveriges ratificering av 1951 års internationella konvention angående likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-155-ar-1958_EJ2V145.

Motion 1959:214. Andra kammaren. «Av herrar Hagberg och Nilsson i Gävle, om Sveriges ratificering av 1951 års internationella konvention angående likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-214-ar-1959_EK2O214.

Motion 1959:458. Andra kammaren. «Av fröken Elmén m. fl., i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 23, med anhållan om riksdagens yttrande angående vissa av Internationella arbetsorganisationens allmänna konferens år 1958 vid dess fyrtioandra sammanträde fattade beslut». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-458-ar-1959_EK2O458.

Motion B 1958:162. Första kammaren. «Av fru Gärde Widemar och fru Hamrin-Thorell, om förslag till ett etappvis genomförande av likalönsprincipen i det statliga avlöningssystemet». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-b-162-ar-1958_EJ2K162.

Motion B 1958:212. Andra kammaren. «Av fröken Wetterström m. fl., om förslag till ett etappvis genomförande av likalönsprincipen i det statliga avlöningssystemet». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-b-212b-213-ar-1958_EJ2W213.

Motion 1962:28. Första kammaren. «Av herr Lundström m. fl., angående likalönsprincipen, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/nr-2737-motioner-i-forsta-kammaren-nr-2728-ar_EN2C28.

Motion 1962:29. Första kammaren. «Av herr Lundström m. fl., angående likalönsprincipens genomförande inom statsförvaltningen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-2931-ar-1962_EN2C29.

Motion 1962:368. Första kammaren. «Av herr Larsson, Thorsten, och fru Svenson, angående likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-367369-dr-1962_EN2C368.

Motion 1962:450. Andra kammaren. «Av herrar Wahrendorff och Wahlund, angående likalöns principen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-450-ar-1962_EN2O450.

Motion 1962:54. Andra kammaren. «Av herr Ohlin m. fl., angående likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-5i-ar-1962_EN2O54.

Motion 1962:55. Andra kammaren. «Av herr Ohlin m. fl., angående likalönsprincipens genomförande inom statsförvaltningen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-andra-kammaren-nr-55-ar-1962_EN2O55.

Motion 1970:968. Första kammaren. «Av herr Lindblad, om lagstiftning mot könsdiskriminering på arbetsmarknaden». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-967968-ar-1970_FT2C968.

Motion 1970:1144. Andra kammaren. «Av herrar Romanus och Ahlmark, om lagstiftning mot könsdiskriminering på arbetsmarknaden». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/nr-11441153----motion-i-andra-kammaren-nr-1144_FT2O1144.

Motion 1975:181. «om en parlamentarisk kommitté för åtgärder för jämställdhet mellan män och kvinnor». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/om-en-parlamentarisk-kommitte-for-atgarder-for_FY02181.

Proposition (prop.) till Riksdagen:

Kungl. Maj.ts proposition 1952:47. «Kungl. Maj.ts proposition till riksdagen med anhållan om riksdagens yttrande angående vissa av Internationella arbetsorganisationens konferens år 1951 vid dess trettiofjärde sammanträde fattade beslut; given Stockholms slott den 1 februari 1952». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/kungl-majts-proposition-nr-47_ED3047.

Kungl. Maj.ts proposition 1970:70, «till riksdagen med förslag till lag om ändring i kommunalskattelagen (1928: 370), m. m., given Stockholms slott den 6 mars 1970». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/kungl-majts-proposition-nr-70-ar-1970_FT3070.

Regeringens proposition 1978/79:175. «med förslag till lag om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/med-forslag-till-lag-om-jamstalldhet-mellan_G203175/html.

Regeringens proposition 1984/85:60. «om ändring i lagen (1979:1118) om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/om-andring-i-lagen-19791118-om-jamstalldhet_G80360.

Regeringens proposition 1987/88:105. «om jämställdhetspolitiken inför 90-talet». <https://data.riksdagen.se/fil/28247C9B-2512-4359-BC6D-BF26E8682F11>.

Regeringens proposition 1990/91:113. «om en ny jämställdhetslag». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/om-en-ny-jamstalldhetslag-mm_GE03113/html.

Regeringens proposition 1993/94:147. «Jämställdhetspolitiken: Delad makt – delat ansvar». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/jamstalldhetspolitiken-delad-makt---delat-ansvar_GH03147.

Regeringens proposition 1999/2000:143. «Ändringar i jämställdhetslagen m.m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/andringar-i-jamstalldhetslagen-mm_GN03143.

Redogörelse till Riksdagen (Redog. Riksdagen):

Redogörelse till Riksdagen 1987/88:4. «Nordiska rådets svenska delegations berättelse angående sin verksamhet från den trettiofjärde t.o.m. trettiofemte sessionen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/framställning--redogorelse/redogorelse-till-riksdagen1987884_GB044.

Riksdagens protokoll (Riksdagens prot.):

Riksdagens protokoll 1948:3. Andra kammaren. «Vid remiss av statsverkspropositionen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/tisdagen-den-20-januari-fin_E9903/html.

- Riksdagens protokoll 1952:9. Andra kammaren. «Internationella arbetsorganisationens likalönekonvention». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/tisdagen-den-11-mars_ED9O9.
- Riksdagens protokoll 1955:9. Första kammaren. «Genomförande av den s. k. likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-17-ar-1955_EG2C17.
- Riksdagens protokoll 1956:23. Första kammaren. «Ratificering av en konvention ang. Likalönsprincipen m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/1956----forsta-kammaren----nr-23_EH9C23.
- Riksdagens protokoll 1956:24. Andra kammaren. «Lika lön för män och kvinnor». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/onsdagen-den-30-maj-fm_EH9O24.
- Riksdagens protokoll 1960:25. Första kammaren. «Likalönsprincipen, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/fredagen-den-11-november----sid_e19d25.
- Riksdagens protokoll 1960:26. Andra kammaren. «Likalönsprincipen, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/nr-26----andra-kammaren----1960_e19p26.
- Riksdagens protokoll 1961:3. Andra kammaren. «Vid remiss av statsverkspropositionen m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/tisdagen-den-24-januari-fm_EM9O3.
- Riksdagens protokoll 1964:3. Första kammaren. «Statsverkspropositionen m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/tisdagen----den----21----januari----sid_EP9C3.
- Riksdagens protokoll 1972:107. «Jämställdhet mellan män och kvinnor». <https://data.riksdagen.se/fil/D89D2E4A-D2AF-4F7D-A09B-8BF48B412520> https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-protokoll-1972107-31-oktober-1_FV09107.

Riksdagens protokoll 1974 - Berättelse till 1974 års riksdag om vad i rikets styrelse sig tilldragit. «Delegationen (Ju 1973:03) för jämställdhet mellan män och kvinnor». <https://filedn.com/ljdBas5OJsrLJOq6KhtBYC4/forarbeten/riksdagsberattelser/riksdagsberattelse-1974.pdf>.

Riksdagens snabbprotokoll 1990/91:116. «6 § Ny jämställdhetslag, m.m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-199091116-onsdagen_GE09116.

Riksdagens snabbprotokoll 1993/94:102. «6 § Jämställdhetspolitiken». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/riksdagens-snabbprotokoll-199394102-onsdagen_GH09102/html

Utlåtande till Riksdagen:

Utlåtande 1948:Tfu14 – Andra kammaren andra tillfälliga utskotts utlåtande nr 4. «Andra kammarens andra tillfälliga utskotts utlåtande över motion angående utredning om lagstiftning om likalönsprincipen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/andra-kammarens-andra-tillfalliga-utskotts_E91OTfuA4.

Utlåtande 1955:L2u16 – Andra lagutskottets utlåtande nr 16 år 1955. «Utlåtande i anledning av väckta motioner om genomförande av den s. k. likalöns principen». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/andra-lagutskottets-utlatande-nr-16-ar-1955_EG10L2u16.

Utlåtande 1956:L2u37 – Andra lagutskottets utlåtande nr 37 år 1956. «Utlåtande i anledning av väckta motioner om ratificering av Internationella arbetsorganisationens konvention angående lika lön för män och kvinnor för arbete av lika värde, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/andra-lagutskottets-utlatande-nr-37-ar-1956_EH10L2u37.

Utlåtande 1960:L2u58 – Andra lagutskottets utlåtande nr 58 år 1960. «Utlåtande i anledning av väckta motioner om likalönsprincipen, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/andra-lagutskottets-utlatande-nr-58-ar-1960_e1112u58.

Utlåtande 1961:L2u4 – Andra lagutskottets utlåtande nr i år 1961. «Utlåtande i anledning av väckta motioner om likalönsprincipen, m. m.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/andra-lagutskottets-utlatande-nr-i-ar-1961_EM10L2u4.

Utlåtande 1962:L2u26 – Andra lagutskottets utlåtande nr 26 år 1962. «Utlåtande i anledning av dels Kungl. Maj:ts proposition rörande ratifikation av Internationella arbetsorganisationens konvention (nr 100) angående lika lön för män och kvinnor för arbete av lika värde, m. m., dels ock i ämnet väckta motioner.». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/andra-lagutskottets-utlatande-nr-26-ar-1962_EN10L2u26.

Utlåtande 1968:Abu14 – Allmänna beredningsutskottets utlåtande nr 14 år 1968. «Utlåtande i anledning av motioner om forskning angående ungdomens situation i samhället». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/allmanna-beredningsutskottets-utlatande-nr-1a-ar_ET10Abu14.

Utlåtande 1970:Abu56 – Allmänna beredningsutskottets utlåtande nr 56 år 1970. «Utlåtande i anledning av motioner om åtgärder mot könsdiskriminering samt motioner om åtgärder för att öka tillgången på deltidsarbete i vad motionerna hänvisats till allmänna beredningsutskottet». https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/utlatande/allmanna-beredningsutskottets-utlatande-nr-56-ar_ft11abu56.

Riksarkivet i Stockholm

Delegationen för jämställdhet mellan män och kvinnor

SE/RA/323968/B2/2 Koncept till utgående skrivelser och cirkulär. «April».

SE/RA/323968/B1/1 Verksamhetsberättelser. «1».

SE/RA/323968/B1/1 Verksamhetsberättelser. «3».

SE/RA/323968/A1/1 Protokoll och protokollsbilagor, huvudserie. «1973».

SE/RA/323968/E 2/7 Inkomna skrivelser och cirkulär. «F»

Riksarkivet i Oslo

Likestillingsombudet:

RA/S-5975/D/Da/L0016 Saksarkiv ordnet etter organets hovedsystem. «Statistikk 1984».

RA/S-5975/D/Db/L0063 Saksarkiv ordnet etter organets hovedsystem. «81/575».

RA/S-5975/C/Cc/L0001 Journaler og overgripende registre. «Kartotek kort, ordnet etter emneord».

Likestillingsrådet og Likelønnsrådet:

RA/S-3823/D/Da/L0085/0001 Sak- og korrespondansearkiv ordnet etter organets hovedsystem. «Kgl. Res. 9. desember 1949».

RA/S-3823/D/Db/ L0107 Sak- og korrespondansearkiv ordnet etter organets hovedsystem. «Utenlandske henvendelser 1968–96».

RA/S-3823/D/Db/L0133 Sak- og korrespondansearkiv ordnet etter organets hovedsystem. «Høringsmøte om lønn og kjønn, 08.04.1987».

RA/S-3823/D/Db/L0133 Sak- og korrespondansearkiv ordnet etter organets hovedsystem. «Kvinner og lavlønn 6.6.90 miniseminar/pressekonf.».

RA/S-3823/E/Eb/L0282 Sak- og korrespondansearkiv ordnet etter emne. «Uttalelser fra rådet 1972-76, 78».

RA/S-3823/E/Eb/L0282 Sak- og korrespondansearkiv ordnet etter emne. «Uttalelser fra rådet 1976-1983».

RA/S-3823/E/Eb/L0283 Sak- og korrespondansearkiv ordnet etter emne. «Uttalelser fra Rådet 1988-1992».

RA/S-3823/Fba/L0299 Referat fra møter i Likestillingsrådet. «Referat fra møter i Rådet, 1972 – 1980» .

RA/S-3823/X/Xb/L0319 Publikasjoner og trykksaker. «Om gjennomføringen av konvensjon nr. 100 om lik lønn for mannlige og kvinnelige arbeidere 1974».

RA/S-3823/X/Xb/L0330 Publikasjoner og trykksaker. «Lønnsoppgjøret 1990 – ble kvinnene prioritert?, 1990».

RA/S-3823/X/Xb/L0330 Publikasjoner og trykksaker. «Publikasjoner 1989».

Sosialdepartementet:

RA/S-1270/D/Da/L0144/0001 Saksarkiv. «'Kvinnearbeid og kvinnelønninger'» - Utredning utarbeidet av Johan Vogt etter oppdrag fra Sosialdepartementet», 1948.

Norske Kvinneorganisasjoners Samarbeidsnemnd:

RA/PA-0304/F/L0001 Møtereferater, uttalelser ect., samt om reorganisering og oppløsning og manuskripter m.m. «Henstillinger og skriv sendt 1947–48».

RA/PA-0304/F/L0001 Møtereferater, uttalelser ect., samt om reorganisering og oppløsning og manuskripter m.m. «Norske Kvinneorganisasjoners Samarbeidsnemnd – referater, uttalelser O.A.»

Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek (ARBARK) i Stockholm

Arkivmateriale fra Landsorganisationen i Sverige:

ARAB1410/F/7/67 Svenska metallindustri arbetareförbundet 1952–1954. «1952 års kvinnolönekommitté».

ARAB2964/F/27/A/10 Arnold Sölvén.

ARAB2964/F/31/3 LO – internt. «1959».

ARAB520/19 Gertrud Sigurdsen. «Jämställdhet 1975–1977».

ARAB2964/F/27/A/10 Handlingar rörande ILO-konferenser och -möten. «Arnold Sölvén».

Bibliotek:

Landsorganisationen i Sverige. *14:e ordinarie kongressen 1951*. Stockholm:

Landsorganisationen i Sverige, 1951.

Landsorganisationen i Sverige. *De centrala överens kommelser mellan LO och SAF 1952 – 1987*. Stockholm: Landsorganisationen i Sverige, 1988.

Odhner, Clas-Erik, Anders Leion, Erik Magnusson, Bo Ohlström, Gösta Dahlström, Lars Ljung, Ingvar Ohlsson og Enar Ågren. *Låglön och välfärd*. Stockholm: Landsorganisationen i Sverige, 1971.

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (ARBARK) i Oslo

Landsorganisasjonen i Norge:

AAB/ARK-1579/E/Ea/L0001b/0004 Kvinnenemda. «Forhandlingsprotokoller, LOs andre til femte faglige kvinnekongressen».

Digitalisert materiale fra Landsorganisasjonen i Norge:

Arbeidernes faglige landsorganisasjon. *Protokoll over kongressen 1946*. Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1946. https://www.arbark.no/eldok/LO1946_2.pdf.

Arbeidernes faglige landsorganisasjon. *Beretning 1951*. Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1951. https://www.arbark.no/eldok/LO1951_1.pdf.

Landsorganisasjonen i Norge. *Beretning 1961*. Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1961. https://www.arbark.no/eldok/LO1961_3.pdf.

Landsorganisasjonen i Norge. *Beretning 1970*. Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1970. https://www.arbark.no/eldok/LO1970_1.pdf.

Landsorganisasjonen i Norge. *Beretning 1974*. Oslo, 1974. https://www.arbark.no/eldok/LO1974_1.pdf.

Aviser:

Ukjent forfatter. «Er likelønn i dag noe mer enn tomme ord, Kari Vagsnes?». *Orientering*. 11.08.1973.

Trettebergstuen, Anette. «Så er vi i gang igjen – År etter år lar godt voksne meningsbærere seg provosere på likelønnsdagen». *NRK*. 17.11.2022. <https://www.nrk.no/ytring/sa-er-vi-i-gang-igjen-1.16162749>.

Litteratur:

Almgren, Nina. *Kvinnorörelsen och efterkrigsplaneringen – Statsfeminism i svensk arbetsmarknadspolitik under och kort efter andra världskriget*. Umeå: Umeå universitet, 2006.

Åmark, Klas. «Familj, försörjning och livslopp under 1900-talet». I *Familjeangelägenheter – Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*, redigert av Helena Bergman og Peter Johansson, 236–278. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2002.

Angell, Svein Ivar og Eirinn Larsen. «Introduction: Reimagining the Nordic pasts». *Scandinavian Journal of History* 47, nr. 5 (2022): 589–599. <https://doi.org/10.1080/03468755.2022.2051599>.

Aslesen, Charlotte, Eirinn Larsen og Malcolm Langford. «Merkevarens motstandsdyktighet – Nordens omdømme under koronaepidemien». Upublisert artikkel. 2023.

Beer, Anna Louise (red.). *For kvinners rett og likeverd*. Oslo: Norske kvinners nasjonalråd, 1979.

Bjørnhaug, Inger og Terje Halvorsen. *LOs historie 1935–1969 – Medlemsmakt og samfunnsansvar*. Oslo: Pax forlag, 2009.

Bjørnhaug, Inger. «Likelønn mellom marked klasse og kjønn – LO, kvinnene og likelønna 1935–1970». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 34, nr. 2 (2010): 109–127. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1781-2010-02-03>.

- Blom, Ida. «'Et dobbelt ansvar' – kvinner og menn i norsk arbeiderbevegelse 1918–1940». *Arbeiderhistorie* 12, (1998): 5–33.
- Blom, Ida. «Margarete Bonnevie – skisse av et liv». I *Portretter fra norsk historie*, 161–185. Oslo: Universitetsforlaget, 1993.
- Blomberg, Eva. *Det går an – Jämställdhetsombudsmannen i Sverige 1980 – 2008*. Inowroclaw: Universus Academic Press, 2015.
- Bonnevie, Margarete. *Ekteskap og arbeide*. Oslo: Some & CO's forlag, 1932.
- Boris, Eileen. «Equality's Cold war: The ILO and the UN Commission on the Status of Women, 1946–1970s». I *Women's ILO: Transnational networks, global labour standards and Gender equity, 1919 to present*, redigert av Boris, Eileen, Dorothea Hoehltker og Susan Zimmermann, 97–120. *Studies in Global Social History*, vol 32. Leiden/Boston: Brill, 2018.
- Boris, Eileen. *Making the woman worker: precarious labor and the fight for global standards, 1919–2019*. New York: Oxford University Press, 2019.
- Brox, Ottar. «En særnorsk vei til velstand?». *Nytt Norsk Tidsskrift* 33, nr. 3 (2016): 219–229. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2016-03-05>.
- Bunes, Agathe Kristin. «Heltinner i felt – og heltinner hjemme – En analyse av fremstillinger av norske motstandskvinner i den umiddelbare etterkrigstidens offentlighet». Masteroppgave. Universitetet i Bergen, 2020. <https://hdl.handle.net/1956/22644>.
- Dahl, Tove Stang, Kjersti Graver, Anne Hellum og Anne Robberstad. *Juss og Juks – En arbeidsbok i likestilling*. Oslo: Pax Forlag, 1976.
- Dahlström, Edmund (red.). *Kvinnors liv och arbete : Kvinnors liv og arbeid : svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, 1962.
- Danielsen, Hilde og Eirinn Larsen. «Likestillingslandet Norge 1990–2013». I *Norsk likestillingshistorie*, redigert av Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Owesen, 186–219. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.

- Danielsen, Hilde. «Den kjønnsdelte arbeidsdagen». I *Norsk likestillingshistorie*, redigert av Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Owesen, 122–153. Bergen: Fagbokforlaget, 2015
- Danielsen, Hilde. «Det lange 70-tallet». I *Norsk likestillingshistorie*, redigert av Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Owesen, 154–185. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Det norske Arbeiderparti. *Kvinnens plass er – hvor? – Et programutkast til debatt*. Oslo: Tiden, 1965. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013041608058.
- Dølvik, Jon Erik. *Grunnpilarene i de nordiske modellene: et tilbakeblikk på arbeidslivs- og velferdsregimenes utvikling*. Delrapport 1 i «NordMod 2030». Oslo: Fafo, 2013.
- Dørum, Knut (red.). *Nordic gender equality policy in a Europeanisation perspective*. New York: Routledge, 2020. <https://lccn.loc.gov/2019042558>.
- Dørum, Knut. «Perspectives on Nordic gender equality policy and Europeanisation». I *Nordic gender equality policy in a Europeanisation perspective*, redigert av Knut Dørum, 1–21. New York: Routledge, 2020. <https://lccn.loc.gov/2019042558>.
- Ellingsæter, Anne Lise. «Den kvinnliga lönearbetaren». I *Arbete & Jämställdhet – förändringar under femtio år*, redigert av Eva Blomberg og Kirsti Niskanen, 29–56. Stockholm: SNS förlag, 2013.
- Espeli, Harald. «Organiseringens makt. Næringslivets hovedorganisasjoner, deres politiske strategier og innflytelse gjennom 1900-tallet med hovedvekt på industrien». I *Kapitalistisk demokrati? Norsk næringsliv gjennom 100 år*, redigert av Sverre A. Christensen, Harald Espeli, Eirinn Larsen og Knut Sogner, 187 – 263. Trondheim: Gyldendal Akademiske, 2003.
- Florin, Christina og Bengt Nilsson. «*Något som liknar en oblodig revolution...*» – *Jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen*. Umeå: Umeå universitet, 2000.
- Frangeur, Renée. «Social Democrats and the Women Question in Sweden». I *Women and Socialism, Socialism and Somen – Europe Between the Two World Wars*, redigert av Helmut Gruber og Pamela Graves, 425–449. New York: Berghahn Books, 1998.

- Freidenvall, Lenita. «Institutionaliseringen av svensk jämställdhet». I *Europeisering av nordisk likestillingspolitikk*, redigert av Cathrine Holst, Hege Skjeie og Mari Teigen, 123–148. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2019.
- Hagemann, Gro. «Fagbevegelsen og kvinnene». *Arbeiderhistorie* 4 (1990): 112–131.
- Hagemann, Gro. «Særbeskyttelse av kvinner – arbeidervern eller diskriminering? – Striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med Stortingsdebatten i 1909». Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo, 1973.
- Hagemann, Gro. *Feminisme og historieskriving – inntrykk fra en reise*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Haugland, Mari. «Tvetydig Likelønn – Norges ratifisering av ILO-konvensjon nr.100 i 1959». Masteroppgave. Universitet i Oslo, 2018. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-65653>.
- Hellenes, Andreas Mørkved. *Fabricating Sweden – Studies of Swedish public diplomacy in France from the 1930s to the 1990s*. Oslo: University of Oslo, 2018.
- Helsvig, Kim. *Reform og Rutine – Kunnskapsdepartementets historie (1945–2017)*. Oslo: Pax forlag, 2017.
- Hernes, Helga. «Statsfeminisme – et personlig tilbakeblikk». *Nytt Norsk Tidsskift* 21, nr. 3–4 (2004): 288–293. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2004-03-04-06>.
- Hernes, Helga. *Welfare state and woman power – essays in state feminism*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Hilson, Mary. «The Nordic Welfare Model». I *Introduction to Nordic Cultures*, redigert av Annika Lindskog og Jakob Stougaard-Nielsen, 70–84. London: UCL press, 2020. <https://doi.org/10.14324/111.9781787353992>.
- Hilson, Mary. *The Nordic Model – Scandinavia since 1945*. London: Reaktion Books Ltd, 2008.
- Hirdman, Anja (red.). *Revolution på svenska – om jämställdhetens institutionalisering, politisering och expansion 1972–1976*. Huddinge: Elanders Gotab AB, 2002.

- Hirdman, Yvonne. «Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning». *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 9, nr. 3 (1988): 49–63.
- Hirdman, Yvonne. *Med kluven tunga – LO och genusordningen*. Stockholm: Atlas, 1998.
- Hirdman, Yvonne. *Vad bö göras? – Jämställdhet och politik under femtio år*. Stockholm: Ordfront, 2014.
- Høgsnes, Geir. «Likelønn: Forhandlingsstruktur og makt». I *Den usynlige hånd? – kjønns makt og moderne arbeidsliv*, redigert av Anne Lise Ellingsæter og Jorun Solheim, 190–216. Oslo: Gyldendal, 2002.
- Holst, Cathrine og Mari Teigen. «Silenced at the border – Norwegian gender-equality policies in national branding». I *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region*, redigert av Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Inger Skjelsbæk, 153–172. New York: Routledge, 2021. <https://doi.org/10.4324/9781003017134>.
- Holst, Cathrine, Hege Skjeie og Mari Teigen. «Likestillingspolitikk og europeisk integrasjon». I *Europeisering av nordisk likestillingspolitikk*, redigert av Cathrine Holst, Hege Skjeie og Mari Teigen, 11–34. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2019.
- Holst, Cathrine. «Frir forhandlinger og ‘likelønns elendighet’». I *Ulik likestilling i arbeidslivet*, redigert av Sigtona Halrynjo og Mari Teigen, 54–79. Oslo: Gyldendal, 2016.
- Holter, Harriet. «Kjønnsroller og sosial struktur». I *Kvinnors liv och arbete : Kvinnors liv og arbeid : svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*, redigert av Edmund Dahlström, 71–112. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, 1962.
- Hugemark, Agneta og Christine Roman. *Nya problem, nya lösningar – Om tillkomsten av fyra ombudsmän mot diskriminering*. Arbeidsrapport 15. Uppsala/Örebro: Örebro Universitet, 2011.
- Hunt, Lynn. *Writing History in the Global Era*. New York/London: W. W. Norton & Company, 2014.

International Labour Organization. *International labor conference – First Annual Meeting 1919*. Washington: Government printing office, 1920. [https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09616/09616\(1919-1\).pdf](https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09616/09616(1919-1).pdf).

International Labour Organization. *International labor conference – Thirty-fourth session*. Genève: La Tribune de Genève, 1952. <https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09616/09616%281951-34%29.pdf>.

International Labour Organization. *Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy*. 5. Utg. Genève: International Labour Organization, 2017. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---multi/documents/publication/wcms_094386.pdf.

Isaksson, Emma. *Kvinnokamp – Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. Stockholm: Atlas, 2007.

Jezierska, Katarzyna og Ann Towns. «Variations on shared themes – Branding the Nordics as gender equal». I *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region*, redigert av Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Inger Skjelsbæk, 39–57. New York: Routledge, 2021. <https://doi.org/10.4324/9781003017134>.

Jonsson, Inger. «Part-time work: Gendered dilemmas and solutions in the Swedish retail trade». I *Twentieth-century housewives – Meanings and implications of unpaid work*, redigert av Gro Hagemann og Hege Roll-Hansen, 87–107. Oslo: Unipub forlag, 2004.

Kettunen, Pauli, Urban Lundeberg, Mirja Österberg og Klaus Petersen. «The Nordic model and the rise and fall of Nordic cooperation.» I *Nordic cooperation – a European region in transition*, redigert av Johan Strang, 96–121. London/New York: Routledge, 2016.

Kvinnefronten, «Arbeiderkvinnens kamp, hennes krav og rettigheter». *Kvinnefronten* 1, nr.1 (1945): 3. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019050283002_001

Kvinnefronten, «Husmoren». *Kvinnefronten* 1, nr.3 (Juni 1945): 2. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digitidsskrift_2019050283004_001

- Larsen, Eirinn, Sigrun Marie Moss og Inger Skjelsbæk. *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region*. New York: Routledge, 2021.
<https://doi.org/10.4324/9781003017134>.
- Larsen, Eirinn. «‘The gender-progressive Nordics’: A matter of history». I *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region*, redigert av Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Inger Skjelsbæk, 13–38. New York: Routledge, 2021.
<https://doi.org/10.4324/9781003017134>.
- Larsen, Eirinn. «Sekretariat for kvinneforskning». I *Avhengig av forskning – De norske forskningsrådenes historie*, redigert av Thomas Brandt, Mats Ingulstad, Eirinn Larsen, Marte Mangset og Vera Schwach, 263–290. Bergen: Fagbokforlaget, 2019.
- Larsen, Eirinn. «State feminism revisited as knowledge history – The case of Norway». I *Histories of knowledge in postwar Scandinavia – Actors, arenas and Aspirations*, redigert av Johan Östling, Niklas Olsen og Davis Larsson Heidenblad, 152–170. New York: Routledge, 2020.
- Larsen, Eirinn. *Invisible Strategies: Gender in French and Norwegian Business Education, 1870s–1980s*. Florence: European University Institute, 2005.
- Lie, Einar. *Norsk økonomisk politikk etter 1905*. Oslo: Universitetsforlaget, 2013.
- Likelønnsrådet. *Likelønnsrådets oppgaver og virksomhet 1959–1971*. Oslo: 1971.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012021609024.
- Likestillingsrådet. «Rapport om likelønnsspørsmålet 1970–72». Oslo: 1972.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017072109552.
- Lindvert, Jessica. *Feminism som politik – Sverige och Australien 1960–1990*. Umeå: Boréa, 2002.
- Lund, Ellen Cathrine. *Virke og profesjon – Norsk Sykepleierforbund gjennom 100 år (1912–2012)*. Oslo: Akribe AS, 2012.

- Lundberg, Urban. «Politisk demokrati eller legalistisk rättvisa?». I *Den självstyrande medborgaren? – Ny historia om rättvisa, demokrati och välfärd*, redigert av Christina Florin, Elisabeth Elgán og Gro Hagemann, 19–28. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier, 2007.
- Melby, Kari. «Arbeid og forsørgelse». I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 3. utg., redigert av Gro Hagemann, Kri Melby, Hege Roll-Hansen, Hilde Sandvik og Ingvild Øye, 343–363. Oslo: Cappelen Akademiske, 2020.
- Melby, Kari. «Demografi: mange ugifte kvinner og flere husmødre». I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, redigert av Ida Blom og Sølvi Sogner, 233–237. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag as, 1999.
- Melby, Kari. «Det politiske liv og kvinners politikk». I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, redigert av Ida Blom og Sølvi Sogner, 238–270. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag as, 1999.
- Moss, Sigrun Marie. «Applyig the brand or not? Challenges of Nordicity and gender equality in Scandinavian diplomacy». I *Gender Equality and Nation Branding in the Nordic Region*, redigert av Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Inger Skjelsbæk, 62–74. New York: Routledge, 2021. <https://doi.org/10.4324/9781003017134>.
- Natchova, Nora og Céline Schoeni. «The ILO, Feminists and Expert Networks: The Challenges of a Protective Policy (1919–1934)». I *Globalizing social rights – The International Labour Organization and beyond*, redigert av Sandrine Kott og Joëlle Droux, 49–67. ILO Century Series. Basingstoke: Palgrave macmillan, 2013.
- Neusinger, Silke og Ylva Waldemarson. «ILO och kampen för lika lön – En kort introduktion till en lång historia». *Arbetshistoria* 39, nr. 3–4 (2016): 6–10.
- Nilsen, Kjersti Misje og Pål Schøne. *Den norske forhandlingsmodellen i et likelønnspektiv*. Oslo: ISF, 2007.
- NORD 1993:16. *Kvinnelønnas mysterier*. Århus: AKA-print, 1993. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009062901112.

- NORD 1994:18. *Från kvinnolön till likalön*. Århus: AKA-print, 1993.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015062608004.
- NORD 1988:58. *Kvinnor och män i Norden – fakta om jämställdheten 1988*. Stockholm: Norstedts Tryckeri, 1988. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017112148525.
- NORD 1992:10. *Løn efter fortjeneste? – et spørsmål om vurdering*. Århus: Aka-print, 1992.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009090104069.
- Nordiska Rådet. *Könsroller och utbildning*. Nordisk utredningsserie 6/72. Stockholm: Göteborgs Offsettryckeri AB, 1972. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012022308083.
- NOU 1995:15. *Et apparat for likestilling*. Oslo: Barne- og familiedepartementet.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008022500007.
- NOU 1997:10. *Arbeidsvurdering som virkemiddel for likelønn*. Oslo: Barne- og familiedepartementet. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009031204050.
- NOU 2008:6. *Kjønn og lønn – Fakta, analyser og virkemidler for likelønn*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2008-6/id501088/>.
- Nyberg, Anita. «Gender Equality Policy in Sweden: 1970s – 2010s». *Nordic journal of working life studies* 2, nr.4 (November 2012): 67–84.
<https://doi.org/10.19154/njwls.v2i4.2305>.
- Nygren, Linda. «Individuell och jämställd lönesättning». Hovedfagsoppgave. Lund: Lunds Universitet, 2007.
- Olesen, Borring Thorsten og Johan Strang. «European challenge to Nordic institutional cooperation». I *Nordic cooperation – a European region in transition*, redigert av Johan Strang, 47–71. London/New York: Routledge, 2016.
- Olsen, Espen D.H., Guri Rosén og Jarle Trondal. *Hvordan virker EU? – Institusjoner og politiske prosesser*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2020.

- Olsson, Jenny-Leontine. «Jämställdheten och nationen i svensk könsrolls forskning 1959–1979». I *Arbete & Jämställdhet – förändringar under femtio år*, redigert av Eva Blomberg og Kirsti Niskanen, 191–217. Stockholm: SNS Förlag, 2013.
- Olsson, Petra Herzfeld (red.) *Sverige och ILO – Hundra år av trepartiskt samarbete för ett bättre arbetsliv*. Stockholm: Elanders Sverige AB, 2020.
- Overud, Johanna, Ann-Mari Sätre og Arja Tyrkkö. *Från reserv till reserv genusaspekter på den regionala arbetsmarknads-politiken*. Stockholm: Växjö universitet, 2008.
- Overud, Johanna. «AMS-program för aktivering av kvinnors arbetskraft på 1960-talet». I *Från reserv till reserv – Genusaspekter på den regionala arbetsmarknads-politiken*, redigert av Johanna Overud, Ann-Mari Sätre og Arja Tyrkkö, 11–22. Stockholm: Växjö universitet, 2008.
- Overud, Johanna. *I beredskap med fru lojal – Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2005.
- Petersen, Trond. «Likestilling i arbeidsmarkedet». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43, nr.4 (2002): 443–478. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2002-04-01>.
- Roll-Hansen, Hege. «Categories negotiated: Gender struggle over the Norwegian census». I *Twentieth-century housewives – Meanings and implications of unpaid work*, redigert av Gro Hagemann og Hege Roll-Hansen, 217–234. Oslo: Unipub forlag, 2004.
- Rönblom, Malin. «Vad är problemet?». *Tidskrift för genusvetenskap* 32, nr. 2–3 (2011): 33–56.
- Schön, Lennart. *En modern svensk ekonomisk historia – tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm: SNS Förlag, 2001.
- Sejersted, Francis. *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax forlag A/S, 2013.
- Sjögren, Hans. «Welfare capitalism: the Swedish economy, 1850–2005». I *Creating Nordic Capitalism – the business history of a competitive periphery*, redigert av Susanna Fellman, Martin Jes Iversen, Hans Sjögren og Lars Thune, 22–74. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

- Skjeie, Hege og Teigen, Mari. *Menn imellom – Mannsdominans og likestillingspolitikk*. Makt og demokratiutredningen. Trondheim: Gyldendal Akademisk, 2003.
- Skjeie, Hege. «Likestillingsloven som beslutningsprosess – eller ‘De som lo først, LO best’». Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo, 1982.
- Skjelsbæk, Inger, Eirinn Larsen, Sigrun Marie Moss og Torunn L. Tryggestad. «Dempet statsfeminisme? Nasjonale tradisjoner og globale utviklingstrekk i Søreides periode som utenriksminister». *Internasjonal Politikk* 81, nr.1 (2023): 26–37.
<https://doi.org/10.23865/intpol.v81.4142>.
- Sørensen, Nils Arne. «Den transnationale vending?». *Historisk Tidsskrift* 109, nr.2 (2009): 450–472.
- SOU 1953:18. *Lika lön för män och kvinnor i det statliga lönesystemet*. Stockholm: Civildepartementet. https://weburn.kb.se/metadata/336/SOU_1448336.htm.
- SOU 1965:9. *Arbetsmarknadspolitik*. Stockholm: Inrikesdepartementet. https://weburn.kb.se/metadata/008/SOU_617008.htm.
- SOU 1972:77. *Låginkomstproblemet*. Stockholm: Inrikesdepartementet. https://weburn.kb.se/metadata/491/SOU_7257491.htm.
- SOU 1975:58. *Målet är jämställdhet*. Stockholm: Justitiedepartementet. https://weburn.kb.se/metadata/054/SOU_7258054.htm.
- SOU 1976:6. *Deltidsanställdas Villkor*. Stockholm: Justitiedepartementet. https://weburn.kb.se/metadata/179/SOU_7258179.htm.
- SOU 1978:38. *Jämställdhet i arbetslivet – Lag om jämställdhet*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet https://weburn.kb.se/metadata/053/SOU_7259053.htm.
- SOU 1990:41. *Tio år med jämställdhetslagen*. Göteborg: Civildepartementet. https://weburn.kb.se/metadata/621/SOU_7263621.htm.
- SOU 1993:7. *Löneskillnader och lönediskriminering*. Stockholm: Kulturdepartementet. https://weburn.kb.se/metadata/027/SOU_7265027.htm.

- SOU 1997:136. *Kvinnors och mäns löner – varför så olika?*. Stockholm: Socialdepartementet.
https://weburn.kb.se/metadata/374/SOU_8351374.htm.
- SOU 2015:50. *Hela lönen, hela tiden*. Stockholm: Delegationen för jämställdhet i arbetslivet.
<https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2015/06/sou-201550/>.
- SOU 2017:38. *Kvalitet i välfärden*. Stockholm: Elanders Sverige AB. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2017/05/sou-201738/>.
- SOU 2022:4. *Minska gapet – Åtgärder för jämställda livsinkomster*. Stockholm: Elanders Sverige AB. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2022/02/sou-20224/>.
- Stabel, Ingse. «Lik lønn for arbeid av lik verdi». *Lov og Rett* 30, nr. 3 (1991): 177–188.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3061-1991-03-05>
- Sundøy, Ann. «Regelen om delt bevisbyrde i likestillingslovens § 16». Hovedfagsoppgave. Oslo: Universet i Oslo, 2003. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-36397>.
- Svenaesus, Lena. *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män - En rättsociologisk studie av regler i lag och avtal om lika lön*. Lund: Lunds Universitet, 2017.
- Teigen, Mari, «Kvotering til styreverv». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 43, nr.1 (2001):73–104. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2002-01-04>.
- Teigen, Mari. «Documenting Discrimination: A Study of Recruitment Cases Brought to the Norwegian Gender Equality Ombud». *Gender Work & Organization* 6, nr. 2 1999: 91–105. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00073>.
- Tiden, Edel Bugge. «Hvorledes Likestilling? - En analyse av konstruksjonen av likestillingslovens bestemmelser om likelønn, aktivitetsplikt og seksuell trakassering, 1990-2001». Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo, 2001.
<http://urn.nb.no/URN:NBN:no-2501>.
- Tollin, Katharina. *Sida vid sida – En studie av jämställdhetspolitikens genealogi 1971–2006*. Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2011.

- Tudor, Jarrod. «Closing the Gender Pay Gap in the European union». *North Dakota Law Review* 92, nr. 2 2017: 415–472. <https://commons.und.edu/ndlr/vol92/iss2/4>.
- Valla, Gerd-Liv. «Likelønnens elendighet». Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo, 1977.
- Waldemarson, Ylva. *Mellan individ och kollektiv – Kommunal 1960–2010*. Stockholm: Premiss förlag, 2010.
- Waldemarson, Ylva. *Mjuk till formen, hårt till innehållet : LOs kvinnoråd 1947–1967*. Uddevalla: Atlas, 1998.
- Westerberg, Anders Ivarsson. «New Public Management och den offentliga sektorn». I *Det långa 1990-talet – när Sverige förändrades*, redigert av Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson og Kjell Östberg, 85–120. Umeå: Boréa, 2014.
- Westerberg, Anders Ivarsson. «Styrning utan riktning – institutionaliseringen av svensk jämställdhetspolitik». *Statsvetenskaplig tidskrift* 115, nr 1 (2013): 35–56.
- Winkvist, Hanna Markusson. «Perspektiv på begåvningsreserven». I *Lychnos – Årsbok för idé- och lärdoms historia*, redigert av Bosse Holmqvist, 105 – 123. Riga: Studio RBB, 2014.